

-- УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРНА СКАРБНИЦЯ Ч. 2. --

„ІДУ НА ВАС”.

Історичне оповідання
з часів князя Святослава (960 – 972 рр.)

Написав
ЮЛІАН ОПІЛЬСЬКИЙ.

ЛВВІВ 1918.

Накладом видавничого Товариства
„Українська Літературна Скарбниця”.
З друкарні „Діла“, Львів Ринок ч. 10.

2

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00938041 (P)

6. VII. 1920. Черемшом
2006,
13, Евстахія Шимирова

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРНА СКАРБНИЦЯ ч. 2.

„Іду на вас“.

Історичне оповідання з часів князя Святослава
(960—972 рр.)

~~24.501~~

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Написав

ЮЛІЯН ОПІЛЬСЬКИЙ.

[Юрій Рудницький]

ЛЬВІВ 1918.

Накладом видавничого Тов. „Українська Літературна Скарбниця“.
З друкарні „Діла“ Львів, Ринок ч. 10.

8(2)У. : 1917-3

Львівська бібліотека

Львівська бібліотека

1917-3

Львівська бібліотека

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 60.576

н.60.576.

Львівська бібліотека
Львівська бібліотека

~~24.507~~
Львів. Бібліотека
АН. УРСР

~~БІБЛІОТЕКА
Евстакії Тишинської~~

I.

Закуп.¹⁾

Над бистротечним Дністром западав вечір. Кривавий блиск розливав ся по небі. Білі баранчики виглядали у червоному сяєві, наче клуби диму пожежі. По філях жовтавої води видніли також червоні відблиски а чорна стіна праліса, що укривав правий беріг ріки, окружав темною рамою краєвид. Берігсей був високий і стрімкий. Скалиста стіна спадала від ліса аж у воду, та не давала проходу ні людині ні звіреві. Лівий північний беріг опадав заче терасами до ріки; тут показували ся у безмежі лісів пліщини, поляни, борозди а ту і там у вечірній воздух підіймали ся дими.

На проти стімкої, правобережньої стіни, стояло село. Що правда не дуже було його видко. Кожда хата стояла про себе, осторонь від других, окружена будинками, садом, невеличким полем — усе те неначе вправлене у спільну оправу ліса. Ціле село мало вид якоїсь первісної оселі у дикому краї.

Над самою водою, оддалік від других прогалин стояла хатина, ще низша і менша за другі. До половини впущена в землю, та покрита острокінчастим дахом визирала вона з поміж корчів ліщини немов якась шіпчина або кошара для овець. Стіни не визщі над чотири пяді, видніли лиш від переду та боків, з заду доходив драницями критий дах аж до самої землі. На криші росли бивно трави та бурян, бо поміж дрянцями чимало таки було глини та піску. На вершку був отвір, крізь який добував ся клубами дим. Крім сього нічого не свідчило про побут людей у сій хаті. Ані жит-

миці⁹⁾), ані колесні ні коша на стовпі не було, лиш ма кілку біля дверей висів кінчастий, варязький⁸⁾) шолом.

У хаті горів по середині великий огонь та освічував, блимаючим полум'ям, темне, закопчене нутро. Побиткані мохом стіни, світили пустою. На сволиці висів у багатій оправі довгий та широкий, гранатами висаджуваний меч, з ручкою у виді пташачої голови. В куті стояло декілька горшків, мішок борошна, та кілька колод дерева.

На берлозі, з медвежої шкіри, з сідлом під головою лежав при огні немічний старець. На його жовтому лиці, на погаслих очах, та білому мов молоко волосі, поклала вже видко свою всемогучу руку смерть. Ось, ось і погасне сей маленький огоньок, що огріває ще старече серце. Відкриють ся вузки, зів'ялі уста, а рука, що судорожно „копле гріб“ по покривалі, протягне ся без сил...

Напроти старого розклав ся біля огня, великий, чорний пес, та слідив блискучими очима за кожним рухом старця. Він неспокійно маяв хвостом, та скавулів раз у раз з тиха, оглядаючи ся на низенькі двері.

Аж ось зірвав ся, та побріхуючи весело, кинув ся до дверей. Маленький скравок червоного неба, що просвічував крізь двері, затемнив ся, а по хвилі увійшов у хату високий, стрункий м'олодець, у скіряному кафтані та кинув перед огонь чвертку оленя.

— Здоров був батьку, що з вами? — поспитав, цілюючи холодну, жовту, та вихудлу руку старця. На устах батька показав ся, наче блідий проблиск зимового сонця, усміх.

— З Богами, сину, приходиш і бачу, що наділили ось тебе щастем на ловах, то і добре, бо тут за час твоїх ловів приходили вони, сі батьки з Вираю, — знаєш? — сідали біля мене при огні і казали: „Ходи до нас, у царство Сварога, щоби засісти з нами на зеленій леваді, та піснюю і нап'итком поминати нашу земну славу“⁵⁾). А коли я просив, щоби дозволили хоч заплатити довги, ціну нашої свободи, казали батьки:

„Ні, Мстислав молодий та дужший за тебе, він стане славою племені нашого, а ти старий, лише завада йому. Ходи, ходи!“ — І тоді ослабло моє серце.

Мстислав сумно глянув на батька, та його вигляд не давав йому ніякої надії. Знав, що його потішати

годі, та що старенькому пора, лиш серце кривавило ся, що так покинений всіми, без долі та роду, без слуг та майна умирає отчич і дідич⁶⁾ залісецької волості.

Він мовчки погладив голову вірного Крука, а сей знов заскавулів жалібно, видко розуміючи, що тут батько пращаєть ся з сином на віки.

Мстислав став заходити ся біля вечері, поклав кусень принесеного мяса на вигорнене вугле та добувши з торби пригоршу пташачих яєць, брав ся варити їх у горшкові для батька. Та сей спинив сина.

— Остав сину вечерю! Уже мині не треба поживи для тіла. Коли маєш, то звари квасниць з медом, щоби було чим звогчити просохле горло. У мене є для тебе заповіт, який, може бути, виратує наш рід з недолі. Здаєть ся, що Вона уже тут...

— Вона?... що за вона? поспитав Мстислав, оглядаючись.

— Смерть — Морана!⁷⁾ гляди, як Крук їжить шерсть та скавулить. Він чує єї...

Мороз перейшов по шкірі хлопця.

— Батьку! що ви?... Боги добрі, боги живі, духи світла та тепла, бороніть нас від тьми та Смерти, проженіть Мару та Змору на гори — ліси.

Старий усміхнув ся.

— Не бій ся сину! не до тебе вона прийшла, а мені вона в пору, я витаю єї радо, а і тобі здійме вона з плечий тягар та поверне свободу, коли мене не стане...

— Тату, не кажіть так! яб сердешну кров свою їй віддав...

— Е ні! гляди, Вона всміхаєть ся, видко правдою є твої слова. Вона зажде! Щож, маєш мід?

— Ах, правда! — зірвав ся хлопець. — Я маю мід, та ще який?

Побіг в кут, де лежали дрова та відвалив їх на бік. З під полотняної сорочки виступали випукло тугі, молоді мязи, а грубі колоди, мов тріски вилітали з під дужих рук. Опісля відчинив спустні двері, що вели у невеличкий льох під хатою. Він вліз туди, а за хвилинку вернув з камяним дзбанком та отворив затичку. По кімнатці розплили ся пахощі — аромат старого, ще прадідами сиченого меду. Мстислав налив його у деревляний кубок та подав батькові до уст.

Очі та черти старця оживили ся під впливом напиту.

— Се від Калини? спитав.

— Так!—відповів син, червоніючи. Вона потайки від батька дала сей збанок для вас.

— Пізнаю!—прошептав старий,—се наше родинне добро, се мід, що ситив наш прадід Яр-Тур. З його часу доховало ся ще два збанки. Один мав стати на столі при твоєму весіллі, другий на моєму похороні. Та ось чоловік моторить, а Боги правлять життям мов човном по Руському морі. Одно заїде у Царгород, а друге пропаде на полудневих берегах. Оттак і тут. Перше прийде ся хоронити чим вінчати... Волхви Перуна⁸⁾ у Києві благословили сей мід і видко ласка Богів є на ньому. Ось ми втратили майно, а таки при моїй смерті не бракло і призначеного меду.

Старий замовк, лише від часу до часу попивав мід з кубка, а син догризав напів звуглене мясо та заїдав його твердим ошипком. Останки одержав Крук та чомусь то нерадо брав ся до їди раз у раз поглядаючи у кут. Між тим старий Воеслав оживив ся, і допивши меду сказав:

— Пішли Лад⁹⁾ Калині усе добро; цвітку радості — весіля на весь вік, а Ти, сину, заплати їй за сю послидню осолоду старечого життя сторицею.

— Вонаж моя невіста! — сказав син — і я не забуду їй сього доброго діла ніколи.

— Твоя невіста?—здивував ся батько. — А старий Рогдай?

— Рогдай не знає про се, а то певно не захотів би віддати дочки за закупа. Та я виплачу довг, а тоді візму єї!

— Закупа, закупа... повторяв Воеслав і задумав ся понуро, та відтак оживив ся нагло і навіть усміх осіяв на хвилю його воскове лице.

— Слухай сину! — сказав — і зятам собі добре мої слова. Рогдай не хоче тебе, а може бути навіть не пустить тебе у світ добувати добра. Він певно осадить тебе на якій новині господарювати, щоб ти там звичував весь вік. Але ти знай, що у Лади більша сила чим у Перуна, а принада Купальної ночі¹⁰⁾ сильніша чим удар грецьких катафрактів¹⁾. Тому і ти не трать відваги, а як що Калина не така вітрена, як звичайно жін-

ки, та поборете обоє усе, а тоді більше буде людей у тебе на весіллі, чим у мене на похоронах. А тепер слухай далі, що скажу, бо говорю ось до тебе у останнє :

Тут старий попив знову меду з кубка, а син підложив дров на огонь. На дворі було уже темно, лише десь далеко по хатах перебріхували ся собаки. Попід розлогі кріслаті дерева ходила Дрімота та шумом листя у нічному леготі вела розговори з Дністровою філею. Усе уклало ся до покріпного сну і лише голос сови — пугутьки, що раз у раз обзивався з дуплавого дуба, нагадував, що ось недалеко людина доживає своїх послідних годин.

— Нагадай но собі, Мстиславе, коли то князь наш Святослав, найхоробрійший з хоробрих, три роки сьому збирав ся у перве іти у Болгарію. Тямиш се ?

— О так!—відповів молодець, киваючи сумно головою. — Пішли тоді і ви, батьку і оба брати...

— Ми пішли у Херсон, відки човнами мали їхати просто на Царгород. Та ось між Херсонезцями найшов ся хитрий, прехитрий Грек, на імя Калокир і він то підмовив нашого князя іти у Болгарію, бо мовляв звідсіля легче буде іти на Царгород сушею. Там мав Калокир засісти на царському престолі як тисяцький¹²⁾ нашого князя. Ще з часів князя Ігоря тяжко було нашим гостям торгувати з Греками, бо Ігоря Греки побили і позмінювали старі на Богів та хрест записяжені договори. Ось чому і князь та його дорадники-вояки послухали Калокира і зібрав ся великий похід. Усі дружинники князя, що ходили були на Хозар та Болгар над Волгою, чимало Варягів та синів земських бояр з лучниками, копійниками та топірниками зіхали ся над Дніпром, а коли з Прип'яті та Десни прийшли човни, всі стали ладитись у похід. Разом з війском приїхало також чимало купців, що думали під покрівом князя обновити грецьку торговлю на Русі. Між ними був і я, бо літа не позволяли мені уже ставати до оружної розправи. Віз я у човнах мід, віск та дорогі смушки, що твої брати Радослав і Младан привезли з походу на Ватичів. Усе те закупив від мене сам Калокир, видко бажав собі зеднати найзаможнішого боярина червоноруської землі. Я мав усе те перевезти Грекові

у Доростол, а він мав мені за мій крам заплатити двісті гривен.

— Двісті гривен! аж крикнув молодець, — таж се маєток!

— Так! завдяки Велесові¹³⁾ та ласці його росло-тоді майно моє та дітей моїх з року на рік і тому узяв я від Рогдая трийцять гривен у позику, щоби ще перед виправою купити для синів византійські¹⁴⁾ лати та шоломи від херсонських купців. Я надіяв ся бач, що повернувши без труду віддам довг та ще чимало гроша привезу домів. Похід удав ся нам на причуд гарно, хоча Болгари і знали, що Святослав іде на них війською. Він післав бач їм послів, щоби сказали від нього: „Іду на вас, щоб взяти городи і села ваші під мою княжу руку. Тому не пручайте ся, а виходіть, з поклоном та хлібом — сілю. Наколиж захочете ставити опір, то знайте, що у мене є 30.000 війська і живого духу по вас не останеть ся від мене“. Ми побідили Болгар раз і другий, взяли Доростол і Переяславець, та якраз коли бажали іти далі на Царгород, покликало боярство нашого князя у Київ, бо мовляв Печеніги облягли його. Тоді князь, як се у нього буває, захопив меч та ховстало, пішов до стайні і за хвилину гнав уже чвалом з готовими завсіди прибічними комонниками на північ. Радослав і Младан були з ним. Не пращаючись ми розлучились та вже на віки. У битві з Печенігами лягла головами мало не уся дружина князя, але ворогів розбив князь на прах. Я відібрав міжтим гроші від Калокира, а він дав мені провідника, що мав мене провести коротшою дорогою з Дунаю на Дністер, щоби я не потребував вертати на Київ. Сей провідник був теж Грек, а називав ся Партеній і казав, що колись бував на дворі кесаря¹⁵⁾ у Царгороді протовестіярієм себто великим одівальником. Що се за уряд, не знаю, але знаю, що сей зрадник був рабом Калокира, бо бачив раз, як цілував його руку, а раз видів я на його лиці знаки начеби від удару. Свобідний чоловік не зніс би удару в лице, а відповів би мечем, хочаби і князеві. Тому я тоді не думав про се і аж пізнійше нагадав собі ці знаки рабства, коли Партеній по дорозі напав на мене зі слугами, відібрав усі гроші та обдер самого до сорочки. Лише з життям утік я та пішов о прошеному хлібі звичайним шляхом у Київ, де

дiзнав ся, що мiж жертвами бою були i оба мої сини. Важко плакав я тодi, так як радiю тепер, коли подумаю, що вскорi побачу обох на зеленiй левадi Дажбога...¹⁶⁾

Тут мова старого стала раз у раз рвати ся, а слова змiшанi з голосним важким вiддихом добували ся з трудом з його уст. Видко томило його говореннє. Смерть чимраз сильнiйше здавлювала своєю ледяною рукою його старече серце i вiн спiшив ся, щоби за кожду цiну докiнчити свого заповiту.

— В Київi просив я князя о помiч, та князь лютий, що мати не пускала його у Переяславець, прийняв мене не ласкаво i сказав: „Ти повинен був бороти ся. Як бись був згинув, то усе булоб байдуже, а наколиб був побiдив, то не втеряв би майна. Колиж ти за старий, щоби боронити ся, то повинен був мати розум, i не дати себе одурити якимсь грецьким куклам, або винайти i дати минi докази зради Калокира. Тодi яб покарав його, а так не могу“. З сим я i пiшов, бо князь був у правi. Ось так з дiдича став я закупом. Диж тепер ти у Київ та удай ся до самого Святослава. Розкажи йому усе, що стало ся, а вiн подбає за тебе. Якжеж побачиш де небудь Калокира, приложи йому нiж до горла, а вiддасть усе, що узяв, бо я присяг-би на святий огонь Перуна, що Партенiй се його права рука. Ось се мiй заповiт сину: Вiдiбрати вкрадене майно Грековi та викупити волость i свободу родини у Рогдая. Тодi вiн певно нагадає собi давну дружбу зi мною та вiддасть за богача дiчку, якої не оглядати такому голякови, як ти тепер. Не ай боги зiшлють на тебе усi свої ласки та добро... тут спинив ся старий Воеслав i вхопив ся рукою за груди. По хвилi продовжав шепотом: „хай Лада украсить його найкращими цвiтами, а лискавка Перуна... хай стане твоїм мечем...“

Старий замовк. Пiднесена рука опала на покривало, вiн бажав ще щось казати, та вiдкинув голову у зад, а очi обернули ся в стовп.

II.

Сусіди.

Найблизші дні були для молодого Мстислава дуже сумні, та при тому памятні на все життя. Вони научили його, як великим добром на світі є доброта серця та справедливість, він пізнав, що любов більшу має вагу у співжитті людей чим гріш, сила і власть.

Обмивши тіло батька власними руками та нарядивши його у найкращу одіж, ставув молодець перед вельми важним питаннем, чим оплатити видатки на похорони, плачки — жалібниці і костир на жальнику¹⁷⁾, а головно на тризну, без якої ніякий похорон не міг відбутися. Треба було по прадідньому звичаї угостити гідно нарід, щоби було кому насипати могилу над мерцем та винайняти співця, який би славив подвиги помершого піснями. Мстислав перелічив усі припаси та останки давнього добробуту найбогатшого тиверського¹⁸⁾ боярина і заломав руки.

— Чим же я тебе поховаю, батечку? — закликав у розпуці. — Ні гроша, ні худібки, ні друга. Хиба сам виставлю тобі костир, загашу його сльозами, власними руками покрию землею, а лісових звірів скличу, тризну правити над тобою!

Та не було часу на бідканне, — а Мстислав не був з тих, що тратять у скрутї голову. Замкнув хату, одівся у що найкраще платте і пішов до сусідів, з яких деякі вели з гречниками¹⁹⁾ торгівлю смушками та виправними шкірами. У нього було чимало шкір з зимових ловів і він рішився промінати їх за потрібні річи та припаси. По матері остала була ще невеличка скриньочка

з чільцями, ковтками, запинками. Ні батько ні він не віддали би були єї нікому, а берегли єї як дорогу пам'ятку по помершій, тим паче, що старий Восслав мав лише сю одну жінку²⁰). Аж на Мстиславовому весіллі думали вони роздати сї пам'ятки світилкам. Невелика була вартість сих срібних та мідяних прикрас і бурштинових кораликів, бо що цінніші взяла з собою мати у могилу, але тепер мусів Мстислав добути і їх, щоби оплатити плачки-жалібниці, що мали заводити на похороні і черепяні горшки на попіл з тіла та страву при могилі.

Важко зітхаючи, ішов Мстислав через ліс. Він зміряв перш усього до хати старого гончаря Івора званого Сміхуном, що сидів край села, недалеко від хатини Восслава. Вузка лісна стежина вела туди поміж старезними високими та коренастими деревами. Сокира дроворуба ще не доторкнула ся сих лісових велитів, бо старий Сміхун не позваляв нікому рубати ліса довкола свого посілля, а і сам не знати чому привозив потрібні йому дрова з далеко, кажучи :

— Я родив ся в лісі і жив у лісі, тому хочу й умирати у лісі, а не на якомусь лишому клаптикові, голому мов моя плішива маківка. Пощо мають люди бачити дві лисини. І одної доволі!

Викупаний у ранішній росі ліс блестів прегарною зеленю усіх відтінків та тисячними блисками жемчужових краплин води, а воздух аж хвилював від чудових пісеньок всілякої пташні. Звільна підіймало ся сонце на сході та розганяло білі хмари, що звичайно ставали вечерами над філями Дністра

Аж ось минув молодець послідні дерева і опинив ся знову на поляні, такій як ся, що на ній стояла його власна хатина. Та тут не було молоднику ні корчів, ціла полянка мала вид чотирикутника, якого осередок займали грядки з огородовиною, а по чотирох рогах стояли будинки. У північному розі, звернена передом до полудня стояла низька хата, біла мов сніг з розмальованими у пестрі взірці вікнами та углами. У другому повітка на господарські знаряди та припаси поживи, у третьому гончарські піч та стіс лупаних дров, а у четвертому довга та широка шопа з готовими горшками, мисками, збанятками та урнами²¹) для небіщиків, звичайними, простими і красшими, розкішнішими, розмальо-

ваними різними красками і узорами. Тут була також робітня, гончарський кружск, всілякі деревляні та кістяні палочки, ложочки, гребінчики та черепки з красками, кистки, шнурки та тим подібні прибори до малювання горшків та витискання взірців на вогкій глині, гладження стін та виліплювання ух або покришок.

Усі ті чотири угли полянки лучила добре убита та потовченим черепям вимощена стежка і нізащо в світі старий Сміхун не ступив би ногою на грядку, щоби собі скоротити дорогу. Тому казали люди, що Сміхун їде до Києва на Царгород, а коли іде в хату, що півній стороні, то звертаєть ся вправо.

Коли молодець увійшов у частокіл, який окружав усе обійсте Івора, старий стояв при дверях своєї хатини та піднявши руки горі, молив ся до святого Хорса²²) на небі, благаючи його о ласку для усеї землі, для людий звірів та ростин, о добрий кінець всіх початків та о мирну кінчину мирного житя. З пошанівком спинив ся молодець та зняв з голови плетену з лика круглу, сукном покриту шапку, а нагадавши собі дорогого покійника, глядів зі зворушенням на довгу сиву бороду, впале лице та глибоко осаджені очі під густими навислими бровами.

Коли старець покінчив молитву, взяв з приспи під хатою глиняну миску з зерном та свиснув тричі. На сей знак цілою хмарою злетіли з криші хатини і з поблизьких дерев різнобарві голуби та кинули ся на їду, яку сипала їм щедра рука Івора. Деякі сідали старому на плечі та рамена, та отирали ся о нього, наче котятя, другі смілійші садовили ся на голову та сих зганяв або здіймав старець рукою і приговорював.

— Ото дурні з вас, небувалі! шкода що у такого штудерного чоловіка служите... таж на сій голяці і волосок вирости не хоче не то пшениця; хиба, що ти єї помалювати хочеш, та бач, братіку, і се на нічо не здало ся.

Та втім увидів Мстислава і старече лице розяснила иншого рода веселість. Він скорою ходою підійшов до нього, а коли молодець схилив ся до його руки, поцілував його в голову.

— Хе, хе, з Богами сину приходиш, зі святим Дажбогом-сонцем... хе! хе! відвідати старого, що? го, го! я знаю тут усіх, бо усі приходите до мене — мусите прийти. Хе! хе! чи їсти зварити, чи в дорогу їхати, чи мід

ситити, чи мерця сховати, усе до старого — хе! хе! правда, що?

— Я бо батьку, до вас...

— Мовчи, чи я питаю тебе, за чим прийшов, я все знаю, коли хто і за чим до мене приходить, хе, хе! бо кожний мусить прийти, а вжеж!

— То вже батечку, як ласка, зладьте мині попільницю та скажіть, що вам за неї лишити, заки далі піду людей глядіти для свого старенького...

Ту зазвучали у голосі молодця сльози. Старий глянув уважно у його гарне смагляве лице та заплакани очі.

— Бач, сину, тобі плакати годі! за мене мій син не умре, ані ти за Воеслава; се судьба нас старих, нам час, нас Богам потреба, а дітей наших людям. У попільниці каші не звариш, а у човні хліба не замісиш, хе, хе! Що лишити за горнята? Го, го, сину, за сі горнята, що для твого батька наладив старий Івор, не заплатиш мині нічим, бо і сам князь Мал²³) не мав би був кращих, як би його були похоронили дома сини, а не Варяги мудрої Ольги, хе, хе! Се горнятка не аби які, але бач, за них заплатив уже батько давнійше...—ту голос старця змяк та задрожав — своїм людяним серцем, добротою, правдою, своїм праведним життем, якого за усі скарби не купиш у нікого. Як бачиш, він утратив всі скарби та сих дібр не втратив і ось ними хоч за попільницю та горнятка заплатив. Іди сину далі. Мої внуки завезуть тобі усе потрібне на жальник під вечір.

— Чим же я батьку віддячу ся вам за так великий дар і відки мені тільки ласки у вас — дякував молодець цілуючи руку старого.

Та старий не уважав на його слова, лише тер чоло лівцею, промовляючи про себе.

— Вояслав... Вояслав... гей, гей! невдовзі товаришу побачимо ся... а тоді запемо в Вираї з усіми предками на славу і заспіваєм, хе, хе, як то з Ігором ходили у Царгород до святого Мами²⁴) купувати паволоки та збрую, гей, гей! минуло ся...

Зворушення через хвилину опанувало старця, та він швидко отямив ся і погладив кучеряву голову молодця.

— Не дякуй сину, — говорив, — мене винагородять Боги світлі, добрі зеленим раєм вже незадовго, хе, хе! ось щоби не стидав ся дарунку, то знай, що ми колись торгували і бороли ся неряз у купі з твоім батьком у східніх степах та на Подунаві і він нераз став мені у пригоді. Хай Боги проведуть його у рай, а тебе у край добра та щастя. А наладь мені великий горнець меду — хе, хе! лише не такого густого як моє волосі!

І старий указав на свій лисий мов коліно череп, а молодець мимо смутку мусів усміхнути ся крізь сльози. Він ще раз поклонив ся старцеві до колін і пішов далі на беріг ріки, куди вела стежка у село.

По дорозі стрітив двоє внучат старого, що несли у чистенькому горщику дідушеві молоко та хліб на сніданок. Сміхун не любив бач на старості літ гамору та нечисті, що получені з великим господарством і тому відділив синів вже давно, давши кожному чимале майно. Вони стали маючими людьми, а старий плакав свою городовину та пчоли і ліпив горшки, збираючи за се всіляке добро, яке сейчас по рівній пайці ділив між діти. Вони носили йому їду, рубали і возили дрова, копали глину, та ніхто навіть не пробував наклонувати старця перейти жити у їх хати.

Сі хати стояли дещо далі і Мстислав переходячи звістив мешканцям смерть свого батька. Те саме вчинив він у інших хатах і всюди витали його словами жалю та потіхи. Вкінці на другому краї села оминув дворище боярина Рогдая, що було колись посіллям Воєслава та скрутив у діл до Дністра, де жив богатий кметь Ярослав. Люди звали його звичайно Бобром, бо він торгував шкірами та ходив сам нераз горі рікою у Дністріві багна, де було чимало бобрів. Молодий господар - ловець умів їх знаменито ловити, а смушки продавав купцям - гречникам. Крім сього зуповував часто поміж сусідами скірки з білок та кун і грубі оленячі шкури, бо і за сей товар платили на Подунаві чимало гривен Греки.

Хата Ярослава стояла на півострівцеві, що вибігав далеко на південь. З трьох сторін обливала його ріка, а з четвертої укріпив Бобер своє обійсте валом, ровом та частюколом. Як маючий чоловік і купець бояв ся він нападів варязьких дружинників, які ходили з князем на полюдє та часто і на власну руку любили пе-

ретрясати комору багатого кметя. Днем брама стояла отвором, пси привязувано на мотузи і лише вартівник сидів під воротами, збитими з грубесних дубових колод.

Господар привитав Мстислава у світлиці, яка подобала радше на склад цинової, мідяної а навіть срібної посуди чим на мешканне. В одному куті стояли крім сього скрині з паволоками та полотном, у другому ловецьке знадїбе. Ярослав був се молодий, може трицятьлітний чоловік з худощавим лицем і чорним волосєм та вусами. Бороду голив гладко, а так само підголював чуприну. З вершка голови звисав жмут буйного волося на праве ухо.

Він якраз зшивав білки та куни у „сороки“, себто вязки по сорок штук. Коли Мстислав розказав йому про смерть батька, відложив на бік роботу і встав, видко зворушений вісткою.

— Помер! хтоб-то подумав, що такий богач, та так скінчить, — бідний ти хлопче, небогато відай спадщини лишило ся для тебе.

— Та небогато дядьку, ось тому і прийшов я до вас, щоби помогли мені у біді. Осьтут є ще останки уборів покійної матери, а у хаті на дві-три гривні кун та білок, з десять телячих скір та одна медвежа. Проміняйте мені се за хліб, мід та мясо на поминки, бо самі знаєте, що у мене у хаті нічого нема, а батька поховати треба. Я торгуватись нє буду, беріть усе, що є, а дайте усього, чого треба, хиба щоби мойого добра не стало. Але думаю...

Та тут перервав Бобер молодцеві.

— Цить, хлопче! — крикнув, видко обурений. — Який лихий біс піддав тобі, що я на твоїй біді баришів шукати-му? Я купець — правда, але я ні Грек, ні Варяг, лише Русин-Тиверець як і ти, або твій з Богами уснувший батько. Я не Рогдай...

— Простіть, дядьку! — оправдував ся молодець. — Я не бажав вас обидити, лише просив вас о поміч, о вигоду. Вам мої скіри придадуть ся, бо гарні, цілі і густі, — може краші чим сі — додав, вказуючи на порожкидані смушки. — Прецінь торг річ чесна та Богам не противна, а що я не умію ще торгувати, тому лишаяю цінуванне вам. Деж тут обида? У мене прецінь нема таки справді нічого.

Ярослав успокоїв ся, коли почув се.

— Як то? — поспитав зморщивши брови — не маєте ні худоби, ні пасіки, ні меду?

— Нічогісінько!

— А щоб Морана побила проклятого скупиндю! — гукнув Ярослав. — То Рогдай не лишив вам нічого?

— Нічого! але батько і я стаємо закупами аж від осені, як що не віддамо до сього часу трийцяти гривен. За сю проволоку одного року та за відсотки від позики забрав Рогдай наше посілле з усім, що у ньому було. Він був у праві; навіть князь не міг би нам був допомогти, хиба заплатити довг і відсотки. Тому ми осіли у опустілій хатині, а з усього майна взяли лише ось се.

Ту Мстислав показав на скриньочку.

— А чомуж батько не переказав до мене? — горячив ся Ярослав. Я був би поручив за нього.

Мстислав усміхнув ся.

— Вибачте дядьку! хто ціле життя гараздував, той радше з голоду погібне, чим піде просити.

— Ну так, але ти міг..

— Я-б мойому батькові у вічі не глянув, наколи би його сам, без помочи прогодувати не вмів. Тепер ось друге діло... похорони — людий треба...

Настала мовчанка. Ярослав ходив нахмурений по світлиці, вкінці станув перед Мстиславом.

— Мені дуже прикро й гірко, що твій батько забув про мене. Знаєш може, що сьому десять літ умер мій батько, а хата по похороні згоріла. Я бажав було покинути село та йти у світ, але старий Воєслав споміг мене грошем і радою і то не за відсотки, а за добре слово. От як князь посилає бояринові: віддаси — гаразд, а не віддаси — Боги з тобою. Грошевий довг я віддав, але довгу вдяки ні. Тому іди хлопче у хату, я тобі припасу пішлю, скільки треба, а за скірки порухемо ся по похороні.

Глубоко тронутий поважаннем та любовою, яку всі відчували до його покійного батька, ішов Мстислав домів.

III.

Похорони.

Перед хатиною застав чимале збіговище, кілька порожніх теліг стояло на доріжці, що вела у село, а довкола хати порали ся чоловіки, жінки та дівчата. Батько, наряджений з мечем в руці, в шоломі на голові, та зі щитом на грудях, лежав на санях, покритих ковром, прибраним цвітами та чатиннем. Довкола розставлено столи, а на них м'ясиво, молоко, сир, коливо, хліб, колачі та буханці, збанки пива і меду. Мстислав аж остовпів.

З плачем простяг руки до людей.

— Батьки мої рідні, братя любі, що ви загіваєте, які Боги привели вас сюди глядіти на нашу нужду та горе? чим-же я вас прийму, панове громада? Батечку мій убогий? нема у тебе житниць ні сусіків ні пивниць — хиба усміх-ласкавий Бога-Дажбога воздасть вам усім сторицею, а я...

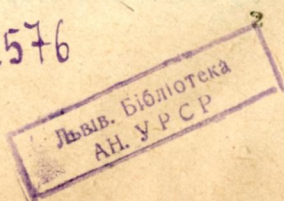
І перший раз по смерті батька заплакав молодець гірко. Та ось кинули ся до нього старші чоловіки розважати. Начальник громади кметь Вовчур взяв Мстислава за плече та обізвав ся.

— Коли батько умре, всі діти ідуть його ховати, щоби над його могилію пожелати собі довгого життя та просити небіщика переказати їх бажання Богові Сварогові. Покійник був батьком усім, кождий зазнав колись його добродійств на собі та дітях своїх. Тому і кождий іде нині прашати його. Бо се був добрий боярин, а другий такий не буде.

— Ох, не буде! — почувало ся між народом.

24.501

и. 60.576

— Сей новий лише закупів плодить! говорили одні.

— З кожного лиха користає! жалували ся другі.

— Боги-б його побили!

Коли Мстислав виплакав ся, засіли усі довкола старця, а жінки-жалібниці почали голосінне. Не було свояків ні дочок, жінок ні рабинь, тому чужі жінки плакали за мерцем, вплітаючи в голосінне похвалу Воеслава, як добрячого батька, вірного чоловіка, лагідного та людяного до дітей і слуг. Відтак завели усі жалібну пісню хором, а мужі стали різати пси і когути та кидати на сани! Чимраз більше людей прибувало до маленької хати Мстислава та сідало до столів, щоби відтак взяти участь у похоронах. Вкінці надіхали два вози з їдою та напитком від Бобра і зі співом та голосіннем рушив похід лісовою стежиною на жальник.

Вечір вже був, коли сани випхано на костер. Тоді привів Мстислав послідне своє добро, гарного молодого коня та убив його у ногах батька. Тут разом з другими звірятами мав згоріти і кінь, бо небіщик міг його потребувати у своїй мандрівці до Вираю. Хотів було молодець посвятити духові батька і послідного свого товариша Крука, та не міг його найти. Пес мов в воду канув.

Відвернувши лице, підпалив син костер, на чотири рогах, а за ним стали кидати і другі господарі розпалені головні між дрова. Швидко запалив ся огонь з сухої лучини наче горіючий стіг сіна. Жінки заголосили знову, а чоловіки метали у огонь стріли, перстені, нараменники, ковтки, запинки, ножі, списи, то що, як дарунки помершому. Вкінці прогорілий костер став осідати та попеліти по берегам. Учасники похорону збирали ся довкруги розкладених огнів, де заставлено між тим тризну — похоронний пир для громади. Пир сей розпочав Мстислав підіймаючи в сторону костра кубок меду. Тоді всі затихли, а молодець зворушеним голосом сказав:

— Отсе підношу душі батька Воеслава, нехай вічно бенкетує та радіє у Вираї, де вічна весна та зелень, де хата Сварога та духи всіх дідів і батьків наших! І вилив чарку в огонь. Відтак налив другу чарку і знову підніс її в сторону костра.

— Отсе пю до душі батька мого Мстислава. Дай йому Боже-Дажбоже вічне благословенство та царювання у небі, а нам здоровле та щасте на многі, многі літа!

— Дай Боже! дай Боже! загула громада і всі випили мід з чарок.

У третє подякував Мстислав після звичаю громади, що зволила почитити його рід та додав ще до освячених звичаєм слів від себе вираз глибокої вдяки для гостей. Всі були зворушені його словами і всі жаліли його щиро, бо знали, що батько не лишив йому ніякого майна лишень довги і то у так немилосердного чоловіка як боярин Рогдай.

Та ось, коли вже наситили ся гості, озвали ся нагло звуки струн. Всі замовкли і звернули ся туди. У громаду ішов старий дід-лірник. Усі розступили ся, а він підійшов до попелючого костра, сів на пеньок та став строїти ліру. Йому подали кухоль меду, він випив його, а відтак став співати, а радше рецитувати повість про подвиги помершого, що з князем Ігором ходив на Печенігів і Греків. Зразу співав він лише вялим голосом, та відтак кріпшали звуки пісні чимраз більше, сказавбись, що співак і сам молодіє, згадуючи молоді літа, Аж скінчив, поклав ліру на землі, встав і простяг руки над попелом костра.

— Оттак, Воєславе, пращає давний вік, вік твоєї і моєї молодості своїх синів гарним спомином минулого та дає нашим дітям науку, як їм жити в світі, як добувати слави та багатства собі на користь, богам та князеві на славу!

Мстислав бажав обдарувати лірника, але і сей відмовив ся, як і другі.

— Сміхун, Воєслав і я, се була колись трійця, — сказав. — Багато зазнали та перетерпіли ми посполу. Воєслав був між нами найдужший і найметкійший, тому і став при князеві боярином, а ми вернулись на землю. Сміхун ліпить горшки, я співаю та ворожу, усі діти наші вже на своїх смітях, лише Воєславові не довело ся сього діждати, чи не сміх? не жаль? гей, гей!.. Зате бачу, син у нього вдав ся на славу і я бачу на чолі його світле пятно сили, слави і багатства. Нехайже Велес пособляє тобі сину у всьому, що наміриш!

Ту старий поцілував похилену голову Мстислава і відійшов. Жінки заголосили у третє, а чоловіки і хлопці стали засипувати попіл землею та гасити огонь пивом і водою з святого жерела, що било з під коріннів дуба велетня на жальнику.

Було вже добре по опівночі, коли Мстислав зібрав кістки батька у прегарну, поливану та узірчату попільницю, обставив її довкола зладженими уже камінними плитами, а відтак усі стали сипати могилу.

Коли місяць зійшов та розсипав свої сріблісті лучі по філях Дністра, остав Мстислав сам один на могилі батька. Люди розійшли ся, а і він попрощав ся у останнє з сим земним насипом, що крив цілу його минувшину і втомлений цілоденним біганнем та працею, пошкандибав домів.

Домів? аож у нього була хата? Ся у землю вкопана нора з голими стінами?

Ось дотепер вертав він у сю нору з гадкою, що там же на нього батько, який привитає його добрим словом, поблагословить за працю, а попоївши у купі з ним при огні, вислухає його оповідання про цілоденні труди та ловецькі пригоди, або сам стане розказувати про давні часи богацтва і слави. Часом оба снували довгі-довгі нитки мрій та бажань, якто вони знову розживуть ся, коли батько подужає, а син роздобуде потрібного гроша з воевничим князем Святославом... Та де тепер сі часи? З пустих кутів повіє на нього холод кістлявої смерти, пустка, нужда, самота, покрийуть мракою його очі та чоло, наляють у душу печалі. Ні розмови, ні розради, не найде він у нікого, хіба... у неї, у Калини... Та ба, вона дальшою йому видавала ся чим колинебудь. З чим приступить він тепер до неї, коли у нього лише тільки майна, що на ньому. Куди поведе її? у вогку нору на березі? чим нагодує її? прошеним хлібом?

Сумний, сумний та похмурий наче темна ніч доходив молодець до своєї хати.

А міжтим на сході став бог Хорс з Дністрових хвиль підіймати румяне молодече лице. Червоні блески зрумнялили білу мраку над водою, позолотили росу на зелених листках дерев дубів, буків, яворів, вільх, берез, деренів. На полянках стали кульбаби відчиняти свої жовті цвіточки, на вогких місцях жовтіли козелці та ясніли незабудьки, на сухих бобки, протачники, придо-

рожники та дівини. Пахощі наповняли свіжий воздух літнього ранку.

Аж ось перші золотисті та теплі лучі червонявого сонця упали на гущаву дерев і мов на даний знак заграв ліс тисячними звуками радощів. Усяка птичка і велика і маленька раділа, що минула темна ніч зі своїм страхіттем та небезпеками, що сови, пугачі, куни та тхорі позашивали ся уже у свої тьмаві нори, а світ полишили дітям сонця — співучим птичкам. Синички, щиглики, дрозди, жайворонки, волосінки, воловики та безліч всілякої пташні викрикували на всі лади наче на взаводи, хто голоснійше гукне на славу Дажбогові. Десь далеко озвала ся кукавка мов щасте, що грає ся у піжмурки з людми, питаючись: де я? де я? А усьому тому надавав лад і такт чорний дятель, що раз у раз настукував у червивому галузі: Стук, стук, стук, стук! — наче сказати хотів: „Радійте життєм, співайте, живіть, трудіть ся, раз два, раз два, бо житте не где, лиш пливе мов вода... і смерть теж ні!“

Аж зрадів Мстислав серед усеї тої величі природи своєї рідної землі, аж проясніло його лице, коли сядячи перед чорним входом у свою хату, глянув на ріку, що сліпила вже очі невиносимими блисками відбитих лучів сонця.

— А колиж то ти небоже зволиш прийти до господина твогого з поклоном? почув ся нагло біля Мстислава стряскій, старечий голос з якимсь гірким, гарікливим відтінком.

Мов опарений зірвав ся млодець з каменя, на якому сидів.

Перед ним стояв Рогдай.

— Гаразд з приходом, боярине! — сказав, а його оживлене красою природи лице, споважніло, наче скаменіло у одній хвили. О, як низьким та малим видавав ся йому сей чоловік проти велетенських сил, яких впливу дізнав ось на собі: смерті, любови та краси природи. Тому глядів на високу, мов тика висохлу стать старого скупаря, наче на їдку гадюку, якій виломили зуби.

— То твій старий умер? — питав Рогдай.

— Умер; вже і похований! — відповів млодець.

— Умер, умер, похований! а моїх трийцять гривен хто віддасть, га?

Круглі вибалушені, кровю набігли очі витріщили

ся на Мстислава, здавало ся, що ось, ось Рогдай проколе його своїм закривленим, яструбиним носом. — Га? повторив по хвилі.

— Твої гривни не пропали, боярине, відповів Мстислав, пожди, віддам! Боги бачили, як ти давав їх батькови у позику, Богий бачити муть, як я їх тобі зверну!

— Ха, ха! — зареготав ся дід. — Зверну, заплачу, а з чого, жебраку? де твоя спадщина, де худоба, двір, раби, скіри, срібло, віск, мід? чим заплатиш?

— Не твоє діло, боярине, була здержлива але рішуча відповідь. — Сказав: заплачу, то так і буде, хиба що згину! тоді певно що пропало, але тоді Боги віддадуть тобі гріш кинений помершим.

Рогдай відступив о два кроки взад та аж посинів з досади.

— Що, га? — зверещав. — Згинеш? О, ні! не згинеш! нема у тебе рабів, так ти сам будеш рабом... не згинеш, а здохнеш при роботі, щоби хоч відсотки від гривен вернули ся плодами землі; оженю тебе, а твої діти та жена відроблять твоє жебрацтво у моїй службі.

— У очах Мстислава заіграв огник злоби.

— То ти, боярине, хотівби власну дочку посадити до ткання, або післати з сапою у поле за твої власні гривни? Хиба забув про умову з батьком Воєславом? Тиж обіцяв Калину його синові.

В тій хвилі здавало ся, що кров залле старого. Він зігнув ся, скорчив ся, запінив ся і витяг обі руки з закривленими мов кігті зівялими, костистими пальцями до молодця, наче бажав видерти йому очі.

— Жебраку! захарчав, мов у агонії, — злодію.. ти, закуп, раб підносиш очі до Калини, яка одержить по мені майно на яких дві тисячі гривен! О не діждеш ти сього! Та й вона не була змовлена з тобою, а з твоїм братом, з якого, слава Велесові, уже собаки по степу порозтягали кісточки... Я у раби тебе, собачий підніжку, продам, я...

Та сього було вже за багато роздратованому Мстиславові. Він поступив два кроки наперед зі стисненими п'ястуками, наче бажав його побити. Рогдай відскочив, замовк і поблідлий з гніву та досади глядів неспокійно на Мстислава. Та у молодця спали руки, коли поглянув на марну, зігнену та скорчену стать баришівника.

— Вільно тобі, боярине, — сказав спокійно, — лихо-

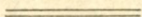
словити мене, вільно тобі кричати, кидати ся, плюгавити мою будучність, та не вільно тобі паплюжити пам'яті померших, затями се собі, а і від мене аж до осені — вара тобі! Ось бачиш, ти тут сам зі мною. В долі Дністер, в селі люди сплять по похороні і труді... один мах... і я сплачу довги батька, візьму Калину, коли вона хоче, а над тобою тризну справлять раки та соми.

Мов п'яний відкинув ся старець у зад та широко отвореними очима глядів у золоті переливи хвиль ріки, відтак обернув ся та побачив при собі бліде, грізне та рішуче лице молодця і нагло пірвав його жах. Мов двадцятьлітний хлопець обернув ся на п'яті та побіг у село — втікаючи від убійника.

А молодець вийшов у хату, набрав дещо харчів у торбину, взяв ратище, щит та гранатами прикрашений меч і вийшов, збираючись покинути раз на все свою хату. Та ось щось велике, чорне приповзло до нього зі скавуліннем та стало лизати шкіряні чревії. Мстислав аж скрикнув з несказаної радості і у друге показали ся сльози у його очах.

— Крук! друже! брате! — крикнув, — моя добра, вірна собака! То ти беріг своє життє для мене! Га! ти ліпший від мене, бо я бажав посвятити тебе для батька! Ходиж товаришу світ добувати.

І він поцілував чорну і лискучу голову вірної звірини.

IV.

У СВІТ ЗА ОЧІ.

В супроводі вірного Крука покинув Мстислав хату і звернув свої кроки прямо на північ. Туди вела стежка у старий город Теробовлю, звідки задумував молодець звернути ся на схід до Овруча, а відси до Київа.

Та ось за кілька хвилин напіткали вони стежину, що вела вліво, рівнобіжно до берега і як на даний знак станули оба, а Крук махаючи хвостом глядів своєму панові пильно у очі, наче спитати хотів: Підемо ще туди, чи ні? Та видко вичитав у очах відповідь, якої ще не висказали уста молодця, бо у слідууючій хвилі біг уже стежкою вліво, побріхуючи при кожній нагоді, чи то за заяцем чи за вороною. Він знав добре сю стежку; бо сам зі своїм паном її видоптав. Вона вела поза хатами села прямо під старезну липу, що росла на горбі над хатою Рогдая. Там стояв жертівний камінь, який пристроювали сільські дівчата цвітами, тут сходили ся лісові та водяні біси, мавки та русалки²⁶) гуляти у місячному світлі і там сходив ся звичайно Мстислав з Калиною.

У селі, в саді, над водою було се неможливе, у лісі небезпечне, тут зате лише весною або осіню бували люди, а впрочім самотно стояла грубезна липа на горбі наче величезна копула над лісовим храмом, самотно розвивтала ся і розливала далеко — широко свої солодкі пахощі, гуділа хорами пчіл та говорила з вітром. Своім віттем вірно скривала вона ніжну любов молодят перед заздрим оком Рогдая та цікавих або злобних людей.

Прийшовши Мстислав поглядів у низ, а серце здавив йому жаль за сим місцем, у якому провів свої щасливі диточі літа, та де тепер осів його ворог. На безлісному склоні горбка ріс плеканий ще рукою його батька сад, тепер запущений і зарослий бурянами та дичками. Боярин Рогдай не займав ся садом, бо се приносило малий дохід. Лише пасіки та оборонні вали і частоколи були добре удержані, бо одні давали готовий гріш, а другі боронили його в разі потреби. Гарна, висока хата світила чистотою та красою, бо біля неї заходила ся та дбала Калина, зате обісте, стайні і житниці, хоч повні, та брудні були і загноєні до непізнання. По двору ходив дрібними кроками Рогдай, а його гарікливий та сварливий голос доходив аж тут.

— Крук! — кликнув молодець на товариша. — Калина, Калина, ту... руш! і показав рукою на двір.

Пес підскочив, пчихнув, замахав хвостом та побіг на добре знакове обісте, де побріхуючи наскочив на Рогдая. Його поява була для дівчини умовленим знаком, що Мстислав жде її під лигою. Однак мимо суму та жалю, який чув молодець, глядячи хто знає чи вже й не у останнє на рідну хату, не міг здержати ся від усміху, коли побачив, як страшно перелякав ся Рогдай Крука. Він бач не держав собак і вельми їх бояв ся. Так і тепер зверщав на слуг, а сі серед крику та реготу брали ся Крука проганяти, але дуже млаво — сеж був пес їх давного доброго пана. Міжтим Рогдай сховав ся на рундук та кричав :

— А ну же! бийте сього злодія, бач внадив ся, забути не хоче своїх жебрацьких панів, нечисте насінне — боярського двора собаці забагаєть ся, землянка вже не в смак? Бийте його, з лука! з праці! Калино, давай рзатище!

З хати вийшла Калина та зі сміхом гляділа на перегони служби з Круком, який добре знав, що се цькування, се лишень зябава, а відтак пустив ся бігцем на рундук, де стояла дівчина. Рогдай побіг стрімголов у хату, засовуючи за собою двері, а дівчина погладила гарну головку звірини та пішла у сад. Мов навіжений скакав Крук довкола неї, стараючись досягнути язиком її рук та лица, а дівчина обганяла ся зі сміхом. Служба поставала бездільно гуртками, покинувши роботу, бо знала, що наляканий Рогдай не вийде перед обідом з хати.

Скоро найшла ся Калина під липою та сіла біля Мстислава на камені. Крук положив ся на стежині, що вела у сад і пильнував, чи хто не надходить.

Калина була се прегарна сімнайцятьлітна дівчина — красавиця, які бували лишень у Русинів та яких красу славили Греки, Італійці, Араби та Перси. Високий, стрункий її стан обіймала тісно тканина опинка, підперезана широким поясом. Поверха узірчатої, мов сніг білої сорочки висіло на шиї богате намисто з бурштину, срібних талярів та золотих дукатів, у темному волоссі блистіло срібне чільцо, а на чоло над рівними мов шнурочки бровами звисали у золоті бляшки оправлені жемчуги.

— Калино! привитав її Мстислав. Прости, що прийшов до тебе так не в пору, та бачиш, мусів!

— Як то не в пору? — питала дівчина. — Ти мені завжди у пору приходиш, ладо моє. А тепер, коли поховав батька, певно частійше приходити мещ, правда?

І своїми карими оченятами глянула вабно та питливо на молодця. Але Мстислав сумно потряс головою, а у його очах відмалювала ся уся туга, яка проймала його серце.

— Бачиш, — говорила дівчина, — яби була також пішла на похорони та тризну, але знаєш, що батько...

— Знаю! — кивнув головою молодець. — Він гніваєть ся на мене.

Калина усміхнула ся.

— Він не такий злий, як думаєш, — сказала. — Він лишень скупий, і бажавби посісти усе срібло византійського кесаря, хочай сам не знає, на шо воно йому придалоб ся.

— Ні, Калино, — відповів молодець, — ти не знаєш свого батька. Він добрий може для тебе, бо тебе кождий любить, навіть Рогдай, та ось осміли ся коли небудь стати йому поперек дороги, побачиш!

Щож ти нині йому вчинив, що такий лютий вернув від тебе?

— Він? — відповів молодець, а лице його прибрало грізний вираз — він обкидав грязюю память мойого батька і братів та грозив, що мене запроторить у раби, як шо не заплачу довгу. Я і згадував йому за тебе, буцім то жартом, та він прозвав мене собакою, пройдисвітом, жебраком і аж тоді вступив ся, коли я нагадав йому, що ми самі, а я дужший від нього.

І молодець розказав свою ранішню пригоду.

— Ось тому мушу нині покинути залісецьку волость, — кінчив оповідання, — бо бою ся, щоби мене справді не зловили та не продали у раби. Боги високо, князь далеко. Він земський боярин, я княжий, у нього други та помічники і богацтво, а я.. сам без гроша та помочі сусідів.

Дівчина споважніта і посумніла, а у очах закрутили ся сльози.

— Так, — сказала по хвилі надуми, — може ти і кажеш правду. Коли батько був у тебе, приїхав молодий Власт, боярин з Города. Батько відгрожував ся на тебе, та я сміяла ся. Але тепер бачу, що лучше було послухати, про що вони оба говорили, бо щось дуже довго радили ся у світлиці, а при виїзді кликнув ще Власт на пращанне: „Оставайте з Богами, завтра будете його мати“. Жалко мені тебе, Мстиславе, жалко, мов за життям плакати му за тобою, але тепер сама скажу тобі: Їдь милий, тікай відси, а повертай здоров у добрі та богацтві. Не вдасть ся тобі, то стань на службу князеві та возьми мене оружною рукою. Я радо поділю з тобою хатину у княжому острозі, проміняю усі гаразди за наше спільне щастє, за будучність!

І кинула ся на шию молодцеві.

Довго не пускав єї Мстислав з обіймів та ось Крук загавкав, а у корчах за ними щось зашелестіло. Мов птичка з гнізда, налякана рукою збиточного хлопчини, порхнула Калина у сад, а Мстислав кликнув їй на вздогін.

— До весни!

І скорим, пруживим кроком заглибив ся в ліс, наче човен, що крізь розбурхані філії Руського моря прямує у Царгород. Сонце підняло ся високо на небі та догрівало чимраз дужше. Але молодець не відчував сього під густим склепіннєм галузя та листя, лише жваво ступав вперед. Спускав ся у глибокі яри-балки, зарослі бивно лозиною, вільхами та яворами, минав гушавники ліщини або густо підшиті дубові та букові полоси праліси, де на столітніх шарах гнилого листя та галузок розростали ся в людську голову завбільшки роскішні різнобарвні гриби. Місцями, де весняний або осінний вихор повалив знесиленого лісного прадіда, старезне порохняве дерево, там доходили лучі сонця аж до землі

і серед буйного ягіднику блестіли наче карбункули та рубіни суніці та їжили ся сподом синяві, верхом лиску-чо зелені малинові куці.

Мстислав ішов далі. Не спинювали його і пісні птиць, які що правда дещо притихли, та все таки раз у раз, на низших галузках обзивали ся сойки та сороки, а у високопенному лісі ковтала жовна та обзивали ся молоді канюки у високому з порохна та патича сплетеному гнізді. Погана воня стерва долітала від сього гнізда аж до молодця, та вскорі приглушували єї пахощі лісових цвітів слизу, розхідниці, розмарину, материнки та липи. Молодець не звертав уваги на окруженне і полишив обзорини корчів та дерев Крукови, який раз у раз оглядав ся, а побачивши, що його пан іде далі, щезав знову у гущаві, брехав та підскакував і виполошував всіляку дрібну звірину та пташню.

Вкінці вийшов Мстислав на малу прогалину, вкриту рожевими корчиками вересілю. Полянка лежала на склоні малого горбка що панував над околицею і мандрівник став розглядати ся по безмежньому морі ліса, що філювало перед ним у яркому світлі сонця. Чорняві переливи тіний перебігали рядами по вершкам дерев, коли вітер порушив їх широким подувом. Над лісом кружляли високо, високо соколи та шуліки наче темні точки на блакиті неба, а хвилями низали воздух князі воздуха — кані, найбистрійші летуни між птицями. Мандрівник задивив ся у синяву, що там десь далеко у безкраї лучила землю з небом та усею душею тонув у виді сеї свободи та величі світа. коли нагло щось свиснуло попри його висок, а позад нього заскавулів Крук, наче поцілений каменем, або ударений ногою чи буком.

Та не дармо Мстислав від кількох літ ходив на лови сам оден і не раз полюючи на грубу звірину бував у небезпеці, де один рух рішав про життє, або смерть. Наче мяч, що кинений сильною рукою об землю, відскакує знов у гору, відскочив молодець одним махом на три кроки та відвернув ся.

І щож побачив ?

З поміж корчів калини на окраїні ліса, може на десять кроків від нього визирала стать в полотнянку одітого парубка, що з топором та ратищем біг у його сторону. Ближше стояв другий, що якраз кинув був у нього ломакою, видно на се, щоби його повалити й оглушити. В руці

держав він ремені, і Мстислав в одну мить пізнав обох та їх наміри. Се були раби Власта з західнього погранича, з за Сяну, парубки звісні зі своєї дикості та звірства у цілій околиці. Власт послугувався ними, коли треба було насильства або жорстокості. Ні один з Тиверців не зважив би ся на такі погані діла. Як в усій Ррській землі, так і тут не любили люди насилля, мук та убійства.

Тому коли Мстислав побачив обох посіпак, пізнав сейчас, що грозить йому небезпека і то чимала. Осадив ся отже кріпко на ногах, з розмахом кинув ратищем у ближшого з ворогів. Драбуга упав, наче підтятий пень дерева та зверещав несвоїм голосом. Другий станув нерішучо, та молодець в млі ока прикляк, добув з за плеча лук і наложив стрілу...

З фуркотом полетіло ратище на Мстислава, але він добре бачив, відки воно летить і відхилив ся в бік. В слід за сим свиснула пірната стріла і застрягла у оці напасника. Сей упав на землю недалеко від товариша, що між тим вертів ся з болю мов роздоптаний хробак.

Усе те було ділом одної хвилі так, що Крук, якого копнув був перший напасник, не скінчив ще скавуліти, коли оба посіпаки лежали уже біля себе, виючи з болю. Бистро розглянув ся Мстислав довкола, а відтак обійшов усю поляну. Надибав лише сліди тріох людей, свої та обох драбів. Тоді підійшов до них з мечем в руці. Ратище влучило одного з них у праве плече та стреміло ще у рані, бо не стало вже сили вирвати його з поміж відломків розторошеної кости. Раб стогнав вже лише тихо, закривши очи, а кров обриськала рожеві цвіти вересілю. Другий вив раз у раз, намагаючи ся видобути вістре стріли, довкола якого обернули ся ніжні плівки ока.

Коли побачив Мстислава, що наближав ся до них з глубини ліса, кинув ся у смертельній трівозі на коліна, щоби просити пощади.

— Простіть, могучий пане, — лебедів, — ми раби боярина Власта, нам приказали... ми невинні, ми не бажали вас убивати..., хай нас Перуна грім побє, коли бажали... пощадіть нас!

— А то чому кидав ратищем? — гукнув Мстислав, який, правду сказавши, зовсім не чув злости до повалених ворогів. Противно, у нього зродило ся чувство,

зложене з вдволення та жалю. Він радів і гордився побідною, та проте жалко було йому стонучих та бідкаючих посіпак.

Легко видобув ратище з рани лядського парубка та поміг другому освободити ся від стріли та останків вплившого ока, а потому звернув ся до них ще у останнє і сказав:

— Не винні ви, що напали на мене, не винен і я, що мусів боронити ся. А що я дужший від вас, се дар Богів, а нічия заслуга. Тому не майте гніву до мене, а я прощу вам. Одначе скажіть Властові, щоби він не ставав мені у дорозі, бо я роздавлю його мов хробака на стежці чревієм; нехай з Рогдаєм не нюхаєть ся, бо наколи у нього за довгий ніс, то я втну його та кину собаці, а вернувши покажу і йому і усім сусідам, хто паном у залісецькій волості.

Се сказавши, відійшов з Круком, який бачучи цілковитий погром ворогів, поняв ціле положенне дуже добре і весело помахуючи хвостом, побіг за Мстиславом. Коли щезли за зеленою стіною, підніс ся осліплений раб та вигрожуючи кулаком за молодцем, прокорчав:

— На всіх богів землі і пекла на кости дідів та батьків, не забуду я тобі сього і або згину, або вдавлю тобі у горло твої власні очі; проклін на тебе та твоїх... Чорний бог чує моє слово а Власт пімстить ся!

І знесилений упав на землю.

У Київі.

Мстислав вельми, чудував ся, як могли парубки Власта, який сидів аж у дороді, кілька миль від Заліся так скоро надоспіти і вислідити його у дорозі. Але загадка розвязала ся вскорі, бо у гущавнику найшов два коні боярина, на яких приїхали напасники. Не оглягаючись вибрав сього, що видавав ся йому лучшим і почвалав у ліси.

Не день і не два їхав він лісами та лугами, заходячи часами до людських осель, щоби переночувати та запасти ся на дорогу.

А оселі лежали тут густо і всі були великі, обширні та многолюдні. З полудневого погранича зі степів відпливала людність, бо турецька орда Печенігів починала грабити та нищити сі околиці. Нераз на нічлігах розбалакував Мстислав з такими переселенцями і всі вони нарікали, що князь Святослав за мало журить ся про полудневі межі князівства. Та він не звертав уваги на ті слова. Під його молодечу уяву підходили більше славні походи на Царгород та Болгарію, у краї теплі, краї світлі, на південь, куди тягло усіх Русинів непоборимою силою сонце — цар сих земель.

За шість днів заїхав Мстислав до Межибожа серед лісів та болот положеного замку і тут прибув якраз підчас побуту князя Ярополка, поставленого батьком Ярославом над Деревлянами. З усеї околиці спішили люди з поклоном і дарунками, бояри і кметі, покривджені ішли шукати правди на гнобителів, обманені на обманців.

Тут прийшла Мстиславові гадка попробувати ша-

стя і просити нового князя о поміч. Тому пішов на другий день у острог²⁷⁾, де під синім небом засїв князь на великому, коврамивистеленому стільці. Але сейчас впало молодцеві в око, що князя окружали мало не самі Варяги. По лівій стороні лиш і то здалека від княжої особи видніло кількох деревлянських бояр, та й то кождий з них у багатій одежі, накинений поверх варязької зброї. З оповідань батька знав Мстислав, що на судах Варягів не бувало, бо се були воєнні люди, а на судові сходини не являли ся люди у зброї. Однак ще більше вразив його спосіб, як рішав князь спори та та скарги. Як колись сумної пам'яті князь Ігор так тепер князь Ярополк відправляв кметів з нічим, а за те обставав за боярами, особливо за деякими, про яких знав, що багаті та впливові. Простолюдинові приказував підчинюватись боярській волі, а з довжників навіть посміхав ся, кажучи :

— Хто не має чим заплатити відсотків, той повинен мати власні гривни або куні. Або :

— Наколи ти знав, що сей чоловік такий немилостивий, то чому ішов до нього? Треба було пошукати иншого вірителя!

Закупам — ізгоям відповідав ;

— Ідїть і живіть по боярській волі, коли по своїй жити не уміли. Усі люди живуть, а закупи може не люди?

З рабами навіть говорити не хотїв і велїв їх прогнати з острога.

Мстислав утратив зовсім надію добути собі ласку такого гордовитого та несправедливого князя і звернувся їти далі, коли нагло почув побіч себе голос :

— Не довго попасеш ти, небоже, на сьому високому столї; проти волі народу не осидиш ся на ньому! Ігор, який був, а також згинув марно. Перун не князь, він зарівно побиває і князя і раба, а Хорс не чоловік, усе бачить, а обдурити не дасть ся.

Мстислав оглянув ся і побачив чоловіка може трийцятьлітнього, худощавого з блискучими очима та довгим вусом і чубом, словом вояка. На ратищі ніс він набиваний спижевими гудзами шкіряний кафтан, на плечах тугий варязький щит, а при боці довгий обо-сїчний меч.

— Чи і ви, дядьку, до князя з прошенням? — спитав молодешь.

— Е ні! — засміяв ся вояк. — Лют не потребує ласки таких момсиків як сей малий Ярцьо. Я дружинник князя Святослава. Я лише бажав поглядіти, яку то цяцю лишив наш князь місто себе і бачу, що син не вдав ся в батька. Ну може бути, що се ще месть за Ігоря.

— То князь Святослав так довго тямить кривду? — спитав Мстислав. — Прецінь княгиня пімстила смерть чоловіка як слід.

— А вжеж! — була відповідь. — Яж не кажу, що се князь мстить ся, лишень Боги. Кудиж ти молодче ідеш?

— А саме до вашого князя. Я чував, що збираєте людей, то і я бажав пійти з вами.

Лют глянув на Мстислава та змірив його від голови до стіп.

— Гаразд! князь прийме тебе. Ти свобіднього роду?

— Я боярський син, моїх двох братів згинуло у Болгарії, батько ходив з князем Ігорем, майно ми втратили...

— Чому?

Мстислав розказав. На те Лют потряс головою.

— То твій батько зле вчинив, що не нагадав князеві своїх синів. У нашого князя військова вдача: коли гнівний не приступай, доки не висоїе ся. Але потім, хоч до рани приложи, загоїть ся. Але щож? і Велес не верне сього, що стало ся. Ти молодче пригадай князеві обох братів, а він не забуде тебе.

Оба вояки посідали на коні і поїхали прямо у Київ. Лют знав найблизші дороги та найгладші стежки крізь ліси, тому вже семої днини під вечір станули у стіп київських гір, над річкою Почайною. Відси починав ся славний Боричів вивіз, доїзд до княжого острога, який займав собою склони і вершок горбка. З західньої сторони був тут лише один доступ і одні ворота. Дорога до них вела здовж городського валу і частоколу дорога, так що ворог, який думав напасти на браму, мусів здовж частоколу, під стрілами оборонців перебути простір яких вісімсот кроків.

— Ану вгадай, Мстислазе, — усміхнув ся Лют, — чо-

му доїзд до острога іде з полудня з лівої сторони, а не з другого боку?

— Чому? бо з сеї сторони красше і лучше.

— Куди там! з другої сторони від Подолу те саме! Місто іти прямо у гору з права, звертає дорога в бік і приходиться з ліва до північних воріт острога.

— Гм! не знаю! — відповів молодець. — Лют засміяв ся.

А котрим боком звертаємо ся до частоколу, коли підходимо з ліва?

— Звісно що правим... ага! вже знаю. Бо на правому рамени нема щита.

— Бачиш? — поучав Лют. — Як що ворог перекине щити на праве рамя, то буде безоружний і не буде боронити нашим разити напасника стрілами та камінням, а як не перекине, то буде від сторони частоколу без ослони.

— Диви, диви! — чудував ся Мстислав, — як мудро вимірковано.

— Се наш князь так придумав. Він лише і про те думає, та коли видумає, то і старий Свинельд не втне.

— Восвода?

— Егеж! тін тепер у Переяславці заступає князя і ми тепер туди ідемо...

— Він Варяг?

— Ніби Варяг, та його варязькі кости давно уже поросли руським мясом. Вже і своєї мови призабув, бо у нашого князя Варягів не багато.

— А се чому?

— Бо він більше за славою вганяє чим за наживою, на полудне²⁸ не ходить, а живить ся добичею з війни та ловів. Варяги люблять достатки, тому волять молодших князів, Ярополка, Олега, або царгородського кесаря. Та і князь волисть наших добровольців чим їх, бо наш народ хотяй менше очайдушний, но зате о много тугійший та вірнійший.

— Звісно, — замітив Мстислав, — [хто боре ся за гріш, тому слава байдуже! Так гуторячи, увійшли у острог. Упродовж частоколів, з над яких грізно гляділи з грубезних колод будовані вежі, лишено для доступу борцям та для довозу стріл, каміння, смоли та води доволі широку вулицю, яка окружала, стоячі в середині дво-

рища. Дворищ сих було кількадесять, а належали вони до найзнаменитших дружинних бояр, що проводили відділами княжого війська. Довкола кожного дворища стояли ще житниці та комори на всілякий военний припас та поживу і довгі хати для рядових вояків — гриднів.

Найнаряднішим був дворець воєводи Фарлафа, де жило у хатах триста Варягів. Тут застава була срібна, а багаті паволоки укривали стіни, столи та лави. У других сього не було, бо се були хати дружин з Тиверських, Полянських, Сіверських, Улицьких, Словінських земель, сини бояр, кметів, ізгої — закупи, як Мстислав і ізгої — раби, які викупили ся з рабства, або яких викупив князь за хоробрість у бою. На великому майдані посеред острога стояло окремо укріплене дворище Київських князів, а між ним а північними воротами, що вели на Поділ, видніла святиня бога Перуна.

На майдані панував рух як на торзі перед виїздом купців — гречників човнами на південь. Товпи кметів та рабів виносили з житниць на плечах міхи з борошном, вуджениною, салом та уставляли їх рядком у пристані, де ждали на них довгі липові човни, обмазані смолою з лавками та довгими веслами. Скрізь по майдані сиділи гуртками дружинники-гридні, себ-то прибічні вояки князя заняті военним ділом. Вони остріли мечі, списи, топори, пробували луки, оглядали лати та щити, а усе те серед пісень та жартів. Раз у раз зачіпав хтось Люта.

— Добро з приходом Люте, що, ти сина привіз? питав якийсь знакомий.

— Ні, се твоя жінка тобі прислала, абись не забув, що маєш сина — відповів Лют.

— Колиж у мене нема жінки!

— Ну, а у мене сина нема.

За якийсь час знову хтось зачіпив їх.

— Ти де роздобув отього пса? — питали, — та ще й з песеням!... додавали указуючи на Мстислава, що усе огладав діточими очима, подивляв і забув язика у роті.

— Тю на твого батька, — огризав ся Лют, — се його братанич.

— Якто?

— Ну, звісно як, песеня старій собаці все сином.

або братаничем, а тобі відай первим братом довидить ся, може ні? як ні то вибачай, ти видко з іншої буди!

Вкінці приїхали перед стайні, де чимало отроків проводило, чистило та уїзджало коні. Коли побачили Люта, сейчас надбігли та взяли коня до стайні. Мстислав зліз також і станув біля Люта.

— Страх, як тут у вас гамірно, у лісі навіть весною такого не буває — завважав.

— Чого солопиш ся? — гукнув Лют, — от краще подумай, що сказати князеві. Що тобі з сього, що тут ловиш галки та ворони. Як князь тебе прийме, то наглядиш ся та наслухаєш доволі, а не прийме, то ще погавиш ся доволі, заки поїдемо.

— Гей! не погавиш ся Люте, ні, бо їдемо вже завтра! — почув ся нагло за ними різкий, молодий голос.

Лют обернув ся, наче гадюка вжалила його у потилицю, і похилив сейчас голову та зігнув ся, дотикаючи рукою землі. Не знаючи чому, зігнув ся Мстислав і собі, а коли знову випрямив ся, поняв сейчас, що перед ним сам князь.

Князь був без шолома, а чорне волосе звязане було у чуб на вершкові голови ремінним волоком. Чорні вуса отінювали добряче лице з ясними синіми очима та густими бровами. У лівому усі висів ковток з одним карбункулом та двома жемчугами, впрочім не рижнив ся князь нічим від своїх вояків. Його невеличку але тугу костисту стать укривав скіряний одяг прикрашений по берегам мережками, які вишила його любима жінка, Малуша. Широкий черес з застромленим ножем та келепом і кріпкі чревії з бичачої шкіри грубо окуті доповняли строю. В руках держав щітку, якою вичистив саме свого любимого коня. З усеї його статі так і било здоровле, сила, охота до бою та любов до життя і світа. Мстислав почув до сього чоловіка від першої хвилі якусь почесть та любов, наче до якого вельми поважаного у родині дядька, або старшого брата. Між тим Лют отямив ся і відповідав князеві.

— Тим краще князю! і Лют не любить, щоб ретазі ржавіли, а на мечях баби пекли поросята — відповів.

— Добре кажеш! — засміяв ся князь, — а хто то з тобою прийшов, свояк?

— Свояк князю по списі та ратищі, але Младанові і Радославові Воєславичем з Тиверського Заліся доводить ся справді братом.

— Братом? — Ту Святослав бистро глянув на молодця, — Младан... Младан... говорив, а його очі прибрали якийсь дивний вираз і здавало ся, що глядять Мстиславові у найтайніші глибини душі, — вони упали у чесному бою один по правій, другий по лівій руці від мене. Через се і я мав час спасти свою голову... За далеко бач тоді загнав ся між „поганих“... Всі що були зі мною, згинули... Младан.. Младан... братом мені був не слугою... таким будеш і ти.

І поклав свою малу але кремезну і сильну руку на рамя молодця. А сей глядів у сі сині мов море глибокі очі і наче під впливом якоїсь таємної сили відповів:

— Буду, княже, клянусь на батькові кости та на Перуна!

— На меч, сину, клянись! — сказав Святослав. поважно. — Що Боги моторять, ніхто не знає, меч один не покидає чоловіка, хиба що чоловік сам його покине.

— Клянусь мечем, князю, що послужу тобі, як служили брати.

— Гаразд! — утішив ся князь, — спасибі тобі Люте, що привів сього героя. Иди но у город, поклич Добриню і Володимира, а ти хлопче... як тобі?

— Мстислав.

— А ти Мстиславе, ходи зі мною і розкажи мені, чому ти, вже третій з роду ідеш за мною, підчас коли другі десятох або і дванайцятьох синів годують з одної миски за печею та навіть на Купала не пускають, щоб бач чужі блохи не обкусали?

Князь пішов до коня, якого чистив, всунув шітку у торбу при сідлі, що лежало біля коня, а відтак попрямував у дворище. По дорозі розказував Мстислав про свою судьбу і наче угадав, що подобаєть ся князеві, а що ні, бо говорив коротко, звязко. Святослав раз у раз глядів з під ока на товариша, а коли сей згадав за Калокира, почервонів увесь, а Мстислав замовк в одній хвилі. Високе чоло Святослава стягнуло ся усе у зморшки наче сине небо, коли з нечева набіжать з над Руського моря чорні хмарюки.

Густі брови наїжили ся, а у очах заблестіли якісь такі страшні огні, що Мстислав задрожав.

— На Перуна! — подумав — горе тому, хто йому вийде в дорогу!

— То він має твої гривні? собака Грек! — сказав князь хриплим голосом, у якому звучала наче якась струна дикості та жорстокості. Та ми відберемо їх йому. Я знаю, що у нього нечисті руки, але доказів не маю. Так само і воєвода Фарлаф... ту князь станув і звернув ся до молодця.

— Хлопче! — сказав, — ти тут чужий, нікого не знаєш, ніхто і тебе не знає, правда?

— Так, княже, хіба один Лют.

— Се нічо, се з'олото не чоловік. Але ти... умієш ти мовчати?

— Як батькова могила. Попробуй, княже, побачиш.

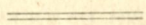
— Ну гаразд! бачиш отже, мені здається, що Фарлаф і Калокир кують крамолу проти мене. Ти знай се і бережучи мене, сліди за їх ножами та мечами, щоб котрий не найшов дороги до мого серця. Я смерті не бою ся, лише зради.. але ось говорити тобі про се не вільно нікому навіть у сні! Поняв?

Мстислав поклонив ся.

— Буду княже твоїм оком там де твоє не сягне, та твоїм щитом, де твого не буде!

— Добре, а тепер розкажуй далі!

І розмовляючи пішли у дворище.

Не гляди, княже, чужої землі!

У тьмавій приємній кімнаті княжого дворища ждала на князя чимала товпа людей. У дорогих шубах та шапках, прикрашені золотими та срібними ланцюгами, самоцвітним камінням та шовками сиділи і стояли руські купці - гречники, між якими видніло і кількох Греків з чорними бородами та блискучими очима, у синіх туніках та жовтих сапанцях. Поруч них віддільно станули земські бояри, що не брали участі у поході, а між ними визначався велетенського росту муж може шістьдесятьлітній з сивою бородою, у шоломі та дорогій византійській зброї. При ньому стояв дванайцятьлітній хлопечко кріпкої будови тіла, з темно синіми очима та чорним волоссям, але з дивно правильними чертами лица та повільними рухами тіла. Хто глядів на нього, той немов бачив, що хлопчина силою вгамовує вибухи своїх бажань та пристрастий, яких відблески появлялися хвилями у глибині його зіниць. Спокійно і розважно гляділи вони на світ, наче перечуваючи сю задачу, яку колись мав сповнити саме той молодець.

Сим високим старцем у зброї був воевода Добрина, а його молодий товариш, се молодий князь Володимир, син улюблениці Святослава Малуші.

По другому боці кімнати стояло з двайцять оружних мужів у византійських та варязьких збруях, або і без них у скіряних каптанах, широких чересах та шапках з вухами.

Князь сів на стільці, який подали йому слуги і обкинув зором увесь збір. Мстислав, що стояв при дверях, бачив, як на лиці Святослава показував ся глум-

ливий усміх, а його голос, коли обізвав ся у перве, зазвучав різко, наче скрегіт різаного каменя.

— Гаразд, панове бояри! а і вам, грецькі гості, добро з приходом! Щож приносите з моєї херсонезької та болгарської волості? Чи живе ще недруг наш і ваш кесар Іван Цисміській? Чи патрицій²⁹⁾ Калокир уже перетягнув на свою сторону усіх бояр царського престольного города?

З поміж Греків виступив наперед муж у середніх літах з богатим ланцюгом на шиї, а за ним дванадцятьох рабів несло дарунки: золоті та срібні миски, свічники, кубки, ковтки, ланцюги, пряжки та запинки і звої величавих паволок, на яких виткано золотом львів, орлів, коний, людий та всліякі казочні потвори.

— Хто ти? — поспитав князь.

— Я раб рабів твоїх, ваша княжа високости, Партеній, сумирний раб божий з Доростола³⁰⁾, прихожу як посол від патриція Калокира з Преслави³¹⁾.

Мстиславові аж мороз пішов поза шкіру, коли почув се ім'я. Він зблід як стіна і глядів лише, витрішивши очи, на мужа, який з облесним усміхом та покірним лицем слухав слів князя.

— Я так і думав, що ти ще тут у нас не був, бо бачу, що станув між сими, яким дещо невсмак пішли мої походи на південь. Коли тому три роки кляв ся я Калокирові на Перуна та Велеса, стояв він та други його між моїми гриднями. Нині чомусь то ви відцурали ся від них, а пристали до моїх плугових бояр. Се вельми поважні та добрі люди і я їм чести не уймаю, але се не пара вам ні нам, що беремо ся повалити великого кесаря у Царгороді, а посадити на його престолі маленького Херсонезця.

Ідкі слова Святослава поділяли на послів наче відро холодної води.

Лиця їх помертвіли, поблідли. Вони бач налякали ся, що князь проглядів їх дволичну гру і добре розумів, що Калокір був лишень куклюю царгородського кесаря — а міжтим вони вірили у його легковірність.

— Він сміє ся з нас, — погадали, — а за хзилину велить наволічи на паль, або виколоти очі. Бережіть нас, Спасе і ти Пречиста!

Але так не було і швидко успокоїли ся послі, коли князь заговорив далі.

— Боїте ся Циміскія? ну добре, але я його не бою ся. Як що доставите мені усе те, що обіцяли, то маленький Херсонезець сяде таки в золотій палаті кесарів на великому престолі. Тому можете сміло ступити знов на той бік кімнати, де брязчить зброя моєї дружини та де сидить на маленькому престолі великий князь, що страхів не боїть ся.

Партеній відітхнув і скісний погляд його очий упав з під повік на гурток княжих дружинників, між якими визначав ся дородний білявий муж з рум'яним лицем та великими круглими очима — Фарлаф.

Мстислав побіг зором за поглядом Грека і побачив, як Варяг тріпнув згiрдно пальцями.

— Князю!— відповів посол, — господин мій, патрицій Калокир, недармо славить під небеса розум твоєї достойності. Ти сейчас замітив, що ми не прийшли сюди з сим, з чим приходили колись. Іван Циміскій вернув зі сходу, і як усе вело ся йому в життю, так і тепер вернув побідником, а з ним стотисячне військо. Усі наші приклонники покинули нас, богато гроша, який поплив у їх мішки з Херсонезу та Доростолу, пропало. Кесар велів удушити сина і осліпити зятя патриція Калокира, а сам збираєть ся іти війною на Болгарію. Ось чому приїхали ми, князю, остеречи тебе і на вколішках благати: Іди князю з Болгарії, вертай на Русь та жди пригідної хвилі. Покищо не благословить Бог нашому господинові на престол, ні тобі на болгарські волості, Заждiм, а за кілька літ певно знову прийде нагода відбити утрачене! На доказ вічної дружби та щирої любови посилає тобі ось ті дари!

Святослав навіть не глянув на скарби, які зложено у його стiп, а на які ласим оком глядiв Фарлаф та Варяги. Його лице поблiдло, а на чоло виступила крiвава аж синя жила, ознака гнiву.

— То так?— начав тихим, хриплим голосом. — Оттакої співаєте тепер, коли дружиники мої стоять за Дунаєм під брамами Румелії? Ну гаразд! я не тягну Калокира за бороду, хоче ... то нехай про мене чепить у Доростолі та перебирає чотки, або їде цілувати коліна кесаря та заплатить за нужденне життє носом та ухами, язиком або очима. Я обійду ся без нього та поїду сам добувати невянучої слави або смерті і сяду на престолі сам, або погину! Краще самому опершись о дерево, боронити життє, чим повірити його охорону трусові!..

Голос Святослава кріпшав в міру того як говорив. При словах „я обійду ся без нього“ встав і випрямив свою могучу геройську грудь, наче наставляючи єї во-рогові.

Хитрий Грек зігнув ся ще низше.

— Великий князю! — відповів — Калокир не думає навіть покинути рядів дружини твоєї достоїнності і за себе не боїть ся. Він дрожить лише за житте твоє і твоєї дружини. Тому благає тебе, як найвірнійший друг, що-би ти не кидав свійого безцінного життя у страшні небезпеки нерівного бою, Друга нагода може лучити ся, але друге житте ніколи. Коли згинете, Ти і дружина, хт ж оборонить Калокира?

З зачудуванням глянув Святослав на Грека, в сумніві, чи не скривдив його підозрінням трусости, де промовляла тільки дружба. Тому сказав вже лагіднійше:

— Вертай у Доростол і скажи, що я іду туди з дружиною. Калокир нехай не боїть ся за мене. Коли сам готов гинути, ну то згинемо оба — буде веселійше. А як що побідимо, чого надію ся, то посміємо ся з й го обави. Скажи йому, що як нема на світі скарбів, якими можна би мене купити, так нема на світі небезпеки, яка здержала би мене від наміреного та порішеного походу.

Низенько поклонили ся послі і вийшли. Князь усів знову на стільці і задумав ся, перебираючи пальцями темний чуб на вершку голови. Всі мовчали і перешіптували ся нишком. Лишень Фарлаф покинув своє місце при князеві і поза плечі усіх прямував до дверей за грецькими послами. За ним збирав ся до відходу і Мстислав, бо надіяв ся, що стрітить ся з Партенієм, — коли нагло почув ся голос князя:

— Не відходи ще, Фарлафе, послухаємо, що скажуть наші земські бояри та огнищани!

Лице Фарлафа почервоніло, наче у хлопця, якого зловлять у чужому саді. Він вернув на своє місце, а Мстислав скористав з руху, який повстав між зібраними і станув недаєко дверей, щоби вийти ще перед другими. Міжтим з поміж бояр виступив старий Путята з під Канева, низький з кривим носом, що мов клюв грабіжної птиці виставав з сухощавого, опаленого вітрами лица.

— Князю Святославе, — начав Мене вибрали земські

громади бесідником, щоби я поклав тобі на серце бажання Полянських громад.

Святослав стягнув брови грізно, але відповів спокійно.

— Не громади мене поставляли князем, не вони дають мені дань на харчі для моєї дружини, тож і не можуть вимагати, щоби я був їм на вислуги.

— Се правда, княже, — сказав на те Путятя. — Князь Ігор ходив на полюде і збирав борошно, скіри, віск та мід. Тому і любив його нарід, а погані Печеніги не забігали до нас рік у рік. Ігор пильнував землі батьків і земля...

— Покрила його, вбитого Деревлянами, — докінчив за Путятю князь.

Не земля його вбила, а його власна несить — відповів боярин,

— Пусте городиш, Путятю! — кликнув князь. — Ігор пильнував вас і ви вбили його, а за рік - два скажете ще, що і могли його вбити без суду, бож його як раба годували. Я не раб, мене годувати не будете, я сам годувати му себе і дружину ось чим!

Ту князь ударив рукою по рукояті меча.

— Княже! — завважав старий Путятя поважно, — знаю, що ти нас, мирних землян не любиш і не слухаєш — добре! але сивий волос шанувати, є повинністю усіх, се закон прадідів, тому повинен і ти вислухати, що тобі говорять старці твого народу.

Княжі дружинники глянули на Святослава, бо сподівали ся одного з сіх вибухів дикого гніву, перед якими так усі дрожали, але о диво! Князь опустив голову, потер чоло рукою і замовк сейчас.

— Правда твоя батьку, — сказав по хвилі — говори, що знаєш, слухаю!

— Слухай князю! В тебе щире, золоте, руське серце, а не грецька їдь, ні варязький камінь. Тому і сам знаєш, що тобі не грозить у нас судьба Ігоря. Ти не Ігор, а твоя дружина се по найбільшій часті таки наші діти та внуки. Се дає нам право бажати собі, щоби вони гинули для добра руської землі, а не для твоєї лише слави. Ти на полюде не ходиш, нам ніяке діло до тебе, але наші діти гинуть з тобою, а їх вигодували ми. Не купили ми тебе, не купив ти їх. У тебе твое право, у нас наше. Ось бачиш, — доки сидів у Ітилї хо-

зарський каган³²), зрідка показували ся лишень Печеніги у наших степах. Розлетіли ся хозарські пастухи по східніх пустинях, вигинули хлібороби та купці, остав ся степ, а по тих степах гуляє орда. Ти сам княже не раз і не два побідив їх, та що з того? той сам грім, що розбив Хозарську державу, отворив їм також ворота на Русь. Збагни отже своїм розумом, Сввтославе, що тобі робити. Не до князя отсе кажу, лише до Русина - Полянина з Київа.

Святослав не відповів сейчас бояринові. Він вдивляв ся у простір очима натхненого бояна а далі начав.

— Болгарія, Переяславець, Дунай, золота Византія — се рай! Коли я ішов на Хозар, Печенігів, Вятичів, бажав я покорити їх вам на славу і вони покорили ся перед вами. Ви стали сильнішими від усіх народів землі, навіть від кесаря, бо і він дрожить перед нами у своїому теремі. Та тепер хочу іти туди і взяти собі болгарську землю, собі і вам. Се середина землі моєї. Там золото, срібло, паволоки, шовки, збруя, вино, а з Руси хліб, риба, шкіра, віск, мід і челядь. Там вигода, достаток, соняшні поля і луги, світло і тепло, се волость Дажбога. А вам чималі бариші прийдуть з торговлі у сих нових землях. Може ні? Тож я здобуду сей край, а за рік верну і покінчу з поганими, як покінчив з Хозарами. Ну щож Путятю, вдовівив ся?

— Чи ти, князю, підеш у Переяславець, чи тут останеш, на се твоя княжа воля — відповів Путятю, оминаючи пряму відповідь на запитанне, — розваж лише, що ніякі богацтва не заплатять за всю кров та сльози, що полють ся з твоєї причини у степах і на Дунаї, в кінці уважай, щоби шукаючи чужої землі, своєї не атратив. Великою є людська злоба, а злі дорадники і рідну дитину уміють підцькувати на батька, або і одного рідного брата на другого. Ти, Святославе, могутий князь, такий, якого не було ще на нашій землі, та проте ти лише чоловік. Що буде діяло ся у твоїй землі, коли над тобою відправлять тризну? Хто удержить в послуху Болгар, Хозар, Вятичів? Твої сини навіть до Новгороду іти не хотять, бо їм за далеко... Тому не слід тобі ще чужих земель шукати, а зібрати власну у одну руку та злучити єї, споїти, як землі одної родини!

Князь стягнув брови, і ждав видко нетерпеливо

кінця бесіди Путяти. Коли старець скінчив, підняв руку на знак, що хоче говорити.

— Слухайте, Путято і ви бояри, доки ще кров красить моє лице здоровлєм, доки Дажбог подає силу моїм раменам, а удар мойого меча наче удар Перуна торощить ворожі черепи, доси не вірю, щоби з моїх рук могла випасти керма княжої власті. Мої сини та їх воєводи заступлять мене та світити муть ворогам чи бунтівникам у очі мечем і пожежею. Вони творити муть також в мойму імени правду людям на суді та приносити - муть жертви богам за себе та народ. Коли я верну — не скорше — осяду у Києві і зроблю усе те, чого хочуть від мене бояри. А покищо нехай сей, якому по батькові нічого не належить ся у спадщині, візьме землю, котрої ніхто не хоче... Володимире, ти будеш князем у Новгороді, а воєвода Добриня допоможе тобі у правлінні, як що не стане тобі умілості.

Володимир покраснів, його прегарні чорні очі загоріли ся блеском. Він поступив два кроки вперед і здавало ся в першій хвилі, що кине ся на шию своему татові. Та Добриня шепнув йому до уха кілька слів і хлопець уклak у стіп батька, кладучи руку на меч, який Святослав держав в руці.

— Клянуся на Перуна, Велеса та всіх богів землі води та воздуха і на сей меч, оборону і опіку усіх, що шукають правди у життю, що доховаю віри князеві та слухати му усіх його приказів. Рука моя та голова за всіди будуть трудити ся по волі його, доки не розділить нас Мара - Смерть!

Святослав поклав руку на кучеравій голові сина і підніс очі на небо мов у молитві. Грובה мовчанка панувала у зборі, навіть християни, яких було там кількох, мовчали, переняті повагою хвилі. Здавало ся, що над сею хлопячою головкою буяє невидимо геній будуччини, та ніхто не знав, що се геній будуччини усеї руської землі.

Перші кроки.

Коли по засіданні княжої ради Мстислав вийшов поглядіти Партенія, не найшов уже його, зате побачив Фарлафа, який допитував ся за грецькими послами поміж дружинниками та купцями. Вони відповіли йому, що послы такі сейчас відіхали човнами. Мстислав чув сю відповідь і бачив, як почервоніло з досади лице Варяга. Він затиснув п'ястуки та закрив зтиха, але відтак вдарив себе рукою по чолі і посвистуючи пішов у свою квартиру.

— Видко він мав діло до Партенія — подумав молодець — і певно знає, де він... а нуж бо, попробуймо щастя!

І з поклоном приступив до Фарлафа.

— Як що благородний конунг³³⁾ бажає швидкого післанця, та я дожену човни верхом! — сказав. — Я без служби та хліба, волочу ся за богатими людьми і радо послужу тобі.

Фарлаф ледви глянув на молоця і лиш згідно потряс головою.

— Ні! — відповів — мені не потреба післанців ні слуг з руського племені. А впрочім, не так то легко дігнати кого на бистрій течії.

— Я дожену і

— Не потреба, іди собі! — засміяв ся Фарлаф. — Благородний Партеній та ярль³⁴⁾ Фарлаф обійдуть ся без таких післанців як ти.

Мстислав поклонив ся, Фарлаф відійшов, посвистуючи дальше.

Так отже не удало ся молодцеві дізнати ся про місце, де перебував Партеній. Зате дізнав ся, що між ними є зносини і то часті. Сей успіх вдоволив його зовсім. Коли йому удасть ся не втратити з очей Фарлафа, то певно найде Партенія, та зажадає від нього рахунків з його вчинків. Тоді зродила ся у душі молодця постанова не покидати найденого сліду нізащо у світі. Обовязок мести за кривду вріс так глибоко в його душу, що у першій хвилі забув навіть на обовязки наложені на нього князем. Але вкортці нагадав собі їх і сейчас уложив собі плян поступовання. Відшукав Люта та передав йому на перехованне свій меч та шолом, а сам пішов у дворище Варягів, де наставник wraz з челядю заходив ся біля вечері.

— Чого тобі? — спитав дворецький молодця.

— З приказу князя, прийміть мене між челядь!
— просив Мстислав.

— Хто ти?

— Я... боярин!... а хто я, се не твоє діло!

Мимоволі та мимо недостачі досвіду, найшов молодець найкращий спосіб поступовання з двірськими блюдолизами. Дворецький глядів хвилю на дорідну та струнку стать молодця, вкінці склонив голову покірно і сказав:

— Коли так, то іди, благородний боярине, та роби що хочеш, я про тебе нікому ні слова не скажу. Клянусь Перуном!

І Мстислав остав між службою.

При вечері засіло до столів поверх триста Варягів. Фарлаф сидів сам кінець стола та видавав прикази. І хотяй Варяги мали звичай богато пити при їді, він пив мало і скоро покинув кімнату. Коли вийшов, висунув ся за ним і Мстислав.

Криючи ся по під паркани та гори мішків, вовняних покривал, сідел, поміж товпи сплячих або сидячих дружинників, слідував молодець за воєводитом Варягів аж до послідних хат, де пробігала вулиця, що окружала увесь острог. За нею їжили ся уже палі частоколів. Фарлаф станув на вільній улиці і оглянув ся. Мстислав припав до землі, але з за угла крайньої хати, під якою укривав ся, слідив бистро за воєводитом. А поведенне його було справді чудне. Зложивши руки довкола уст, обізвав ся трічі совою. За хвилю почули ся десь з віддалі такі самі знаки, а тоді Фарлаф підійшов до

частоколу і без труду видобув два кілки, якими прибивано палі частокола до поперечних лат. В долині були палі підрізані, а нарізи прикрито землею.

— Гарно! — подумав Мстислав — такі чотири палі і пропало могуче городище Київських князів.

Міжтим Фарлаф застромив кілки між другі палі, щоби не погубили ся, а сам підійшов якраздо сеї хати під якою чаїв ся Мстислав і відкинув засуву. Відтак став обходити хату довкола і нагло стерпла шкіра на Мстиславові... Йому нікуди було утікати. Довкола вільне місце, а найблизші паркани доволі далеко, — заки змігби добічи, певно побачивби або почувби його Варяг. Зірвав ся отже та рішив і собі обійти хату другою стороною, наче ловець, що тікає довкола грубого дерева перед туром або кабаном.

Тихим нечутнім кроком пувств ся здовж стіни і якраз коли станув перед темними дверми, почули ся голоси при частоколі. Одним скоком найшов ся Мстислав у хаті. Вона була повна бочок з рибою та вязаних у звої волових шкір. Саме у сій хвилі вийшов з за хмари місяць в повні і розяснив дещо кромішню пітьму хати, крізь вузенькі вікна та відчинені двері. Мстислав ледви успів залізти між шкіри та заховати ся за найбільшою бочкою при вході, коли у двері вступило трох мужів: Фарлаф, Партеній і якийсь слуга. Слуга станув при засуві з ратищем, криючи ся за дверми, а двох других увійшло у хату.

— Чи тут безпечно? — спитав голос Партенія.

— Зовсім, яж сам відсував з вні сі двері.

— Гаразд! Панагія поблагословить діло твоє, достойний „протоспатаріє“!³⁵⁾

— Протоспатарієм зовеш мене?

— Так! як що удасть ся наше діло, золоті лати та хвостатий шолом стріне тебе у царськôму хризотрівніню,³⁶⁾ на се маеш слово Івана.

— На Гель і Норни!³⁷⁾ — скрикнув Фарлаф — мій меч на услуги імператора!

— Імператор не потребує ще тепер твого меча, а твоєї голови. Ось тобі від нього дарунок і питанне.

У пітьмі почув ся питомий бразк золотих монет у скіряному мішку.

— Справді, царський дарунок! — закликав Фарлаф — а тепер скажи, о що питаєть ся володар Сходу свойого протоспатарія?

— Коли виїздить Святослав з Києва?

— Завтра!

— Так? В такому разі старайся з твоїми Варягами йти передом, коли прийдець ся біля Ненаситця перетягати човни. Наші степові союзники нападуть на задню сторожу, де звичайно перебуває князь. Ви удавайте, що не знаєте і не чуєте, що дієть ся і приходіть на ратунок запізно. Поняв?

— А вжеж! Але хто заручить нам, що ваші степові други позбувши ся ворога не захочуть позбутися і свідків.

Партеній засміяв ся.

— Подумай лише протоспатаріє, що імператор воює у Сирії, та що за кожду ціну наймає хоробрих вояків, якіб слухали лише його, а він на них міг оперти ся. Притім Оле Гардарсзон, варязький гетеріярх⁸⁸) помер на гнилу горячку...

— О Боги! соломяною смертю!⁸⁹)

— Е ні! товариші протяли йому жили, але його місце необсаджене. Хто йому приведе кількасот Варягів, той буде гетеріярхом...

— Згода! — сказав Фарлаф. — Лише одного не вимагайте від мене.

— Чого саме?

— Як довго я у службі Святослава, так довго не підіймуть ні я, ні мої люди руки на нього самого. На його вояків можемо, на нього самого ні.

— Розумію! — відповів Партеній — се гарно що ви так вірно служите своїм панам. Тим краще прийме вас імператор Іван у ряди своїх війск.

— Колиж ви виїжджаєте у Херсонез?

— Сейчас! А на тебе ждати му у давних термах на білому березі, як що напад не удасть ся. Там обговоримо, що робити далі.

— Ага! значить ви не дуже певні свого.

— Усе в руках Бога та Святих Його! — відповів набожно Партеній. — Часом дає він побіду і поганам, щоби покарати за гріхи християн. Тому не треба надто уповати на слабі людські сили. Жду тебе отже у старих термах. Ну з Богом!

— Хай Боги зіллють на імператора та на тебе усі блага Азгарду!⁴⁰) нехай побіда іде за ним крок в крок, а перед ним хай Тор⁴¹) молотом проторить йому дорогу!

Оба вийшли з хати і удали ся до діри у паркані. Наче з горячої купелі вискочив і Мстислав і стрілою побіг у напрямі табору Святославової дружини. З грідниці Варягів долітав гамір пяних голосів, на порозі сидів наставник та прикладав до закервавленого чола холодну воду. Котрийсь з гріднів кинув у нього окутим рогом та набив йому кривавого синяка. Мстислав спинив ся при ньому.

— Де князь? — спитав.

— У себе, спить, не ходи туди. Він там сам з женою, сином та Добринею. Навіть другі воєводи не йдуть туди у той час.

Але Мстислав не слухав слів дворецького, лише біг далі. У його голові гуділо наче у млині. Батько та його гроші, викуп довгу, месть над Партенієм і Калокіром, грецько-варязький заговор, мужність та благородність Святослава і хитрість Ціміскія — усе те мішало ся у голові хлопця, який вправді багато дечого уже по дорозі побачив і навчив ся, та таки ще не привик до такого множення подій і вражінь.

При вході у дворище князя стояла сторожа і у неї просив Мстислав пропуску. Сторожа не хотіла його пропустити, думаючи, що се звичайний собі ізгой, що просить правди на свого жорстокого господина. Вартові відправляли його до тисацького, або до воєводів, бо знали, що князь потребує спочинку. Мстислав не вступав ся, счинила ся сварка; вкінці отворили ся двері і у темряві почув ся звінкий, а так добре звісний усім голос:

— А що там таке при вході? Попили ся, котюги?

У голосі сьому звучала веселість, яка звичайно огортала князя перед виправами.

— Ні! — відповів вартовий. — Якийсь ізгой на силу преть ся до вашої княжої милості з якимсь ділом.

— Пустити його, чуєш? Ізгою, чи як тобі там... ходи сюди!

Притьмом кинув ся молодець до князя та обняв його коліна.

— Згадай князю, твоє слово нині ранком. Приношу тобі вісти, яких ні ти, ні я, ні хто другий не надіяв ся. Від них зависить усе, честь, слава, а навіть життя кагана усеї руської землі.

Князь відправив одним движком руки вартових і відчинив двері кімнати.

— Ходи! — сказав.

Війшли у простору але низьку світлицю, вистелену коврами та обвішану золотою та срібною посудю та збруєю. У куті горів на комині веселий огонь зі смільного ріща, а у другому стояла висока і широка постіль з пуховими подушками та узірчатими простиралами. При низкому столі на якому стояв великий збанок меду і срібні чарки, сидів Добриня і Володимир, а біля печі стояла гарна, невеличка ростом жінка з ніжними чертами лица та веселими очима. Всі троє широко відчинили очі, коли побачили молодця з наляканим виразом лица та у замараному одязі. Але Святослав засміяв ся.

— Не бійте ся, любі, сього хлопця, се брат Младана, що тебе, Володимире, учив метати ратищемз коня. Він тепер з Богами радіє у Вираї, а його брат ось між нами.

Молода жінка зітхнула.

— Крівава твоя слава, Святославе, — сказала нахмурившись — та й відай зібрав ти єї хиба доволі на свійому віку. Не посидівби уже раз дома!

— Ха! ха! — засміяв ся князь та погладив кругленький підбородок жінки. — Бачиш, яко о тобі сина-сокола подарили Боги? То для нього трудитись мушу. Коли я замкну очі, посягнуть по Новгород і Литовці і Чуди і Ярополк і Олег, не усидіти там Володимиро, ві. Ось я хочу йому добути царство краще за другі, царство дунайських Болгар. Я не хочу, щоб брати від першої моєї жінки казали йому: „Ти „робичич“ слухати нас повинен, а не ми тебе“. Ти сама знаєш, що він сильніший і мудрійший від своїх братів.

— О так, се правда! — поспішила ся підтвердити Малуша і з материнською гордістю поклала руку на кучерявій головці сина.

Міжтим Добриня підсунув молодцеві кубок меду і сей випивши, оправив ся вскорі.

— Розкажуй-но, Мстиславе, свої вісти — сказав вкінці князь, — а ти, Малуше, дай нам дечого попоїсти.

Мстислав чував не раз, що Святослав живить ся лишень печеним мясом та хлібом, а ніяких присмаків не добагає, але не дуже вірив у се. Тепер передсвідчив ся, що так є дійсно, ба що навіть молодий князь Во-

лодимир зовсім на батька скидає. Княгиня зняла з над багаття чимало прутиків з куснями жареної баранини і подала їх на срібному полумиску князеві, а сей вручив кожному по одному, не виключаючи і Мстислава.

— Іж, брате, коли будеш ситий, краще розкажеш. А ти, Добрине, не любиш такої їди, тож зіж лише про око один кусень. Вже і так Малуша кривить я, що я приймаю гостей по степовому.

Добриня засміяв ся, Малуша вдарила князя маленькою рученькою по мягкій чуприні, а відтак всі приняли ся за їду. Навіть на бідного ізгоя-Мстислава дуже любо поділав сей веселий і щирий родинний настрій і він зі смаком заїдав товсте мясо, загризаючи хлібом.

Аж покінчили усі їду і Мстислав почав розказувати. В міру оповідання похмурніло лице князя, хвилями набігали жили на його чолі, вкінці вдарив рукою об стіл і засміяв ся тим сміхом, яким смієть ся ворог.

— То значить, — сказав — що Никифор і Калокіри пошити мене бажали у дурні.

— Так воно виходить, князю, — відповів Добриня. — Біда лише, що самі пошили ся, бо Болгарія твоя, Никифора вбили, а Циміській тебе боїть ся.

Князь задумав ся.

— Перш усього — проговорив по хвилі — належить ся подяка сьому ізгоєві за вірну службу. Коли у нього така рука як голова, то старий Ігорів Свинельд найшов наслідника. Але про заплату подумаємо аж за порогами. На тепер дай йому, Малуше, яке не жіноче памисто, але таке, щоби показувало твою вдяку за уратованне життя твому Святославі.

Малуша, з якої очий вже від довшого часу падали сльози, а уста дрожали з переляку та зворушення, відхилила віко великої богатими узорами прикрашеної скрині та видобула з нього золотий ланцюг з великим дармовисом. У кожному звені горів самоцвіт, а у дармовисі кілька жемчугів і великий смарагд. Вона повісила се на шию молодцеві і поцілувала його в чою.

— Се, сину, тобі від жінки, за спасенне мужа. І не ізгоєм тобі бути, а старшим між гриднями.

Добриня був зворушений, Володимир глядів з подивом і пошаною на молодого, а так уже заслуженого

хлопця, а Святослав ударяв себе рукою по коліні та видимо чимсь вельми тішив ся.

Лише Мстислав покраснів.

— Милостивий князю і ти достойна княгине! — відповів дряжачим голосом — не на се я розказав вам мою пригоду, щоби взяти нагороду. А хочете мене обдарувати, так уже обдаруйте свободою від Рогдая, але пощо сі скарби? Сей ланцюг, се майно. А я за наживу не служу.

— Святослав поклав йому на плече руку.

— Се не нажива, хлопче, а знак вдяки від дорогої моєї Малуші для тебе. Що ти свобідний, то на те наша княжа власть боронити пригнетених. Се тобі належить ся і се ти одержав. А про нагороду поговоримо опісля. Ось ти красше розкажи Малуші за свою рідню, а я з Добринею пораджу ся, як-би то завтра уладити похід.

Молодець розказував княгині за батьків, братів, Рогдая, Калину, Власта і нічого не скривав, бо бачив, як спочуваючим та добрим було серце сеї жінки і матері героїв.

І довго в ніч радили ся ще князь, найстарший воєвода і наймолодший гридень.

VIII.

На порогах.

Слідуючої днини досвіта князь Святослав удав ся з усею ріднею та дружиною на беріг Дніпра. Тут волхв Перуна приніс коня в жертві Богові, а жертівною кровю окропив чайки на ріці. Відтак упорядкував князь дружинників. Передом їхали на десяти чайках Варяги враз з більшим руським відділом, який мав перетягати човни через пороги. За ними ішли Поляни і Деревляни, опісля Сіверяни та помічний відділ Чорних Болгар і Вятичів. На кінці Тиверці і Уличі.

Кожде з племен, які заселювали широку і родючу руську землю, післало вибір своєї молодіжі у військо князя. Усе те були добровольці, які збирали ся під рукою геройського володаря добувати слави у далекому краї. Могутньою та богатою була руська держава і ніхто з сусідів не міг їй дорівняти або стати для неї небезпекою. Тому усі, що бажали воєнної слави, йшли за князем у Болгарію. Ніхто не добачав ще і не доцінював як слід печенізької небезпеки та не дбав про оборону степів.

Святослав нарочно пустив Варягів передом, а сам хав серед Уличів у крузі якої сотки вибраних дружинників на самому кінці походу. Порядок, який визначено ершої днини, мав остати і на будуче. Але ось по двох них появил ся між княжою дружиною Фарлаф, який риіздив питати ся, чи князь не поробить яких змін розставленню дружини. Але Святослав відповів :

— Ні, змін не буде, іди як умовив ся, передом і не жури ся про се, що діяти ме ся за тобою. Старай ся доїхати чим дуж до Херсонезу на умовлене місце.

Фарлаф поклонив ся. О, коби він був знав, яке значінне мають сі слова! Те саме сказав йому був Партеній і то майже тими самими словами.

Коли Варяг відїхав, князь видав Мстиславові кілька приказів, але так, що ніхто їх не чув крім самого молодця і дав йому перстїнь з рубїном та двома жемчугами. Рубїн і два жемчуги, се був знак Святослава, звїсний усїм його полководцям.

Мстислав поїхав наперед вслїд за Фарлафом аж до перших човнів, у яких їхали Поляни. За порадою воєводів вибрав собі Мстислав найхоробрїйших і остав з ними позаду, підчас коли прочі поїхали дальше. Те саме вчинив Мстислав і з другими дружинами. Воєводи дивували ся, на що князеві саме найхоробрїйших воєків, иначе не противили ся і коли надїхав князь, Мстислав ждав його на чолї кількохсот найдобрїйшїх їх молодцїв.

— Братя і дружино! — сказав до них Святослав. — Слухайте у всьому Мстислава Воєславича, як слухали би мене. На се моя княжа воля. Він поведе вас у Херсонез, а там вернете знову до своїх воєводів!

Се сказавши, поїхав далї, а усе окруженне князя і самі дружинники Мстислава заходили у голову, що се за молодець, та яка його задача. Але у Мстислава не було гордовитости і всі пізнали, що се не є ніякий любимець князя, лише звичайний собі начальник віддїлу, який сам може не дуже і рад, що мусить самостїйно орудувати військом.

І справдї, прикази князя були вправдї ясні і точні, Мстислав мав як найкращу волю, але все таки князь наражував житте — сей найдорожший скарб руської землї. Він, Мстислав, мав бути сторожем сього скарбу. Не дивно отже, що весь сей час проходив у нього мов у горячцї.

Човни плили міжтим з водою, Варяги передом, а за ними прочі дружини, кожда про себе. Між поодинокими віддїлами були чималї відступи, так що увесь похід розтягав ся на яку милю. Порядок сей заведено тому, щоби човни з поживою, яку везли з собою дружини, не перемішували ся з другими, не наїздили на себе та не спричинювали заколоту.

Аж ось почув ся з далека гук та шум води, яка розбивала ся о гранїтові скали — се пороги. Ось тут

почала ся для дружини Святослава найтяжша праця. Через деякі пороги переїздили уміло улицькі керманичі з усім набором, при інших треба було людей та набір перевозити берегом, а лише порожні човни сплавлювано водою у низ. Поміж скельними лавами порогів була завсіди полоса спокійнішої води і ціла штука керманичів лежала саме у сьому, провести туди човен. Але се не завсіди вдало ся і кілька човнів розбило ся такою вистаючі чорні лави. Що правда, се не спинювало походу, доки під вечір не доїхали дружини князя Святослава до пятого порога: Ненаситця.

Тут спинили ся усі човни, а дружинники станули табором на березі. У перве від виїзду з Києва зібрали ся відділи знову разом і переночували в купі. Безчисленні огні запалали у тихому вечірньому воздуху, але веселости не було у зборі. Всі ті тисячі молодих людей не бояли ся ніякого ворога, ні небезпеки, але у всіх однакою була обава перед темними силами Чорнобога-Морока та його дітей.

Колись давно син могучого Бога-Дажбога Дніпроплив собі спокійно у Руське море гладкою спокійною філею. У його струях відбивали ясні зорі, князь місяць та святе сонце свої світляні лиця. Тоді у глибокій воді ставало друге сяєво, що блестіло та ясніло, хотяй не гріло видця. Се був наче сон про небо у глибині води.

І позавидував Бог пільми, чорний Бог—Морок, злобний степовий Див⁴²) слави Дажбогові і став перебігати дорогу Хорсові сірим степовим вовком. Але наче удар з батога ударив його луч з ясных очий. Завив, заскавулів Див вовчим голосом і провалив ся у землю. Аж вийшов у ночі над воду, щоби єї спинити, але невиносимий блеск зір, що сіяли у зеркалі, осліпив його. У скаженій лютости провалив ся Див і знову усе створінне зраділо, бо думало, що на віки щез уже зі світа батько усього злого та погані. Аж ось почала ворухити ся земля-мати та кидати величені вали землі. Сі вали пукали наче боляки, а з них висували ся до сонця, до Хорса-Дажбога чорні руки, щоби пірвати соняшний круг та запроторити у підземелле. Кинув Хорс своїми лучами на темні сили Морока, безсильно опали простяжені руки чорних потворів. Їх тіла повалили ся на землю і вкрили єї довгими грядами скаменілих туловищ — жулавцевими скалами. Залягли вони і русло ріки, але вона ударила на них з низу зі страшною, непоборимою

силою добра, що побиває лихо і проломивши чорні звали, пробила собі шлях у море. Одначе під сими скаженілими трупами дітей чорної сили не спить вона сама, хоча й не посміє стати супроти білої, ясної, доброї сили.

Але зрадно, крадьки, коли ніхто про се і не думає, виринають перед очима перераженого пловця чорні страшні руки і поривають необережного у пучину серед скаженого реготу усіх дітей чорного Бога. Тому нераз у давних часах купці та вояки приносили у жертву темним силам рабів, коли приїздили на пороги. Не робив сього Святослав. Де можна було, там боровся з ними і побіджував, де годі було надіятись побіди, там казав воякам іти берегом.

Коло Ненаситця заночували усі дружини крім Варягів. Сі перетягли свої човни уже з полудня, а під вечір були уже за порогом. При ватрах розсіли ся лише самі руські люди. Усі мовчки поїли, що Бог дав на вечерю, а відтак полягали спати. Чат не ставляв ніхто, бо навіть Печеніги знали про страшних духів Ненаситця і бояли ся їх. Навіть днем бояли ся доїздити до самої води, бо мовляв, хто задивить ся у скажені вири порога, того він і невидимою силою пірве та зітре у своєму камяному млині.

Навіть сам Святослав не співав та не веселив ся, як се у нього бувало при походах. Поважно догризав кусень мяса та попивав пивом, а його воєводи сиділи мовчки поруч нього. Зівши, потер чуба дебелою рукою і поглянув на зборі.

— А що, братя воєводи! острі ваші мечі та списи? — спитав суворим, різким голосом.

Усіх прошиб ляк. Невжеж Святослав береть ся воювати мечем з Дивом-Мороком?

— Острі, князю, — відказав за усіх сіверський воєвода Шварно, — та бач не знать, на кого нам зняти їх прийде ся. Ворога нема!

— А ось-там!

— Тут князь указав рукою на біляву піну, яку скаженіюча Дніпрова хвиля вигортала зі свого нутра та випльовувала на скалистий беріг.

Всі задубіли і замовкли. З сумнівом глянули один на одного з німим питаннем у очах, чи може злі духи не помішали глузду князеві.

— Бори ся, князю з людьми! — сказав по хвилі мовчанки Шварно. — Але духам дай спокій, бо їх не побореш мечем ні списом та не ослониш ся щитом. Думай про молитву або жертву, не про бій, а як що не хочеш молити ся, то мовчи, не визивай темних сил, бо ти не Бог.

— Ха, ха! — засміяв ся князь злобно, — знаю я добре, що так є, як кажеш. Але чи ти думаєш, що темні сили лише у ненаситецьких пропастях ворогують на світло, на сонце і на добро? Як під сими святими філями криють ся чорні руки Дивових чудовищ, так серед вірної княжої дружини чаїть ся... зрада.

Нече грім ударив нагло серед зібраних. Всі позривали ся, лиця почервоніли, засверкали очі, а мечі зі зловіщим брязком вискочили з піхв.

— Як то? що то? хто зрадив? кого? де він? Топором злодія! у воду! в гноївку під крати!⁴³⁾ кричали один через другого воєводи, прискочивши до князя, який непорушимо і спокійно сидів, сперши руки на мечі.

— Хто зрадив, знаю — відповів воєводам — і його тут нема. Що буде далі, побачите. А покищо нехай кожний з вас, переволікши човни у воду, збере усіх своїх вояків і стає на півперек від ріки, аж до ліса у звичайному порядку.

Тут показав на темну стіну ліса, що простягав ся поруч берега у деякій віддалі від води.

Воєводи мовчали. Якто? у війську коїла ся зрада, а вони про се нічого не знали? А може прийде ся завтра рубати зрадників? У груди кожного закипіла злість і жадоба пошматувати проклятих ножем або топором. Слова князя зробили своє. У сих ворогах чи зрадниках бачив кожний висланців темної сили чорного Бога пійми і присягав нишком про себе визвати їх завтра до бою на смерть без пощади ні для них ні для себе.

— Усяке бувало на руській землі, але зради не бувало і ми сю погань осиковим кілком у живе горло вбємо! — говорили про себе герої, розходячи ся до своїх дружин.

При огні остав лише князь із Мстиславом, якому давав прикази і ради. Молодець ловив усім своїм єством слова князя, а ягоди його горіли румянцем одушевлення.

Коли далеко за Дніпром засіріло небо, а на овиді зарожевів обрій степу, князь повстав і простяг свої мо-

гучі рамена у небо і молив ся богам світла, що саме вертали на землю. Нишком крали ся балками та яругами злі духи п'їтьми та забирали з собою клапті розбитої темряви. Голоснійше шумів та скаженів Ненаситець по скалам, радіючи здаєть ся потонувшими учера жертвами, а ждучи нових. Мстислав у повному нарядї удав ся і собі до свого відділу вибранців і вскорі заревли роги, що мали будити військo.

Зароїв ся беріг ріки вояками, купцями і рабами, що мали перетягати човни, або берегти панського добра. Огні задимили ся знову, а чимало рабів та дружинників пішло гуртками у ліс за дровами. Подав ся туди і Мстислав, який укрив блискучі лати вовняною гунею. Лати сї дарував йому при відїзді Добриня і аж тепер пізнати було, як гарною та статною була уся поява молодого боярина. Стрій додавав йому поваги та достоїнства і аж тепер у перве глянули дружинники на нього з належною шанобою. Молодець пізнав ось, що відповідний стрій вправді не заступить заслуги, але єї показує світу.

Вибранці Мстислава розсипали ся і собі гуртками і пішли у ліс. Підчас коли дроворуби стали рубати гилле та пні, гридні Мстислава збирали ся коло нього та скидали плащі, гунї або сїряки, які мали на собі поверх збруї. Такий бач приказ видав був князь, який знав, що Печеніги певно підсунули під табор шпігунів. Не сховати-б ся від них вибранцям Мстислава.

За короткий час вернули дроворуби до огнів, але Мстислав не вернув. Укривши своїх в гущаві, пішов крадькома вперед з Лютом, який знова найшов ся між товпою вибранців і вельми радів відзначеннем Мстислава у княжій службі. Мовчки продирали ся оба лісом, ступаючи обережно, щоби не стрітити печенізьких чат. Ліс тягнув ся поуз берега, а десь у половині порога підходив до води на яких двісті кроків. Понад водою проходив наче битий гостинець волок, тоб-то битий шлях, по якому перетягали на валках човни. Множество таких круглих валків лежало по бокам шляху. Дружини княжі снідали при огнях, а раби витягали міжтим човна з води та клали їх на валки. На маленькому горбику саме у сьому найвузшому місці проходу поміж рікою а лісом стояв князь у окруженні своїх прибічних гриднів.

Мстислав і Лют бачили усе те з жулавцевої гряди, яка здіймала ся серед ліса. З єї вершка погляд обій-

мав усю околицю з порогом, волоком, нерівною, безлісною полозою та невисоким але дуже густим лісом. За собою бачили оба розвідчики місце, де остали в укритті вибранці Мстислава. Над сим місцем кружляли неспокійно риболови, ворони та инша птиця, вистрашена незвичайними гістьми. По другій стороні камяної гряди не ворушило ся нічо.

— Не вжеж Печенігів нема? — подумав Мстислав і аж зрадів, що найбільше добро руської землі, князь без перепони перепливе се найнебезпечніше місце у дорозі.

— Далиб Боги, сказав до Люта, — щоб „погані“ не поспіли напасти на князя! Здаєть ся навіть, що їх ще нема чоґо боятися. Ходім, погляньмо та дамо знати!

Але Лют усміхнув ся.

Нї, брате — відповів. — Ти „поганих“ не знаєш. Їх тут завсіди повно, а нині певно і кілька тисяч набереть ся. Треба заждати і підглянути, де їх розвідчики причаїли ся, щоби бути вчас на готові.

— Ба, але як їх найти? — питав молодець, який аж тепер побачив, кілька досвіду треба сьому, хто обіймає провід над другими, — от шкода, що Крук остав у Києві.

Лют усміхнув ся.

— Не бій ся, Мстиславе, — успокоював молодця. — Князь не горнець, не розібеть ся від першого удару. А притім ще може заздалегідь дізнаємо ся, де Печеніги засіли. Вони самі зрадять ся, коли прийде пора до набігу. Вони прецінь таки не на самій окраїні ліса, а десь у гущавнику. Заждемо — побачимо. А поки що не показуймо ся на скалі, лише глядім пильно довкола.

Не висуваючи ся з поза камяної гряди, сиділи оба у тіни могучих дубчаків та яворів і гляділи на ріку.

А там кипіла міжтим робота на всі руки. Стоячи на холмику, князь давав порядок усьому. З гуркотом котили ся човен одеи за другим на валках по волоці, два ряди рабів попихало їх з боків, инші підкладали з переду свіжі валки. Гладко і справно перейшли човни Полян, Деревлян, Сїверян, і помічних відділів. Човни сейчас спускали на воду та з поспіхом вантажили набором. Купці і раби відчалювали сейчас, а дружини борців оставали при човнах, гуртуючи ся при своїх воєводах.

Аж ось заворушили ся ряди Тиверців та Уличів, а їх човни усі враз стали з гуркотом пересувати ся по

гладкому волоці. І нагло проймаючий крик журавля залунав у воздуху, за ним другий і третій. Мстислав здригнувся, бо відгадав сейчас, що се знаки, а не справдішні журавлині крики. В сій хвилі почув, як хапає його Лют за рамя.

— Гляди! бачиш?

І рукою показував на вершину кучерявого дуба, що стояв недалеко місця, на якому саме находив ся князь. Між зеленою листвою темніло якесь темне пятно, наче тїнь кинена вершком дерева на низше галузе.

— Що се? — спитав Мстислав.

— Печенїг...

Рівночасно відізвав ся журавель у друге, а сим разом уже дальше на право у гущаві. Без труду догадав ся молодець, що саме там стоїть печенїзька ватага.

— Остань тут! — сказав Лютові і пильнуй! Я їду за дружиною.

І миттю зсунув ся зі скали.

Міжтим котили ся човни, а за ними ішли далі дружини Тиверців та Уличів. Вкінці остав лише сам князь зі своїми прибічними дружинниками. Він станув на їх чолі і повільною ходою став поступати поруч послїдних човнів. Довкола було тихо і спокійно, чути було лише глухий туркіт та скрип пересуваних суден, але ніхто не говорив ані не сміяв ся, казавбись — у воздуху повисла буря, а кождий ждав першого грому.

Нагло... неначе вітер прошумів поміж рядами, неначе стадо воробців нараз запало у гущаву, тікаючи від шуліки, почув ся тихий брязк металю удареного камінцями... се хмара стріл налетїла на дружину, а рівночасно страшний вереск пронїс ся воздухом. Здавало ся, що усі темні сили закляті у камяні гряди гранїту, вигребли ся з під лісового покривала і їдуть облавою на сього, хто осмілив ся оружною рукою перейти їх царство. Кількох дружинників крикнуло з болю, Святослав кинув лиш оком на право, а побачивши ворога, задув у рїг гоглосно, зично, протяжно

Тричі залунав рїг і тричі відповіли йому Печенїги своїм вереском та хмарою стріл. Відтак зароїв ся свобідний простір при волоці тисячами їздців. На малих худих, але витревалих кониках сидїли невеличкі, широкоплечі та косоокі кочевики, вимахували луками, списами та раканами. Усі летїли за своїми стрїлами хмарою

на ряди дружини, яка зібрала ся кругом князя, очікуючи першого удару.

Але князь не думав на отвертому місці приймати бою з десять раз сильнішим а ще до того кінним противником. Він уступив за послідні човни, які стояли ще на валках, а коли наскочили вороги, засвистіли пірнаті стріли дружинників, а були вони о много сильніші та цільніші від печенізьких. Чимало таки „поганих“ повалило ся коміть головою у траву, а дальші товпи роздавили їх копитами. Але не спинило се варварів. Озлоблені, дишучи пімстою за смерть своїх, з поновним ревом грянули густою товпою на човни.

З поза них, наче з поза заборолу відбивали ся княжі гридні мовчки, з розвагою та спокоем. Раз у раз валив ся розчіхраний напасник під копита коний, а довгі мечі наче лискавки мигали над головами оборонців. Святославові знаменито послужили човни і як заборолу, і як охорона від стріл, а зате Печеніги вскорі побачили, що непроберуть ся на конях через деревляні стіни. Тому більшість зіскочила з коний і пішла приступом на дружинників.

Тоді у перве зморщив чоло Святослав, що стояв у найбільшому човні. Товпа могла мимо усеї хоробрости залити його слабкі сили повиню людських тіл. При сьому Печеніги стали зблизька кидати аркани і стягати оборонців з човнів між себе. Побачивши се, пізнав Святослав небезпеку і знову задув у ріг.

А в сій хвили усі дружини, що стояли поуз ріки, бігом пустили ся туди, обіймаючи наче раменами від полудня орду Печенігів. Оторопіли варвари, відступили дещо, але вскорі почислили противника і полишивши малий відділ проти човнів, головною силою ударили на дружини, що перегородили щитами усе поле і наступали на них з луком, списом та мечем. Оклик „Перуне! Перуне!“ приглушив на хвилю шум порога і завязала ся страшна боротьба. Печеніги знали, що накоди побють дружини, то Святослав не втече з човнів. Його пильнувала ватага лучників від поля та ліса, а від другої сторони темні сили Ненаситця. Поки що не займали напасники його гриднів і лише перед ними кипіла страшенна січа на рівних умовах. Княжих людей було о много менше, але напасники були на конях, хоч уже не усі, бо многі з них ще передше позіскакували при приступі на човни. Затє дружинники були дужші, луч-

ше уоружені, а при сьому хоробрі понад усі похвали. Ніхто з них не був би уступив ні на пядь, бо знав, що тут ходять о князя, з якого життєм та здоровлєм вязало ся усе: побіда, слава, добича, поворот, житте.

Густо падали трупи з обох сторін. З виттєм та стогоном умирили варвари, мовчки, спокійно гинули Русини, або видобувши ся з глоти, перевязували глибокі рани рубцем сорочки, ремнем, то-що.

І настала хвиля, у якій забули обі сторони, що бій сей має якусь ціль, а саме побіду над ворогом. Пяні кровю, кидали ся на себе противники у скаженій злости і бороли ся, не оглядаючи ся ні на боки ні позад себе. На віддаль кількох кроків метали списи та стріли, рубали мечами або топорами, шматували ножами. Навіть сі, що лежали уже у кривавому поросі, брали участь у боротьбі. Вони хапали ворогів за ноги руками, або пороли ножами черева коний та борців.

Тяжко було руським дружинникам достояти хмарі Печенігів, та проте ніхто й не думав оглядати ся за дорогою до втечі або за підмогою. Умлівали руки і у варварів, та всетаки побачили вони згодом, що їх більше чим в'орогів та що остаточна побіда припаде таки їм, як що додержать поля та з тим самим завзяттєм доведуть січу до кінця. Серед темних, брудних товп стали почувати ся дикі оклики радощів, або хриплий регіт та насмішки. Тоді Святослав, який з човна слідив за битвою з нетерплячкою, добув меча та зморщив брови у друге і раз у раз глядів у лїс, ждучи підмоги. Був уже крайній час. Ще хвиля, а обезсилені дружини впадуть, або зійдуть з поля, а тоді погібіль князя неминуча.

Нагло зам'овкли оклики радости, а під самим лїсом зчинив ся крик і метушня. Кільканайцять Печенігів упало поцілених з-заду стрілами. Ранені перемішали ся з сими, що бороли ся з Полянами під самим лїсом. За першою сальною пішла друга, третя, а кождїй відповідали скажені зойки та крики поцілених. Ціле праве крило Печенігів подало ся в зад а в сій хвилині догадали ся Поляни, що хтось їм приходить у підмогу. Вони гукнули радісно і з ножем в руці кинули ся на розстрінені ватаги в'орогів.

Іх окликові відповів нелюдський рев та свист, але він не вийшов з грудий варвар, лише від чималої ватаги дружинників, які вискочили з лісового півострівця

напроти самого порога і серед скажених криків, махаючи зброєю та наломаним у лісі галузем, кинули ся між... коні Печенігів, що ждали на панів неоподалік поза плечами борців. Табун злякав ся і з дико блискучими очима та розвіяними гривами влетіли коні між борючих ся Печенігів. Настав неімовірний заколот між варварами, які щойно певні побіди вигукували з радости В млі ока відхлинули товпи від боевого ряду дружин, та стали ловити розшалілі коні, або вбивати їх. А за табуном біг на чолі найдобрішої княжої дружини Мстислав і направив перший удар меча на сих, що обложили були княжі човни.

Мало хто уйшов з життем з поміж них, бо коли лише оклик: Перуне! залунав за їх плечима, зіскочив і князь з човна і мерщій повів своїх товаришів на ворога. Притиснені з двох боків Печеніги боронили ся до загину і згинули усі. В живих остали лише деякі, що сейчас на сам перший крик жаху за плечами подали ся в зад і змішали ся з товпою. Дружина князя злучила ся з Мстиславом і обі наче тарани ударили на ворога. Та у сього не було вже сил. Печеніги втратили надію на побіду і змінили ся у одній хвилі у звичайних степових кочевиків. Всі позабули нараз про товаришів, начальники перші дали ногам знати і хто міг шезав у лісі, щоби як найскорше опинити ся на вільних степах.

Погром був цілковитий. Вправді згинуло до двісті Русинів, а ранених було у двоє тільки, але Печенігів згинуло у десятеро більше, головно тому, що челядь і раби сейчас розбігли ся по боєвищі і не оставили живим ні одного раненого. І так нікуда було брати полонених.

Коло полудня битва була скінчена, але Мстиславові не принесла вона радощів. Лют дістав палкою по голові, так що лежав без памяти у човні, а у правій груді найшли товариші глибоку рану від ножа. Свідомі лікарської штуки дружинники казали, що Лют не скоро верне у боєві ряди, тому сумно та невесело сидів молодець у княжому човні над своїм добрим другом, прикладаючи йому холодну воду. Товариші гребли веслами, другі балакали про битву, або спали на кожухах. Ранені перевязували рани, або запускали їх ріжними ліками.

Нагло підніс ся з чердака Святослав, що спочивав на лавці і підійшов до Мстислава та Люта. Він поклав руку на плече молодця і сказав жартом

— Я рад, молодче, що ти зі мною. Не зрадив ти давньої слави твого роду, бережи лише, щоб сам рід не пропав, а то й Володимирові треба буде колись героїв.

Молодець покраснів, товариші засміяли ся, а князь говорив дальше поволі.

— Боги руської землі заплатять тобі за твою заслугу щастем та добром на весь вік, а я іменую тебе вождом моїх прибічників. Тому — додав, звертаючи ся до присутних-gridнів — глядіть на сього молодця як на мене самого. Він відкрив зраду і дізнав ся заздалегідь про напад. Завдяки йому й розбили ми нині „поганих“.

— Слава воєводі! — гукнули товариші, що аж тепер дізнали ся про причину вивиснення Мстислава.

— Лют верне домів, — кінчив князь — а що у нього хати дасть біг, то він поїде у твоє дворище, Мстиславе, поплатить твої довги золотом або мечем і зажде на тебе.

Мстислав кинув ся князеві до колін, але сей обняв його та поцілував тричі по давньому звичаю.

У термах.

Колись давно з соняшної Гелади на побережа Понта Евксіна (Чорного моря) приїхали галери, а з них висіли на беріг блискучі спіжевими зброями гопліти. За ними у крашену вовну одіти жінки та прегарні, чорноокі янголятка — діти.

Незвісні соняшному підсоню Греції бурі, шаліли зі здвоєною силою у грудях горожан грецьких міст і наслідком сих колотнеч і спорів їхали на темний беріг Кіммерійців сімі прогнаних противників. Одна за другою приїздили вони і осідали поруч себе — серед варварських народів. Вскорі обвели ся хати городською стіною, а стіни цвітучими огородами та збіжевими полями. А вслід за сим появили ся на зеленово-синіх філях Понту другі галери, та вже не з поселенцями, а з купцями, які забирали плоди чорноморського города і везли їх у далеку, гарну, соняшну та голодну Геляду.

Одначе грецькі поселенці не остали хліборобами, напів варварськими рибалками та пастухами. У їх городах розцвили штуки, науки, повстали святині, палати, терми, заводили ся ігрища — ціла нова Греція повстала на дикому скалистому березі Скитії. Згодом стали і варвари приглядати ся до грецького побуту і бачили, що серед його стін царить спокій, безпека і гаразд. Вони стали осідати у городі, або біля нього і займати ся ріжними працями, бо сі праці приносили блискуче золото, солодке вино, пестре сукно та ясну, доси невидану зброю. І так цвила грецько-скитська культура двові століття, аж прийшли воєнні часи, мандрівки ріж-

них племен та народів, облоги, пожежі, війна, ворохобні, пошести.

Город змалів, повалили ся городські стіни, поросли буряном звалища палат, святинь, покрушили ся статуї, пощезали дороцінності і скарби. Коли у друге зібрали ся мешканці ставляти забороло довкола міста, лінія укріплень обняла о много менший простір чим передше. Довкола нових стін лежала широка полоса неужитків, на яких з між бурянів, будяків та трав тут то там визирали сірі звалища будівель—свідків славної минувшини; у них гніздили ся гадюки, ящірки та скорпіони, а часами і гірші звірів та гадюк люди.

Місто Херсонез лежало на малому каменистому півострівці, а не над заливом з огляду на се, що лекше було боронити вузкої шийки чим цілого круга укріплень. Робучість горожан змінила була колись каменисту почву в родючі грядки, але з приходом ворогів закинули Херсонезці їх управу, Сумні звалища і руїни окружали город, що наче з трівогою горнув ся до побережа у самому куті півострова. Все таки Корсунь був на свій час ще чималим містом і важив ся навіть нераз ставити опір византійським кесарям. У часах Святослава був він по стороні Калокира, а византійські стратіги⁴⁴⁾ не показували ся у ньому. Рада міста порішила піддати ся у опіку могучого князя Руси тим радше, що князь не правив від города ніякої дані. Ось чому Святослав прибув з усім військом до ктенунтського заливу.

Тут було завсіди чимало купців-гречників, що їхали на Русь і других, що вертали з Болгарії. Від сих других дізнав ся сейчас по приїзді, що воєвода Свинельд з трудом держить ся лише у Болгарії та що кесар збирає ся на нього великим походом, Тому рішив ся таки сейчас відіслати на Русь усіх недужих та ранених, а з усіми здоровими спішити своїм на підмогу. Корсуняне бажали повитати князя з великим торжеством з музикою та співом, але князь навіть не пішов з пристані у місто. Він післав лише раді дарунки і просив виправити недужих вояків на Русь, або вигоїти їх рани у Корсуні, а сам з Мстиславом, Щварном та чотирма гриднями вийшов на беріг вечером і вскорі щез з очий дружин, які таборили на човнах та березі.

Була ніч. З далеко у море вибігаючого півстрова на усї сторони розвертав ся чудовий вид моря, яке бле-

стіло синявим сявом, наче розплавлене срібло. Посеред нього синів наче полоса золотистого огня, відблеск самого місяця у повні. Блискучі філі переливали ся, міняючи що раз краски та блеск, а при березі шуміли тихо, обмиваючи підніжа стрімких скал. Сей тихий шум наповняв воздух своїм говором наче молитва землі до бога - неба, наче казка про давні давні часи, коли то високі стрункі шоглисті тривесельники возили золото та золоте вино у тьмавий, мрачний край Кімерійців.

А ось і нагробні пам'ятники сього часу, сірі синявим сявом сповиті руїни давнього Херсонезу: стіни, стовпи, обломки статуй, а між ними доволі висока ще на пів ціла будівля - терми.

Колись давно сходили ся тут геронти „херсонезу базілеузес“ купати ся, обговорювати державні справи, спорити та балакати. Нагі раби натирали тіла панів атицькою оливою, їх волосе нардом, вербеною, а брови антімоном. Другі читали їм твори Гомера, Софокля, Евріпіда, а дух безсмертної краси геленських творів здіймав ся над блискучою усїми красками дуги гладкою та стрійною будівлею Тепер не те. Одних кімнат нема зовсім, другі до половини наповнені румовищем повалених стель та дахів, а у велику салю, де колись на мраморних ложах покоїли ся тіла викупаних та намащених Херсонітів, сипало ся промінне місяця на високі буряни та купи облетівшої заправи.

Але що се?—чи се з над Стиксу вернули тіни давно померших горожан?—Чи духи без сповіді померших з пізнійших часів?—Чи може лихі люди, опришки, що обкрадають гроби у глуху північ?

Під стіною середущої кімнати сиділо на великих обвалах двох мужів у широких та довгих вовняних плащах з каптурами.

— Не вдало ся? — питав оден.

— Ні! конунг догадав ся напад у розбив Печенігів мов орел гуси.

— Діявол розказав своїому синові про засідку! — проворчав крізь зуби перший.

— Е ні!—відповів другий. — Видко сам Одін⁴⁶⁾ післав йому круків Гугіна і Муніна і вони сповістили його про засідку зрадливих Ніфлунгів. Що прєвда, то правда!

Були се Фарлаф і Партеній. Оба сиділи хвильку

мовчка, коли нагло Фарлаф зірвав ся і бистро став оглядати ся довкола.

— Гель! — проворчав. — Хтось іде!

Хвильку наслухували оба.

— Ні — відізвав ся в кінці Партеній. Се певно ящірка або гадюка. Сідай Фарлафе, поговоримо.

Посідали.

— Наш плян — говорив Грек — був так обдуманний, що Святослав ніяк не міг його збагнути. Правда, що він міг надіяти ся нападу на порогах; але чому він сам в такому разі зробив засідку на Печенігів і витовк до ноги? На се треба було докладно знати, коли і де нападуть.

— Певно післав шпігунів, — толкував Фарлаф.

— Кажеш, післав шпігунів? Добре! Чомуж він сам ждав на них, а не велів воєводам знищити ворога?

— Ха, ха! — засміяв ся Фарлаф. — Ви Греки не знаєте конунга. Він не дарує ні одної порядної бійки, Він бач за мамою не плакав, але за такою бійкою як ось на порогах пробі, що заплакавби, мов дитина за іграшкою. Святослав се криця, а серце його з каменя і то дорогого каменя.

— Не смій ся Фарлафе, — замітив їдко Грек — хто буде протоспатарієм, коли ти станеш молити ся до Святослава?

Фарлаф спалахнув.

— Хто? я, молити ся? я до своїх Богів не дуже то часто молю ся, а мавби молити ся до ваших?

— Він не наш Бог!

— Ба, але краще вас лущить чим Льокі⁴⁷⁾ богатих карликів. І ви його дуже боїте ся. Се зрозуміле, лише бачите, у вас Греків ненавидять сього, кого боять ся. У нас не те. У нас шанують такого героя, хотяй на нього й ворогують. Тому і я не здійняв би руки на нього, доки служу йому.

— Пусте говоренне! — не втерпів Грек і стиснув п'ястуки. — Убий його, а побачиш яку одержиш нагороду. Ні тобі ні твоім гіперборейцям, не снило ся навіть про такі скарби.

Фарлаф сопів голосно і мовчав нерішено.

— Станеш патрицієм, дістанеш багряницю, золоте чільце, рабів, рабинь гарних наче янголи, богацтв без міри, палату у Царгороді чи де захочеш...

— Гель! — прохрипів Фарлаф, — певно що се стоялоби туду. Але бачиш у нас тверді закони. Звільни мене з княжої служби, а завтра ударю на нього... нині не могу, я Варяг не Грек, мене прокляли би усі грядучі покоління.

— Але поблагодіє тебе Бог, Панагія і заступник їх на землі — кесар. У них є середники побідити свого супостата, але вони не бажають собі розливу крови, Калокир знає, що робити і сим разом не уйде загиблі син Ольги - християнки. Бачиш отже, що своєю вірністю князя не спасеш, тому приспіши кінець війни ударом меча, а розбитте війська остав Циміскієви. Твої закони не досягнуть тебе при його престолі, серед твоїх богацтв. Подумай ще раз, а пізнаєш, що лише скритоубійство може відвернути небезпеку війни від імперії. Тому стань спасителем мира, а світ винагородить тебе призначенням, вдякою і значінням.

Фарлаф сопів голосно, стискав руки, переступав з ноги на ногу, вкінці встав.

— Щож протоспатаріє, згода чи ні? — напирив Грек.

— Згода! — прохрипів Фарлаф і відвернув ся.

— Ха ха! — сміяв ся Грек, — Ти, брате, не привик! Але ось удар мечем, се лише хвиля! Троха крику, замішання, а потому висота, богацтво, добро недостижимо для усіх тих, що боять ся діл. Не велика штука бороти ся! Се кождий бик уміє! Але убити Святослава серед дружини його, се вчинок...

— Справді! — закликав Фарлаф. — Се вчинок Зігурда, що вбив Фафніра з засідки. По стежці сходяв Фафнір до водопою, у ній викопав герой яму, а коли змії ішов по ній, вбив йому меч прямо у серце. Ніхто не називає сього зрадою. Піду ось і я...

— Під крати! — почули ся за ними тихі слова, мов гадючий сик, а річночасно грімко залунав добре звісний обом грізний голос князя:

— Брати їх!

Закітлувало ся у темряві. Шістьох мужів кинуло ся на обох переражених заговірників і повязали їх у млі ока.

* * *

Високо палали огні у пристані. На столах та скатертях валяли ся останки пиру, який Корсуняне заста-

вили князеві та його дружині. Недогризені шматки напів кривавого мяса, кости з вареної баранини та просятини, кусні хлібів, коржів, колачів. Великі мідяні казани з останками каші валяли ся довкола, похляпані пивом, медом та вином. У пісок повкопувано двоухі амфори з винами. Одні були порожні, або навіть потовчені, довкола других товпили ся ще гридні, пючи та вигукуючи на честь ради міста та князя. Подекуди звеніли струни та сопілки і співолюбні руські дружинники співали любовні та жартобливі пісеньки, або хором заводили похвальні пісні князеві. Скрізь панувала веселість і безжурність людей, що певні побіди над ворогом ідуть у бій мов у танець.

Лише у найдальшому куті півострова під самим городським муром було тихо і спокійно. Їда мало не вся стигла у казанах і на столах, амфори стояли рядом ненарушені, бочки з пивом вітрили на вільному повітрі. Тут стояли табором Варяги, але ні один з них не сів за стіл. Деякі, що посідали були зразу, повставали сейчас і пішли у збір, що обступав на березі моря гурток людей.

Чотирох прибічних дружинників зі щитами та спісами стояло по чотирох рогах, а між ними у багряній мантиї князь у блискучому шоломі з золотистим гребенем і з мечем при боці. За ними видко було двох в'язнів, повязаних мотузєм у підраній одіжжі з замараним лицем та покривавленими руками. Позаду давали позір на бранців старий воєвода Шварно і Мстислав, оба у блискучих зброях з добутиими мечами в руках. Блеск огнищ відбивав ся у ясному металі кривавими рефlekсами, які падали на лица присутних і надавали їм суворий, грізний вигляд.

Князь ступив на камінь, який прикотили Варяги з під городської стіни і підняв руку. Громада замовкла, хоч маком сій і лише з віддалі доносив ся гомін пируючих Русинів.

— Хоробрі Вікінги, мої вірні гридні, слухайте мене і замкніть судове коло довкола сих двох та мене, що би розсудити між нами правду і лож. Як ви піддали ся під мій провід, так я піддаю ся під ваш осуд. І як що правда okaже ся не при мені, стану обидженому Фарлафові коли і де захоче

Мовчки обступили Варяги гурток і заговорили :

— Ти князю кажи слово! Від тебе йде правда! — казали одні.

— Фарлаф хоробрий воїн! — говорили другі. — І у нього теж не було досі зради.

— Говори, говори! — закричали вкінці усі і замовкли ждучи.

— Сей тут присутний Фарлаф Ерікзен прийняв у мене службу як ваш воєвода і служив мені правдою кілька літ. За се одержував усе, чого слід жадати дружинникові, а крім сього ще й вдяку князя і признанне начального вождя.

По зборі Варягів почув ся говір одобрення.

— Але — продовжав Святослав — слабим був дух Фарлафа, а серце його тужило до більших скарбів та почесний, чим я йому міг дати і тому послухав спокусника Грека Партенія, який з приказу грецького кесаря підмовив Печенігів до нападу на мою прибічну дружину при волоці. Фарлаф мав оставити князя у небезпеці серед ворогів і вести вас далі аж до Херсонезу. Як що мене булиб убили Печеніги, мав Фарлаф певну службу і платню у кесаря..

— Як то? — питали старші між Варягами — покинути конунга у бою, се зрада!

— Його житте належить до володаря! — казали другі.

— У зборі настало замішаннє. Дружинники були крайно озлоблені, раз тому, що не брали участі у бою, а також тому, що на них падала нечесть бути під проводом зрадника і труса, який тікає від ворога.

Але ось Святослав дав знову знак, що бажає говорити і всі замовкли.

— Одне напад не вдався, Боги помогли мені розперішити степових вовків як слід, не повстидали ся мої герої давньої слави Тоді Грек Партеній підмовив Фарлафа убити мене мечем, а Фарлаф.. згодив ся! Чули ви таке, хоробрі, вірні Вікінги?

Хвильку мовчали Варяги. Відтак скажений рев вирвав ся з усіх грудий.

Миттю заблестіли сотні мечів та ножів, всі бігли пошматовувати зрадників, що затіяли нечуване доси між скандинавськими героями діло: убити власного володаря. Сей вчинок кидав на усіх Варягів страшну, чорну пляму, а наколиб був сповнив ся, кров усіх сих синів далекої нівночі не булаб змила її. Тепер могла її змити

кров зрадника. Тому бігли усі виточити єї з Фарлафа. Але Святослав розняв руки, вартові простягли списи і мечі, товпа здержала ся.

— Заждіть, хоробрі мої, — сказав, я не бажаю мести лише суду.

Відтак звертаючи ся до підсудимих, спитав:

— Чи признаєш ся Партеніє до сього, що бажав зрадою погубити мене і моїх?

Грек упав на коліна,

— Владико, кесарю — лебедів — клянусь тобі Богом, Пречистою та усіми святими, що се неправда... се лихі люди обрехали тебе, бо бажають твоєї і моєї погуби. Кесар хотів таке вчинити, але я не згодив ся і відраджував Печенігам.. се Фарлаф вчинив, бо кесар іменував його протоспатарієм... Я був би тобі усе розказав, та бояв ся, бо Варяг мечем грозив мені..

Партеній говорив скоро грецькою мовою і тряс ся увесь зі страху. Його позеленіле лице скорчило ся судорожно, а усе тіло летіло крізь руки. Князь відвернув ся з відразою від труса, деякі плювали з досади, а інші давали вираз своєму обуренню викрикуючи:

— До гною з трусом! напоїти його гноївкою! на кіл з ним!

Але князь не позволив Варягам вбити Грека.

— Він не під вашим присудом, а під моїм, — сказав. Я його сам покараю на сьому, що йому милійше від чести. Погодіть!... Але ось ти, Фарлафе, чи також захочеш відпирати ся вини?

Фарлаф мовчав.

— Як світ світом не бувало сього, щоб Варяг не то що покинув володаря, але ще приобіщав його скрито вбити за гріш та почести! Се нечуване, се страшне діло!... і хто мав відвагу його підприняти, той повинен мати принайменше тільки чести, щоб признати ся. Сим здійме він зі свого роду хоч ганьбу, а потерпить лишень кару, яка змаже вину і нечесть.

Фарлаф поблід ще більше, але підняв гордо голову.

— Так, князю і ви товариші, — сказав твердо, — я піддав ся намовам ось сеї гадюки, але Одін устеріг конунга, слава йому за се! Ази не бажали зради і погані і шлють мене на темний Нальстранд⁴⁸), бо бажають зберігти сина і внука героїв від страхіття і ганьби Гель-

гайму Я розумію тепер великорозумність князя та ласку богів, тому признаю ся до вини. Судіть мене!

І з гордо піднесеною головою вкляк Фарлаф перед князем, а по зборі знову поніс ся говір одобрення. До князя приступив Шварно і подав йому деревляну палочку, яку князь мав зломити над головою злочинця на знак смертного присуду. Але князь не вчинив сього. Рука з палочкою опала здвж тіла, чоло нахмурило ся, видно князь думав над чимсь і зводив внутрішню боротьбу. Усі присутні мовчали, ждучи присуду.

Вкінці заговорив Святослав.

— Чи є хто, у крузі, хтоби не вірив у правду обвини? — спитав — як що знайдець ся такий, нехай підійме руку, а я уступлю у каменя і передам йому провід на судищі.

Ні одна рука не підняла ся.

Коли так, то ти Фарлафе винен зради і віроломства і я повинен убити тебе ... Але я прощаю тобі, бо у твоїх намірах була велич гадки підтяти одним ударом меча або ножа основу світа, усю величню будову моєї держави, судьбу Візантії та Болгарії.

У зборі хвилю панувала мовчанка, але вкоротці почули ся оклики негодовання.

— Так не може бути! се сором! се ганьба! під крати зрадника! Його зрада на нас і синах наших! Під крати, під крати!

Святослав махнув рукою і відкинув подану йому палочку, а Мстислав розстяв мотузи, якими звязано Фарлафа. Товпа замовкла, а князь звернув ся до Партенія.

— І тебе, трусе, не стану я карати, бо мені жаль поганити чреві роздавленим хробом. Сид і ганьба тобі і твоїм. Твою віру ісповідувала моя мати княгиня Ольга і вона приносила їй честь. Мені здавало ся, що вона є вірою благородних сердець. Тепер бачу, що і зрадники і труси теж можуть бути грецької віри і я волю геройську віру батьків, що зрадника карає смертю, чим твою, що вивисшує його понад других. Видко не віра чоловіка, а чоловік віру красить. А тепер гляди! позад тебе стоїть син Воєслава, якого ти колись ограбив. Правда?

— Клянусь Пречистою, — залебедів знову Грек — деспота, що се було з приказу ...

— Калокира, знаю — докінчив князь, але його тут

ема, а у тебе майно чимале. Завтра збереш як викуп а себе тисяч гривен...

— Тисяч гривен! Христе царю!.. крикнув переракений Грек, який сейчас прийшов до себе, коли лише очув, що князь його не буде казнити.

— Мовчи, злодію! — гукнув Святослав — не торуйся! Свогого допоминай ся у Калокира. Сї гривни педаш дружинникові Лютові, який їде на Русь з неужими вояками для Мстислава Воєславича та рідні його у Залісе над Дністром. Доси не пущу тебе з приязі, доки човен Люта не допливе до гирла Дніпра. Берить його!

Чотири дружинники потягли Грека з собою, Мстислав ішов за ними, а князь зі Шварном збирали ся собі сісти до вечері. Але Варяги не пустили їх.

— Ти простив князю, зрадникам — сказав старий Рюар — на се твоя княжа воля; але судовий круг ні Вікінгови не вільно прощати зради, ні віроломства.

— Я не бажаю собі смерти сього грідня! — відповів князь суворо.

Але ось обізвав ся Фарлаф, що весь сей час клянав недвижно, закривши очі руками.

— Дякую тобі князю за ласку, але вона зняла більмо з очий моїх і я бачу, яке страшне діло затіяв у лукавому мойому серці. Такому серцю не слід уже бити ся у груди. Я мушу понести кару, бо як ні, то сам найду дорогу до свого серця тим самим мечем, котрим бажав пошукати твого і змажу ганьбу зрадника, ганьбою самоубійства.

— Під крати! під крати! — ревіли міжтим Вікінги.

Кількох з них приволікло вкоротці кільканайцять велізних штаб, яких чимало везли купці на продаж у Херсонез. Прути сї звязано у крату, а відтак привязано єї Фарлафови до хребта. Фарлаф не пручав ся послушно пішов над беріг моря. Кількох тугих мужів несло крату. Відтак скинули крату з берега у воду так що вона падучи накрила собою Фарлафа.

Вода була мілка, але вага зеліза не позволяла привязаному двигнутися та віддихнути. Властиво треба було зрадника кинути у гноівку, де він згинувби скоро. Тут мучив ся довго. Довго шуміла вода, бовтана не-

людськими зусиллями тонучого у плиткій воді кріпкого мужа. Раз у раз появляв ся над водою то один то другий ріг крати, але вкінці устало і те. Вода успокоїла ся і лише місячні блески переливали ся на сьому місці живійше чим де іноді.

Серед гробової мовчанки засїв князь з Варягами до вечері.

У Доростолі.

За широко розлитим Дунаєм заходило сонце і кидало криваві блески на зєркало вод. Білі опари рожевіли над водою у зареві, а у инх губив ся майже зовім лівий беріг ріки. З широких рівнин лівобережа подував душний, горячий вітер, а з величезних дунайських плавнів несли ся жабячі хори та крики болотяної птиці. Усьому давав міру птах гупало, що раз у раз обзивав ся у мокляках: Гуп гуп! Вслід за сим почували ся клекіт бузьків, острі голоси журавлів та чапель, а з другої сторони, з правого берега відповідали їм голоси перепілоқ, що серед піль та левад збирали ся до сну. Западав вечір.

У городі Доростолі зачинено брами, а руські варти стали ходити по стінам города та замку. Населенне города, Болгари, Греки і чимало таки Русинів варило вечеру і збирало ся у підсінях хат, щоби повечеряти при смолоскипі або оливній лямпі. Пахощі, які йшли від печеної баранини та риби долітали і до вартових, їм снів ся повний горнець гороху з солониною та кухоль вина. Один по другим кидав оком на замок, де усі вікна горіли ясними огнями. Там пирував патрицій Калокир з руською дружиною, бо саме нині прибіг гонець з вісткою, що Святослав розбив на порогах Печенігів. Вартові слухали співів та криків похмеляючих ся товаришів, відтак розглядали ся довкола... Нігде ні живої душі, а тут печеня так і надить до себе і груба вовняна постіль манить солодким супочинком. І один по другому вартові тікали по хатам і то не лише по

руським але і по болгарським, бо не один з княжих людей мав уже тут на чужині хату і рідню. Добротиха вдача Русина находила навіть серед страшної війни розраду і щасте у мирних болгарських хатах і богато з них думало провести увесь вік на Дунаї. Так самі плавні, як на Дніпрі, були і тут, а мова і звичаї були дуже подібні. У три роки після приходу Святослава Доростол ставав уже на пів руським містом.

Міжтим серед гамору та співу пирували гридні воеводи та дворяни у великій гридниці на замку. У прохолоді грубих мурованих стін розкошували ся гості їдою та напінками, а на начальному місці сидів Калокир у кесарській багряниці і показував усім веселе безжурне і ласкаве лице.

Але під брижками мантиї грала ся рука двома табличками зліпленими воском. Було се письмо, яке одержав перед хвилиною особим післанцем. Годі було читати його у приваті воевод. Тому встав і підняв чарку гори.

— Мовчати, мовчати! — загуділи голоси і гамір у гридниці утихомирив ся сейчас.

— Братя і дружино! — начав Калокир, наслідуючи спосіб бесіди Святослава. — Разом з вісткою про побіду одержав я від патріярха Василія письмо. Воно певно дуже важне і тому бажаю прочитати його вам.

— Читай, читай! — сказали воеводи.

— Читай! — загули гості.

Калокир розліпив таблички. Легко дрогнули черти його лица, коли пробіг письмо очима, але плавно, не спинюючи ся, прочитав:

— Кесар Іван Циміській вийшов з війском з Царгороду і пряме у Македонію. Сокотіть ся! У нього п'ятнайцять тисяч пішого, а тринайцять кінного війська.

Ідугь на малу Преславу...

Прочитавши, спитав:

— Щож нам робити? Святослава нема, мусимо рішити самі.

— Що тут рішати? — закричало разом кількох воевод. — Підем завтра досвіта у Преславу, заберемо Свинельда і заки князь верне, розперіщимо Ромейв мовяструб кури.

— Так, так! Перун їм у тімя! — ревіла товпа.

— Вичистимо хату на його прієм! — кричали деякі.

— Слава князеві! — гукнув Калокир.

— Слава, слава-а-а! повторили присутні і випили вино з чарок.

Калокир сів, але його лице не виявляло загальної радості. Воно було бліде, а на чолі появилася глибока брижа жури. У письмі було зовсім не те, що читав Калокир дружині. Він знав, що ніхто з поміж неї не вміє читати грецького письма, тому подав усім відомість, яку хотів. Правда вістка звучала: „Наш заговор відкритий. Спасайся!“ Ось і все.

Непевність та ляк метали душею патриція. Як що не втече, страшна кара може впасти на нього. Святослав більш усього гидився зрадою та ложю і за се звик був карати смертю. З другої сторони не простив би йому і кесар, наколиб він покинув Доростол. Усі проходи крізь Балкани були в руках Свинельда, а малочисленне військо Циміскія мусіло розбитися у проході о опір переважаючих сил руських дружин. Калокир мав усунути дружини з проходів, або пустити у Доростол Ромеїв, які мали приїхати Дунаєм з моря. Але се друге було неможливе, бо Святослав не задержався у Корсуні, а просто наспів на Дунай, так що скорше мусів прибути у Доростол, чим византійська фльота. Оставало отже лише перевести другий плян, а саме відтягнути дружину з Балканів. Якжеж се вчинити йому, що сам непевний був навіть життя, а не то княжої ласки?

Тяжко задумався Грек, дивлячись на пируючих гостей і лише хвилями займалися у його великих, круглих чорних очах вогниці.

І ось прояснилося його лице, видко найшов він вихід зі скрути. Виглядилася брижа на чолі і якраз брав у руки чарку, щоби випити до воеводів, коли нагло оклики: „Слава!“ звернули його увагу. І в тім проняв його неказаний жах, жах людини, що бачить перед собою тупе, біле вістре свіжо заструганого кола. Поміж дружинниками ступав у супроводі Партенія та гарного стрункого молодця у блискучій збруї — Святослав.

— Добро з приходом приношу вам, братя і дружино! — сказав ласкаво. — Здоров був Калокире! Бачу,

ви гарно забавляєте ся, пете, пируєте, тож дайте і нам! Метнули ся слуги подавати їду, сам Калокир позеленілий зі страху зірвав ся з сідала і вхопив в руки якийсь блюдо та ніс його князеві. Сей добув ножа, врізав два чималі кусні, подав один Мстиславові і мовчки став їсти і не дивлячись на прочі страви, юшки, приправи та вино. Мстислав їв також, але притім впялив очи в Калокира і бачив його змішанне та тривогу. Він раз у раз підсміхував ся, а сей усміх драгував незвичайно нешироко Грека.

— А чому то у вас — спитав знечевя князь — нема на стінах варти?

Тут звернув ся до воєводів, а сі похилили голови, наче осліплені блискавкою мандрівники у глуху ніч.

— Хто з вас мав розставити варти? — питав князь далі.

— Прости, деспота! — відповів за воєводів Калокир тихим, несмілим голосом. — Ми усі раділи твоєю побідною, тому я запросив усіх на пир. Варти видко повтікали, але їх розставив я сам ще з вечера.

— То ти зле зробив, патриціє — сказав спокійно князь. — Пир пиром, радість радістю, але повинности ніхто за тебе не сповнить. Ось і Хорс-Дажбог що дня виходить на небо, бо ніхто його не заступить у його ділі Він Бог, а ти що? жменя попелу, яку хто знає коли і де розвіє вітер по полі. Ти зле вчинив, Калокире! Нехайжеш тепер воєводи ідуть пильнувати міста, а ми посидимо ще та побалакаємо.

Воєводи вийшли, раді, що князь не лютив ся і не карав, а сі що знали його краще, казали, що без сумніву ладить ся якась велика подія, бо князь погідний і веселий. Разом з воєводами вийшло і чимало дружини, горішній кінець гридниці опустів.

Міжтим слова Святослава стяли кров у Калокира мов зимовий грудневий вітер воду. Жменею попелу назвав його князь, — не вжеж він думає спалити його живим? Лукавий Грек тремтів та ждав кожного слова з уст Святослава наче смертного суду. Князь доїдав тимчасом мясо та випив чарку вина, відтак обмив руки у срібній мидниці і спитав:

— А чи се правда, Калокире, що ти вислав Партенія до Фарлафа та змовляв ся з Печенігами?

Наколиб грім був луснув оттут біля ніг Грека, то не був би його більше поразив чим се так нагло без вступів висказане питанне. Византієць, вихованець цісарського двора привик до всіляких каверз, підступів, скритих злочинів, ложі, облуди, але зовсім не мав поняття, що се таке отвертість та щирість. Наче довбнею поразили його княжі слова. Він пустив з рук чарку, затряс ся усім тілом, лице позеленіло, а очі підійшли під чоло, мов у трупа.

— Що?... як се?... відки?... — залебедів. Його вхопила чикавка, а зуб засакаував за зуб.

— Мині таке розказував Партеній! — додав спокійно тоном пояснення Святослав.

В сій хвилі вернула тямка Грекові. Коли Святослав дізнав ся про зраду від Партенія, то біда ще не була так велика. Калокир зібрав усі сили та усі здібности, які набув на византійському дворі. В мить почервонів і у крайній скажености кинув ся на Партенія.

— Рабе поганій! — зверещав. — То ти... ти... таку погань, про мене... найвірнійшого слугу — раба руського і болгарського царя розносиш і надієш ся може, що хтось тобі повірить? Скоте шолудивий... я на кіл тебе велю всадити,... гляди!

Тут Калокир вхопив ніж і заки хто вспів йому перешкодити, вбив його доволі глибоко у власну ліву руку. Тісна туніка, яку носив Грек під багрянницею, обарила ся кровю.

— Диви, рабе, гляди і ти царю і ви гості — закликав з палаючим лицем — ось так я за свою вірність послідню краплю крови виточу... Як правда, що ся кров пливе з моєї власної волі, так правдивою є моя любов і вірність у серці!... Ти тварюко, ти трусе, ти вонюче стерво, бояв ся за своє собаче життє? Ось я тобі урятую його! Беріть його! — гукнув на переляканих слугебників — і всадіть на кіл!

Партеній кинув ся в зад, коли Калокир вхопив за ніж, бо думав, що його справді вбє господин його на місці. Але коли се не стало ся, догадав ся, що усе те лише штука. У уданій роспуці упав до ніг розгніваного, молив і благав о життє, але не випросив нічого. Слуги вивели його з грідниці. Вийшовши, усміхнув ся вдово-

лено, протягнув зігнені плечі і звернув ся у бічні двері, де була його кімнатка, у якій бажав виспати ся по кількодневій подорожі. Але удар п'ястком у карк повчив його, що його міркування не зовсім влучне. Відвернув ся до наставника слуг, який штовхав його з заду.

— Як смієш, рабе поганій, підносити руку на повірника його достоїнства? — обурился і глянув бистро у очі рабові, бо глядів у них виразу покори і покаєння. Але темні очі раба оставали незмінними. У них десь на дні чаїв ся навіть маленький огоньок укриваної злоби. Він мовчки указував рукою на двері, за якими лежав замковий майдан.

— Куди ведеш мене? — спитав Партеній вже покірнійше.

— Як то куди? — відповів наставник. — Може не чув? — На кіл! Не пручай ся, бо така воля господина; не гнівай його ще у останній хвилі.

Партенієві потемніло у очах. Від п'ят стали мурашки лізти йому по шкірі, а члени тіла терпили наче у холодній воді.

— Що ти? — лепетав, — не зрозумів волі господина? Іди ще раз, поспитай, сеж не може бути! Вибити різками, видати на муки, втяти ногу, руку, ніс, уха, язик... видовбати очі... але кіл? Ха, ха, ха!

Грек зареготав ся зразу якимсь страшним сміхом. Зуби вбив у долішну губу так, що аж кров спливала по бороді. І нагло упав Партеній на землю і заридав, захлипаив плачем божевільної людини.

Наставник задумав ся. Може справді приказ господина треба було інакше ровуміти? Хто знає! Партеній знає хиба, що не вибреше ся, а певно не був би вертав у Доростол на погибіль. Тому приказав слугам пильнувати вязня, а сам подав ся у гридницю. По хвилі вернув.

— Зв'язати злодія! — гукнув. — За се, що зрадив князя і нашого господина, та оклеветав господина перед князем умре на колі і то сейчас.

І нагло почув Грек, що якийсь голос шептав йому ніби до уха: „Твоя смерть спасеннем Калокира“...

Та гадка прошибла його блискавкою. Партеній носинів увесь і втратив тямку.

По хвилі почув, що мурашки підлазять все висше.

і висше, аж налізли йому у мозок. Збудив ся і чув, як його витягли на майдан і кинули на землю. Коли розлющив очі, погляд його упав на біле, тупе вістріє свіжо заструганого паля.

І тоді нелюдський рев, рев звірячої тривоги добув ся з груди нещасного...

Міжтим Святослав звістив Калокирові, що Ромеї ідуть з великою силою у Македонію. Кесар Византі побідив остаточно Арабів і Варду Фоку, свояка цісаря Никифора, якого вбив був Циміській. Ідучи, удавав цісар приязнь до Болгарів і сі почали збирати ся у ватаги, щоби кинути ся на Русинів.

— У нас діла на всі руки! — усміхав ся князь, — але ми його зробимо. Я остану тут та примучу Болгар, щоб не пиндючились, а ти, Калокире, підеш від мене у Переяславець та прикажеш Свинельдові боронити балканських проходів від Ромеїв, доки я не наспію. З тобою піде ще й Мстислав, бо Свинельд не молодий, а Мстислав се голова, яких навіть у вас Греків нема! Він то перехитрив Партенія і Фарлафа.

Патрицій Калокир приглянув ся докладно молодцеві, а відтак усміхнувшись солодко, подарив йому величавий перстїнь з самоцвітом.

— Се на добру дружбу, молодче! — сказав.

Молодець поклонив ся, але не віддав душі лукарному Грекові. Бистро слїдив за кожним його рухом, бо його дотеперїшня служба провчила його, що добре око й ухо нераз більше значать у життю чим не знать яка відвага й хоробрість.

Вскорі вийшов князь з Мстиславом у терем, де мали оба спочивати по дорозі. Були самі, бо Калокир остав у гридницї, де кінчив ся пир і дружинники розходили ся домів.

— Князю, — почав тоді тихим голосом молодець — що минї робити у Переяславці?

— Заступити Свинельда у Балканах і не віддати їх Ромеям хиба з життем. У сьому моя честь. Ти не знаєш, чому так. Ось бачиш, коли кесар Іван заклов кесара Никифора, а трупа викинув на сніг, взяв ся до правління мудро і діяльно. До мене післав послів, кажучи мнї, щоб узяв собі нагороду, яку приобіцяв був Никифор і йшов собі домів. Значить, що я й моя дружина, се ніби другі Варяги, що їх можна дістати за гроші, кілька душа забажає. На те я відказав йому, що за

окупом за міста, землі та Болгар і за корсунську волость віддам йому решту й буду його другом. Але кесар став грозити мені, що побє мене та прожене силою, як що не піду сам. Тоді я загрозив йому, що пошукаю його в Царгороді і не будь мене покликала блаженна моя мати Ольга, певно і духу Ромеїв не було би по сей бік Боспору. Минувшого року розбив Свинельд Варду Скліра з військом, а сього року хочу я сам доїхати кінця Царгородові, як доїхав Ітилеві, Саркелеві та Болгарові. Побіда зависить від проходів крізь Балкани. Тому пильнуй їх як ока в голові.

Молодець задумав ся.

— Не во гнів тобі, княжа милости! — спитав по хвилі. Чому ти не казниш Калокира? Припечи його огнем, а усе виспіває і не одну тайну зрадить, про яку нікому і не сніло ся. Я чомусь йому не вірю, як не вірив Партенієві і Фарлафові.

Святослав засміяв ся і поклепав рукою по плечі молодця.

— І я йому не вірю, але вірю, що не буде вірнішого раба ні гридня від нього, як що нам поведеть ся. Ти за ним слідити-меш, а коли пройде небезпека, так ти не питай, лише бий, а як вбєш, то не признавай ся, бо скажуть, що ти пси бєш. — Тут князь засміяв ся гірко. — Мині бач його потреба. Богато Ромеїв не любить Вірменина Циміскія. Патріярх Василій нераз зраджував його пляни. І Калокир має у Царгороді своїх поклонників, тому я його мушу до часу шанувати.

— А все таки я його бою ся.

— Ха ха! — засміяв ся князь — я ні, але я не люблю його.

І Святослав тріпнув згідно пальцями.

При виході з княжого двірця побачили, що на майдані зібрала ся чимала товпа людей дївкола якогось високого чудовиша, що гляділо на них величезними темними ямами очий. Святослав здрігнув ся. Мстислав мимохить подав ся в зад.

— Пар... теній! — прошептав молодець.

— Відолаха! — сказав князь. — Наколиб я був знав, що його вбють на паль, був би його сам велів вбити топором, або і лишив у Корсуні ловити рибу.

Партеній сидів на палі, що пробивав йому внутренности і власним тягарем вганяв тупе деревно чим-

раз глубше собі у тіло. Страшна розчіхрана голова з запалим сірої краски лицем гляділа темними ямами очий на видців, наче з зачудуванням і зі страшною роспукою. Голова ся колебала ся на всі сторони, немов бажала з усіх сторін як найдокладнійше приглянути ся князеві.

Сей відвернув ся і плюнув. Мимо своєї суворой вдачі, мимо сього, що не бояв ся ні смерти ні ран, благородна душа його не зносила і не любила непотрібной жорстокости.

Битва на Дунаї.

Коли на слідуєчий день Мстислав з Калокіром вибрали ся в дорогу, у Доростолі кипіла уже робота на всі руки. Вояки острили зброю, сі що мали коні, чистили і годували їх, ладили борошно та сушене м'ясо на поживу, шили або направляли одержу, — словом, нагадували собі усі ті дрібниці, від яких часто-густо зависить успіх походу, а за які не дбає недосвідний чоловік. Зле зшитий кафтан, невідгдний чревій, загнутий шолом, заржавілий меч, зле прибитий цвяшок у щиті можуть бути причиною неспосібности до бою, недуги або і смерти вояка.

Війська Святослава складали ся з досвідних вояків. Усі ті мужі провели уже на війнах та походах по кілька літ без перерви. Тому-то і не забували про потрібне. В полудне надспіли човни з дружиною, яку привів Святослав з Києва. Варягів виправив князь таки сейчас у Царгород, бо не довіряв їм, а й вони самі радо покидали табор, у якому доведено їм зради. Все таки з жалем прашали вони лицарського князя, хотяй не противили ся його волі. Значного дарунку, який дав їм на прашанне Святослав, не хотіли прийняти, а Рюар заявив іменем товаришів, що за зраду дарунків не дають, ані не беруть, та поручив словом Вікінга, що ніхто з його людей не підійме меча на руські дружини.

Відтак відплили Варяги, а вслід за сим розійшли ся у різні сторони краю воеводи з дружинами „примучувати“ Болгар.

Вскорі okazало ся, що лише бояри, у яких жилах плила турецька кров, тягнули за Візантією.⁴¹⁾ Простий нарід славянської породи дружив з Русинами і радів князем, що дані не брав, ніяких ворогів до краю не пускав, з мужиком поводив ся людяно і ласкаво. Усякому було рівне право перед лицем князя. За убитте або покривдженне простолюдина карав князь бояр і небояр рівно строго і справедливо.

Саме ся справедливість стягала на нього ворогування грецьких вельмож та болгарського боярства. Чудеса розказували Греки про жорстокість Святослава, тому в слід за вісткою, що Циміській вирушив у Царгород, підняли ся вельможі і стали ворохобитись. Протягом місяця поверх вісімдесять ворохобень здавила зелізна рука князя, а голови проводирів поспалили з плечий.

Аж ось прибігли болгарські мужики з над дунайського гирла і донесли, що фльота з Візантії вплила у ріку.

Святослав був тоді у Рущуку. Почувши новину, всів сейчас на човни і поплив долі рікою. З ним було до три тисячі оружних мужів у пятьдесяти чайках. Греків у двоє стільки на високих галерах. На передніх помостах мали вони рури, якими метали грецький огонь, тоб-то стріляли мішаниною салітри, сірки і вугля та кидали на чималу віддаль клуби клочча, напоєного смолою то скальним олієм. Ніхто не знав, як се Греки робили, але вояки Святослава знали, що се не є ніякі чари та що при відважному, скорому нападі не поможе ворогам і се.

На приказ князя їхали чайки одна за другою попри полудневий беріг, так що з ріки не було їх видно. Якраз напроти Доростолу наткнув ся Святослав на Греків. Передом їхало три галери на веслах, які мірово ударяли о воду і видно бажали переплисти поуз города, щоби причалити до берега висше. Тоді Святослав видав приказ спинити ся.

У прибережніх очеретах укрили ся човни і лише човен князя стояв посередині ріки. Залога веслувала у противному напрямі, щоби удержати човен на місці протя струї. Стоячи на чердаці, слідив князь бистро, де й коли йому ударити.

І ось замітив вскорі, що між тими трійома передніми суднами а рештою фльоти є чимала відстань, що найменше о годину правби проти струї. Крім сього побачив, що головна сила Греків підпливає все ближше до города і стає довгим, подвійним рядом. І бачив Святослав, як у пристані настало замішання, як лучники бігли над воду та спихали човни з берега. Видко старий Шварно ладив ся напасти на галери чайками.

Але ось на помостах галер появили ся клуби білого диму, а в сід за сим на човни та прибережні хати упав дощ горючих куль. По хвилі дійшов доуший князя сильний гук, оден, другий, третій, над пристанню закрутили ся у повітрі чорні дими пожежі...

Тоді князь задув у ріг і наче пчөли до матки, на випередьки висували ся з очеретів чайки і з голосним окликом кинули ся товпою на три галери. І на них були також рури до кидання грецького огню, але усього знадібя під рукою не було. Заки його приготовано, чайки були вже під боком суден, а хмара стріл покрила передні та задні помости. Озвали ся зойки та крики побитих, а міжтим цілі рої дружинників з ножами в зубах полізли горі стінами помостів. Греки стали руками кидати свої огневі кулі і кілька чайок загоріло ся ярким полумям.

Одначе Русини не богато сим журили ся. Огненним дощем упали вони самі на Ромеїв і заки хто зміг би стеребити два яблука, не було ні одного ворога в живих. Поміж веслярами було богато Болгар та Русинів, сих освободжено, Перзів і Арабів вкинено у воду і у хвилю опісля галери їхали далі у тому самому напрямі що передше, але з зовсім іншою залогою. При березі велів Святослав рубати дві галери сокирами та лаштувати сухими дровами третю. На неї перенесено також усе знадібе до грецького огню, на якому не знали ся варвари півночі, а було його там чимало. Швидко упорали ся дружинники і з сим, не догадуючись ще цілого пляну князя. А сей всів знову у човен і крикнув :

— А нумо, братя вперед! А й сього грецького череваня беріть з собою. Треба його віддати землякам. Побачите, що йому незадовго з радости череве трісне.

Всі засміяли ся і порозуміли в мить, о що ходило князеві. Взяли ся за весла і вскорі ціла фльота човнів плула довкола галери наче гусята за гускою до доростольської пристані.

Греки занепокоїли ся міжтим судьбою висланих галер. Виділи вправді напад човнів, але не думали, щоб їх судна так скоро впали в руки ворога. Коли побачили, що одна галера вертає, думали, що може вона одна спасла ся і тікає перед варварами. Але ось галера близько.. Ще хвиля.. а з галери стали вискакувати у човни веслярі, але не грецькі, лише руські дружинники, відтак човни наче стадо воробців розскочили ся на усі сторони і стали розвивати ся у довгий лук, що замикав пристань відусіль. Міжтим на носі галери показав ся дим і бухнув у воздух сніп живого огню. Несена течією вплила вона між оба ряди попривязуваних галер і нагло побачили усі, що усе судно наладовано дровами та кулями від грецького огню. За хвилю мусів огонь дійти до них, а тоді горе човнам, що не втічуть в час.

Крик тривоги залунав на фльоті, моряки перебізували линви, на яких стояли судна, одно насакувало на друге, весла ломили ся, люди падали у воду і тонули, бо нікому було їх ратувати. Неодна галера наїхала на товаришку, а крізь пробиту в боці судна діру напливала вода до середини. Ту і там стали судна потопати, а тут з берега летіли стріли чимраз густійше, чимраз голоснійше лунали оклики руських гриннів Шварна.

Се залага города повсідала в човни і ішла приступом на фльоту.

Нараз страшний ломіт оглушив усіх, а з посеред стовплених грецьких суден вирвав ся аж під небо височенний сніп полуміни. На всі сторони розлетіли ся наче огневі птахи неугасимі кулі. Вони падали на помости суден, на моряків, вояків або у воду. Люди і кораблі ставали у огні. Мов живі смолоскипи бігали Роме по палубах галер. А й у воді не погасав огонь. Він розливав ся по поверхні ріки і плив широкою червоною плахтою за струєю та пожирав усе, з чим стрічав ся.

Але ось нова небезпека надходила. Широкий лук чайок припливав чимраз ближше і ближше і замикав грецькі судна у пристані. Ряд човнів густів.

чимраз більше в міру сього, як лук коротшав. Попереду плила велика чайка з вирізаним з дерева на варязькій спосіб змієм на переді. На носі судна у червоному плащі, з добутиим блискучим мечем у руці стояв Святослав!

Тоді панічний жах обхопив Ромеїв. Вони побачили ось, чия рука їх громить. Огонь на воді вигорів і погас, відломки галер, обсмалені трупи та горючі судна сплили з водою і догоряли під берегом, а на останки грянули з двох сторін з зичною боєвою піснею на устах звідусіль руські дружини. Почала різня.

Недовго вона тревала, Ромеї піддавали ся хто лише міг, галери ограблено і спалено, а відтак князь з дружинами подали ся до міста, де міжтим міщани та руські гридні погасили пожежу. Всі раділи побідною, навіть Болгари, бо ся побіда була побідною справедливости над кривою.

Одначе на світі, так як день і ніч, літо й зима, міняють ся добро і лихо з собою, мов брат з братом. На дні чари роскоші скриваєть ся завсіді крапелька горя, а у найбільшому горі найдеть ся зерно потіхи. Благо сьому, хто найде в час одно й друге. Пізнав се князь Святослав таки тої самої днини.

На майдані замку зібрала ся уся дружина князя, а воеводи числили убитих і ранених. Вони вислали дковорубів за дровами на костри та заряджували величаву тризну по упавших.

Саме вийшов князь з гридниць і військo починало витати його окликами: „Слава!“ коли в тім задуднів в віддалі тупіт коний і юрба їздців віхала на майдан.

Виглядали вони страшно. На конях і людях висіла підрана упряж і одіж; погнуті лати та шоломи, порубані щити свідчили про люті бої, небезпеки та пригоди. Коні і люди були крайно потомлені, на одних і других видніли численні глибокі рани. З під шмат і ременів, якими перевязано рани добувала ся кров, яка відтак застигала на лиці, руках, бородах та волосі їздців.

На великому білому коні, якого сніжну шерсть обризькали кров і грязюка, сидів сивоволосий та сивобородий старець у погнутій та порубаній зброї. Сціпеніла кров з глибокої, відкритої рани на чолі

позліплювала білу бороду у кривавий ожелест, а впале лице і червоні очі додавали ще виразу лютостигрізному лицу їздця.

— Свинельд! Свинельд! — закричали дружиники і кинули ся до прибувших.

З трудом зіскочив воєвода Свинельд, кремезний, та тутий шістьдесятьлітній старець на землю, але не міг як завсіди скорим кроком підійти до князя. Ноги попухли йому від довгої, безпереривної їзди, тому поволі підійшов воєвода до дверей.

Князь зморщив брови і довго приглядав ся їздцям. Губи князя дрожали раз у раз з лютості чи зворушення, але видко поняв і без допитів, що стало ся, бо спитав лише:

— Тільки усіх?

Свинельд мовчки кивнув головою.

— Іди у хату, обмий ся і приходи до мене на вечерю!

Грізно насупившись, пішов князь у свою одри-ну, а невдовзі поволік ся туди і Свинельд, обмитий з перевязаною головою та лівим раменем.

— Сідай, воєводо! — сказав Святослав, а сам ждав, поки Свинельд зість вечеру і ходив по кімнаті там і назад. Міжтим з майдану доносили ся крики дружинників. У сих окликах звучало наперед зачудування, відтак жаль, а вкінці лютість, гнів, жадоба мести. Святослав розяснив чоло.

— Се гаразд, що дружина гнівається — сказав, — ще не усе пропало.

— Пропасті, то воно пропало! — відповів Свинельд, — але можна утрачене відбити.

— Переяславець упав?

— Так!

Князь тупнув ногою з досадою.

— Якже те усе стало ся. розкажи усе, а коротко!

— Ба, тут нічого розказувати! — замітив воєвода. — Ти знаєш, князю, що я служив уже твому батькови і тобі ще послужу доки життя мойого...

— Ба, не знать, хто з берега! — докинув наче про-рочим духом перейнятий князь!

— І знаєш — продовжав Свинельд, — що у мене нема ні рідні, ні майна, бо й нащо? Тому пильную свойого, так що ніхто не може сказати: Свинельде, тоді а тоді зрадив ти свою славу, завів дружину у загибель, лихе порадив князеві...

— Правда! — потвердив князь — і я не хочу, щоб ти оправдував ся, а лише бажав-би знати, яка сила чи підступ побідили тебе, залізний старче!

— Ба, коби знатте! — нахмурился Свинельд. — Ось ніколи ще таких дивних річий не діяло ся при мені. Перш усього дізнав ся я, що Циміській іде на мене з військом. Іде? ну нічо! Обсадив я переходи у горах, а сам збираю дружину у Переяславці, щоби обійти Ромеїв одним просмиком та ударити з заду, коли вони вовтузити-муть ся при другому.

— То ти се добре вигатав, наколиб був знав...

— То не бувби посилав сеї грецької тварюки, Калокира — докінчив за князя воєвода

— Егеж! — кивнув головою Святослав.

— Калокир приказав мені іменем князя постягати усі залози з гірських проходів і іти у Доростол, бо Циміській іде тамтуди берегом моря, а тут є лише третина його війська з Вардого Скліром на чолі.

— Га! — крикнув Святослав. — Що за Див учив його сеї гадючої хитрости! се страшні люди сі Греки, Свинельде, слабі, трусливі, але небезпечні мов отруя, мов трупяча їдь! Але бачиш, тут є дещо і твоєї вини і моєї, що післяв тобі молодяка місто зрілого мужа. Чи тобі Мстислав нічого не казав?

— Мстислав, який Мстислав?

— Воєславич!

— Син старого Тура, що ще з Ігорем ходив на Царгород?

— Той сам!

— Алеж князю! — усміхнув ся Свинельд, дивлячись на князя непевним зором і не знаючи видимо, що думати про свого господина. — Прецінь оба сини Воєслава згинули від Печенігів під Київом...

— Се їх брат! він мав мій перстїнь і мав обняти провід у проходах, бо я бажав пощадити твою сиву голову від трудів. Чомуж ти не послухав його?

Свинельд зірвав ся.

— Князю! — закликав — кляню ся Богами, мечем, кістьми батьків, та твоєю дорогою головою — що ніякого Мстислава і на очі не бачив. Бачив я вправді перстїнь, ось сей, але на руці Калокира!

І старець показав князеві на пальці перстїнь з двома жемчуаами та рубіном.

Мов ражений громом глядів князь через хвилю на блискучий камінь, що кидав довкола криваві блески, — а далі закрити лице руками.

— То значить, що він згинув, убитий гадюкою Греком, — застогнав. — І то вже третій, послідний з роду у цвітї літ. — Справді, не брехав старий Путята, коли казав, що я запропащую молодіж краю для своєї слави. Ось яка була моя плата за те, що Мстислав спас мені життє.

— Не падькай, Святославе — потішав Свинельд, — хто не йде других бити у чужину, того чужі у хаті найдуть! Хто лише боронить ся, той завсіди програє...

Князь відняв руку від лица, його очі горіли лютьним огнем.

— Деж ся тварюка? — прохрипів — я йому усі тельбухи випорю з проклятого черева... я йому..

— Послухай, почуєш! — успокоював князя воєвода і не тратячи часу розказував далі. Святослав сопів ще хвилю, вкінці переміг злість і слухав уважно оповідання.

— Ледви мої відділи виїхали на рівнину, Ромеї перейшли на сей бік Балкану і рушили на Переяславець. Тоді я задумав обійти їх від заду і вирушив з кінними гряднями, щоби обїхати їх. Пішу дружину лишив я у городі. Але Ромеї ішли мов на крилах Стрибога. Піші Византійці пішли сейчас приступом і вдерли ся у город. Тоді я ударив з засідки на них, а було у мене до два тисячі комонників. Ледви я однак вивів своїх перед город, коли звідусіль стали появляти ся кінні відділи Ромеїв. Було їх з вісім-разів стільки, що моїх. З нападу, мусіли ми перейти до оборони, а знаєш, князю, що значить оборона комонників. Нас рубали мов ліс, мов збіже жали з усіх боків, вкінці ми побачили, що і дружини у городі втратили силу відпору і бють ся вже по хатах. Накінець місто загоріло ся і тоді знали ми, що усе пропало. Тому звернули коні і пішли пробоем туди. Половина нас лише остала і не знаю, чи дестьох найдеш, якіб не були ранені. Ось і усе!

Святослав успокоїв ся зовсім за сей час. Грізна небезпека, вернула йому усі сили духа і довго в ніч радив ся ще зі Свинельдом і Шварном, як зустрічати ворога під Доростолом.

На забутому острові.

Так то страшенна хуртовина розгуляла ся у медом та молоком пливучій болгарській землі, та лиш Мстислав не знав про се. У невеличкій але ясній кімнатці у вежі сидів він вже три дні у заперті і думав про свою нещасну долю, а скаженів прямо з лютої, згадуючи, як то його сюди запроторили. З вікон обіймав його зір оба береги Дунаю, правий близько, лівий далеко.

На маленькому острівцеві при правому березі ріки стояв замочок: Вежа, два муровані доми, довкола забороло з круглими приставками по рогах, ось і все. Сам острівець був підмоклий і багnistий, а весною у значній часті покривав ся водою підбувшої ріки. На малому сухому просторі росло декілька яворів та орехів, по краях лозина, а далі очерет, шувар, осока, ситник, купчатка. Тут гніздило ся безліч водяної птиці, що своїми криками, ловами та бійками розраджували самотнього бранця.

Бранця?... Відкиж попав ся туди Мстислав?

Яким світом удало ся здорового, хороброго та розумного молодця запроторити у сю безвихідну самотню, підчас коли там на полі Перун провадив всіх його земляків на ворога?...

Мстислав підійшов до закратованого віконця і глянув на філю, що невпинно, безнастанно плила, пропливала ген у даль, у безвість мов людина, що йде сповнити якийсь пильний обовязок совісти, мов життє, мов час... Хтоб-то міг за сею філею поплисти у даль, долі

рікою, на свободу, до своїх, до князя, на родину...
Гей, гей!

При березі стояв маленький човник, а у ньому сидів в короткій сорочці без рукавів невеличкий собою чоловік та витягав з води верші, заставлені на рибу. Він брав одну по другій, вода спливала через плетінку у ріку, а рибалка глядів одним оком до середини, прижмурюючи друге і раз у раз видобував з верші більшу й меншу рибу, яка біла ся йому в руках. Він посвистуючи, вкладав її у берестянку, що висіла йому через плече та раз у раз поглядав у вікно вежі. Ось видобув доволі великого карася та показуючи йому, гукнув по руськи: „А що, попав ся карасю? сидиш тепер, доки не облуплять та не кинуть у сковороду! Буде тепло, любо мов за пазухою“. Ха, ха!

Мстислав відвернув ся.

— Справді! — подумав, — саме так само зловили й його. Накинули мішок на голову, звязали і повезли. Аж у сій кімнаті висипали на долівку, дали їсти і сказали: „Сиди, а не пожалієш“.

І думка молодця стала усильно працювати над розвязкою загадки: Чому і защо замкнув його Калокир у сей замок? Що Грек був причиною сього, Мстислав не сумнівав ся. Його вязали прецінь його пахолки. Мстислав бачив навіть, як убито двох його товаришів, тиверських гриднів... Що за причина? питав себе і не находив відповіді. Наколиб Калокир учинив се з мести, то певно не давав би йому вигоди, а замкнув би у льоху звязаного і під вартою, не годував-би як гостя, не поїв як князя...

Чванив ся йорш між бабками
Та зі свого роду.
За се бабки пішли в воду,
А йорш в сковороду!

зспівав звінко рибалка під вежею.

І дивно! Пісонька ся надала гадкам молодця новий напрям і нагло розв'язав він загадку. Він нагадав собі, як нераз по дорозі розмовляв з Греком та поволі, слово за словом розказав йому усю свою службу князеві, а навіть своє післанництво у Свинельда. Не дивно, що його Калокир велів зловити і замкнути.

Але ось пахолки, що його вязали, забрали йому і перстїнь Святослава. На що їм сього? Других дорогоціннощів не взяли йому. Навіть перстїнь Калокира сіяв на пальці молодця... Сеї загадки не міг уже розгадати.

Підійшов до вікна знову, бо надїяв ся побачити рибалку-сміхуна, але не доглянув його нігде. На дворі западав вечір — уже третій з ряду, від коли тут перебував — а криваве зарево обливало звідусіль самітній замок. Зате від правого берега ріки підпливав великий човен з кількома парами весел. Він плів стрілою, а на переді стояв у довгому вовняному плащі Калокир.

Молодець сейчас пізнав се лице хижої птиці, худе з великим носом та маленькими очима. У ньому було щось з лиса, а щось з пса, який сподієть ся від пана удару нагайкою. На голові мав патрицій звичайну плоску грецьку шапку, а під плащем каптан з золотистої парчі. Пурпури на ньому не було, ані царського діядему. Всі жителі замку — а було їх усіх двайцять — вибігли на стрічу. Попереду начальник варту у скірянїй куртї, набиванїй густо спіжевими гудзами, за ним дозорець вязнїв, видко урядник поліції у темній тунїці, перевязанїй попід пахами та понизше пояса, далі замковий сторож, а на кінці рибалка, що був як здаєть ся слугою чи помічником сторожа. Він ішов позаду, підскакуючи і розмахуючи руками та щось видко говорив, бо дві жінки, які стояли при вході до більшого будинку аж покладали ся від реготу.

Їде, їде сум, сум,
Пильнуйте ся плітки,
Держіть хавку : гум, гум !
Бережіть ся щітки.
Бо ся щітка добре чеше,
Густий волос має,
Як розчеше, „буба“ буде,
„Дурна хавка“ скажуть люде,
„Що міри не знає“,
Буде плітці глум, глум !

Співав рибалка і кинув свою шапку так високо, що вона полетіла аж у вікно Мстислава.

— Мовчи блазнюко ! — гукнув дозорець — хочеш, щоб тебе почувли ?

— Чому ні? Прецінь на дворі кесаря блазнюкам найліпше, ха, ха, ха! І ніхто їх не займає, бо ніхто їх не боїть ся. А як почує сей варвар у горі, то й байдуже, бо дурний.

— Все може мудрійший чим ти! — засміяла ся молодша з жінок.

— Куди йому до мене! Він копирсає ся, не їсть, не пє, сварити ся хоче, за що його держать у заперті, а я був розумнійший..

— І став блазнюкою! — докінчила друга жінка.

— То по вашому, хто правду каже, блазнюка?

— Деспота їде! — загомніли вояки, що у двох рядах стояли по обох боках стежки, яка вела від пристані.

Побачивши з віддалі Калокира, молодець не хотів зразу повірити власним очам. Коли однак Грек ступив на острів, а уся залага привитала його окликом, молодець упевнив ся, що се він, а рівночасно страшна гадка прошибла його серце блискавкою.

— Зрадник!... — подумав — очевидячки зрадник. Прецінь сі вояки долі — Ромеї, а він їм приказує. Значить, що він зрадив князя, дружину і мене!

І скаженість стала його огортати і давити за горло.

— Прибуде він сюди... кину ся на нього і будь що буде!

Хвилю сопів люто, коли нагло нова гадка майнула йому крізь голову.

— Він узяв перстїнь Святослава... Га! тепер уже знаю, на що. Він одурить Свинельда, як одурив мене. Ах, дурень, дурень, дурень! Без сумніву темні сили Ненаситця побили мій ум сліпотою за побіду над „поганими“. Рибалка-сміхун без сумніву мудрійший від мене!...

Мстислав розібрав усе, що почув нині від сього дивовижного чоловіка і якийсь голос сказав йому у душі, що сей рибалка звертав свої пісоньки та слова саме до нього і давав йому ради. І він глибоко задумав ся, а коли за дверима почули ся кроки та скрегіт засуви, обдумав вже добре, як йому найти ся супроти хитрого Грека.

У кімнаті було уже темно, бач Калокир спочивав у замку по довшій дорозі. Успокоєний та зрівноважений очікував молодець прибуття гостя, бо тепер не

сумнівав ся зовсім, що патрицій приїхав до нього. Аж ось розпахнули ся двері і у кімнатку війшов сторож з оливною лямпою та ковром, а за ним рибалка з великим кошиком.

Ковер розстелили на долівці, стіл накрили скатертю, а на ній став рибалка розставляти блюда зі стравами, Дозорець поклонив ся міжтим Мстиславові, який усьому приглядав ся з чималим зачудуванням і заговорив болгарською мовою, якою впрочім говорили усі на острові:

— Достойний воєводо, знакомий твій, патрицій Калокір просить тебе о честь прийняти його до себе на вечерю!

— З гістьми Боги у дім приходять — відповів спокійно і по завітньому звичаю молодець. — А чи патрицій Калокір скинув вже дія...

— Диви, диви, достойний воєводо, — закричав у тій самій хвилі рибалка — ось ті плітки, що ранком наловив Вюн у Дунаї. Ади, які вони мовчаливі. Коли-б я так сидів у капусті, то співав-би.

— Мовчи! — гримнув на нього дозорець. — Вибачте, достойний воєводо, він несповна розуму, у ньому нечистий сидить, але що добрий і вірний слуга, тож і держить ся.

Міжтим Мстислав догадав ся, чому саме Вюн розкричав ся. Він бач хотів перешкодити йому зачіпити словом Калокіра. Тому усміхнув ся приязно.

— Нехай співає і говорить, мині й милійше й відраднійше, коли його бачу — відповів.

— Дядьку! бай Коло! чому твоя жінка протдерла шкіру на карасі? — спитав Вюн. — Йй жаби лупити не риби. Дурний карась. Хай би був присів тихо у верші та обернув ся головою до хвоста, а певно найшов-би вікно до втечі. Правда?

І Вюн став обтирати сльози обома кулаками. Дозорець зареготав ся, а Мстислав глянув бистро на Вюна. Без сумніву під сими ганчірками крив ся справжній друг і то не аби який. Під покривкою сміхунства укривав ся нещоденній розум, опертий видко на чималому досвіді.

Нагло Вюн підскаочив раз і другий, замахав руками, вхопив одного карася і став бігати від вікна до вікна. Вкінці станув при сьому, що виходило на лівий беріг

ріки і заки дозорець міг йому перешкодити, викинув рибу у воду.

На се пірвав ся дозорець

— Що ти, сказив ся? — гукнув — проч мені відси.

І видобувши з під туніки нагай, вперішив біснуватого по плечах. Мстислав аж заходив ся зі сміху, хочай зовсім не хотіло ся йому сміяти. Він кивнув лише головою Вюнові, коли сей обернув ся

— Я розумію його! — сказав. — Він жалує карася, що дав себе зловити і бажав його пустити на свободу. Тому вибрав те вікно, крізь яке найкраще було рибі виплисти у море. Правда, Вюне?

Але Вюн був вже у дверях.

— Бай Коло, Миколо! дозорце, дядьку, чоловіче, нагаю! — репетував — біжи, біжи, сум іде!

— Деспота іде! — пояснив дозорець і вийшов, а за ним Вюн. Але коли виходив, глянув на Мстислава ясным поглядом, поклав ліву руку на серце, правою указав на вікно, крізь яке викинув був карася і щез.

По хвилі увійшов у кімнату Калокир.

— Здоров був, воєводо! — сказав весело, — щож, друже, скучасш?

Мстислав поклонив ся.

— Скучати не було ще коли — відповів, — бо думав увесь час, відки мені така халепа найшла сидіти у заперті.

— У заперті? — усміхнув ся Грек — а тож двері відчинені, чотири вікна для виду і віддиху...

— Але свободи нема, князя, дружини, боїв...

— Молодий ти ще, достойний воєводо, — усміхнув ся приязно Грек. — не дивно, що у тебе душа рветь ся до діл. І я був колись таким, гонив за відзначеннями, майном, а тепер рад-би спочити. Одначе наколи у тебе є охота покинути сей забутий острів, то вступивши у службу кесаря, осягнув-бись усе, чого бажаш, ба й більше...

Кров ударила молодцеві до голови, у очах потемніло. Здавало ся... кине ся на зрадливого Грека та роздавить мов їдовиту гадюку. Але добрий дух спинив його. Він підняв очі на Грека і їх погляди стрітили ся. У очах Калокира тліла іскра цікавості мов у сього, що завдавши ворогові отрую, слідить за наслідками.

— Годі мені покидати князя! — проговорив з трудом молодець.

— Ба, можна служити кесареві, не покидаючи князя...

— Як Фарлаф... — вирвалося у молодця.

— Пусте балаканнє! — засміявся нагло Грек. — Іда стигне, а ми про торічній сніг. Сідаймо!

Посідали і стали їсти. У кімнату ввійшов дозорець і приніс у срібному ведрі снігу. З сим снігом змішав вино і подавав його у позолочуваних кубках. Після вечері подав ручники і теплу воду та запалив кадило. Синявий, пахучий дим наповнив кімнату тоненькими смугами і душа молодця розпливалася у розкоші, омрачена вином і пахощами.

— Чудово ви, Греки, живете! — закликав.

— Чудово?... у сій норі? — засміявся Грек і став недосвідньому молодцеві описувати византійський двір, з його блеском, величю, розкошами, широко розводився над почеснями, які міг-би досягнути Мстислав у Царгороді. І хто знає, чи не удало-б ся прехитрому Грекові знайти незіпсовану, мрійливу душу молодця, наколи-б не Фарлаф, — його зрада та страшні втрати на корсунському березі...

Було уже пізно в ночі. Калокир пив, гриз міддали, сухий виноград і фіги і розказував без упину. Мстислав почув скоро, що вино йде йому до голови, тому не пив, лише слухав і слухав, а хвилями кидав лише питання, або чудувався.

— Ну і що? А як? Пробі! На Перуна!

І ось саме у сій хвилі, коли одушевлений молодець бажав просити Грека, щоби дозволив йому прожити час неволі у Царгороді, за вікном на яворі обізвалася пугутька, раз, другий, третій...

Здрігнувся Мстислав... Наче марево промайнуло йому перед очі воскове лице Воєслава і почулися слова: „Де подиблеш Калокира, приложи йому меч...“ Молодець потер чоло рукою і відсунув чарку. Тямка в одну мить вернула йому.

— Достойний патриціє! — спитав. — Що буде зі мною, як що я не вступлю у службу кесаря?

Калокир скривився.

— В такому разі, воєводо, останеш тут по неволі, бо я знаю, що ти був йому найлюбійшим дружинником і він за тебе віддасть багато бранців.

— О так, закликав Мстислав, який нагло поняв, чому Калокир так з ним падькає ся — навіть тебе, достойний патриціє!

Грек почервонів і замовк. Його наміри відгадав сей недосвідний молодець. Він з подивом поглядів на нього.

— Шкода, превелика шкода такої голови для сьогō медведя! — сказав про себе.

Дальша розмова вела ся уже про війну і Калокир став зразу прибильшувати успіхи Циміскія. Але і ту спинив його молодець.

То значить — ска ав у відповіді на опис послідних боїв — що Святослав мусить уступати перед вашою кіннотою, але вас сї побіди стоять богато людий і часу і ви не в силі розбити його як слід. Здаєть ся, буде облога Доростола. Чи не так?

— Облога вже є! — відповів Калокир, — але бють ся під мурами, не на мурах.

— Ага! князь бажає мати забороло від ваших ка-тафрактів.

— А й у нього ще до трийцять тисяч війська.

Молодець підскочив з лави, на якій сидів.

— Ха, ха! то ще на двоє баба ворожила.

— Так, — сказав Калокир на двоє! і від того держу я тебе тут. Не я стану тебе силувати йти у службу кесареві, але держати му тебе тут, бо ти — моя безпека.

І вийшов.

Утеча.

Слідуючої днини відіхав Кзлокир, наказуючи пильнувати бранця день і ніч, але zarazом мав сторож подбати і про усяку вигоду для нього. Видко хитрий Грек не бажав робити собі Мстислава ворогом.

Поплив день за днем одноманітно, нудно, без зміни та потіхи, а тут міжтим мучила серце туга за своїми і непевність, що дієть ся з князем та дружиною. Нераз згадував Мстислав і Залісе, Калину, Рогдая, Власта, Люта... Часом жалів навіть за Круком, якого мусів полишити у Києві. Як дуже придав би ся був йому сей вірний друг у його нудьгуванню. Рибалка Вюн що днини приходив тричі зі сторожем чистити кімнату приносити їду та напйток, або виносити посуду. Але ні разу не можна було на розум побалакати, бо сторож не відходив від них ні на хвилю.

Крізь вікно, що виходило на лівий беріг ріки, а крізь яке викинув був Вюн рибу, бачив Мстислав також нераз молодого сміхуна, але сей здвигав лише плечима і тряс головою. Надармо посилав йому молодець німі питання поглядом та движками рук, сміхун не відповідав нічого. І так минуло два місяці.

Аж ось одної днини уп в сторож на порозі кімнати та викрутив собі ногу. Яким світом те стало ся, не знав ніхто і аж довго потім дізнав ся Мстислав, що сміхун протягнув був на півперек темних східців мотузок. Сторож гукнув на жінку та вояків і вони винесли його з кімнати на діл. З сього скористав Вюн і увійшов до Мстислава, Зразу став застилати стіл і уклада-

ти на ньому блюда та збанки. Але коли вже затихли кроки вояків та падьканне жінок на сходах, звернув ся до Мстислава :

Воєводо! — заговорив скороговіркою — я Рослав, син кметя з під Іскоростеня, Деревлянин. Вже два роки тому дістав ся я до неволі і удаю божевільного, бо мені з сим добре. Бував я у Царгороді, Адриянополі, Атинах і багато бачив і чув. Дурня бач ніхто не соромить ся. Тому і остеріг я тебе і остерігаю на дальше. Тям, воєводо, що ти не на Русі, а у грецьких руках, де словами закривають лишень гадки, а висказують зовсім щось друге...

Мстислав горів одначе з нетерплячки і перервав Рославові.

— Остав се! — сказав — я тебе порозумів добре і дальше розуміти-му. Ти мені кажи, що з князем?

— Князь відступив у Доростол і боронить ся від Болгар і Греків перед містом. У чистому полі не остойть ся лава руських дружин перед панцирними комонниками.

— О, вони певно не візьмуть його силою! — закликав Мстислав — він орел, а вони кури. Горе їм!

— Великою є сила Перуна — се правда, — але нема у нього як і у Дажбога лести, підступу, грецького огню, страшних метавок на огонь і камінне! Поки держить ся князь у полі, поти гаразд. А раз замкнув ся він у городі, так буде біда!

— Чомуж-би йому тікати у місто?

Їсти нема що, людей багато, поживи мало, тому і сил не достає. Голод!...

Мстислав понурив голову.

— Тїкаймо, Рославе! — сказав по хвилі. — Я мушу бути при князеві і побідити, або згинуту враз з ним. Поможі мені!...

На сходах почули ся знову кроки. Урядник цісарської поліції ішов з ступати сторожа при вечері. В сій хвилі запіяв Рослав мов півень, так що Мстислав аж відскочив.

— Хай не знає, бісова харя, що ми балакаємо, — сказав шептом. — Я до утечі вже усе зладив, недостає мені лишень сталевого долота, щоби виважити крату. Але сторож має таке знарядде і я постараю ся украсти його. А ось тут — Рослав видобув з кишені

клубок мотузка — мотузок Спусти його мені крізь вікно, як обізвувся двічі пугачем...

У сій хвилі ввійшов у кімнату урядник, киваючись на коротких, грубих ногах.

— Ква, ква, ква! — закахкав Рослав, тріпаючи руками, мов утка крилами. — Молодець не здержався і порскнув сміхом. Пришелець почервонів з досади, але поклонився і сів за стіл. Він і в голову не клав, щоби „біснуватий“ розговорював з бранцем.

Але не ішла Мстиславові у рот їда. Спокою не давала йому гадка, що може якраз у тій самій хвилині не мають його товариші що до уст вложити. Він швидко покінчив їду на превелике вдоволення його товариша, який уважав себе у праві зїсти усе, що остало і з противним плямканнем змїтав усе зі стола.

Аж вийшов і він і Мстислав остав сам. Довго в ніч не міг заснути. Раз у раз привиджувалися йому князь, Шварно, Лют, дружина, Печеніги, усі голодні з постяганими поясами, поблідлими лицями, знесилені, охлялі.

Коли молодець збудився, лице його було вогке від сліз пролитих крізь сон У ранішній молитві благав він горячо Хорса-Дажбога післати князеві та дружині поживу і силу відразити ворога.

У журі та смутжу перебув Мстислав знову кільканих днів. аж ось одної днини укритися Дунай мракою. Синяві клуби гонив буйний західній вітер долі водою, крізь вікно втискав у самотню кімнату на вежі вогкий холодний воздух. Ударило крило вітру о мурі і понуро засвітіло у гиллі дерев. Поворонїла дунайська хвиля, високі вали ішли від осередка ріки до берега і з хлюпотом обливали підніже вежі.

При світлі оливної лямпади сидів Мстислав у кімнаті і слухав понурого виття в їхру та своїх безпотішних дум. Сум, чимраз глибокий, чимраз важкїйший огортав його. На молоду моторну душу налягла самота важким каменем і брала усе здавити у нїй усі проблемски сили та діяльності. Мрак огортав його голову, безмисленно і тупо гляділи погаслі очі у темряву.

Коли втім: Пугу! пугу! — озвався двічі пугач у гиллі явора і наче дух „біснуватого“ Вюна вселився у молодця. Мигом — скочив до вікна і спустив

шнурок у долину, привязавши до нього срібну ложку від вечері.

Пугу! пугу! — загудів пугач за вікном, а по хвилі витягнув молодець на гору мотузок. До нього привязав Вюн доволі грубий ремінь від аркана, якого уживали болгарські та печенізькі їздці. Здивував ся зразу Мстислав, але відтак зрозумів, що по сьому ремені спустить ся з вікна на землю. На кінці ременю висів клевець і делото. Головка клевця була обвинена шкірою. І ремінь і шнур були вогкі. На дворі падав дощ.

Молодець сейчас взяв ся за діло: підважити крату у вікні і се удало ся йому дуже швидко. Бач ніхто і не думав, щоб хто міг з острівця утічи. Одинокий човен був по тому боці на правому березі ріки, а на острівцеві було лише маленьке човенце Вюна, у якому лиш одна людина могла пустити ся на воду. Тому ніхто не добачив, що ржа давно уже перегризла залізни штаби крати. По півгодинній праці крати уже не було. Не було чути і ударів клевця, бо шкіра глушила їх, а свист вихру не допускав ніяких гомонів до уший вартових на сходах та у пристані. Легко мов кіт скочив Мстислав на землю і побачив сейчас при собі лежачу стать Рослава.

— Умієш плавати, воєводо? — спитав сміхун місто привитання.

— Слава Велесові, умію.

— Се гаразд. Стрибог розгуляв ся нині. Він і донесе нас куди треба і нанесе дощичку, який затре усі сліди за нами. Ходи, воєводо!

Хильцем, смагані вітром і дощем, пересували ся молодці до берега. Тут ждало маленьке човенце, справжня оріхова лупина, навантажена всїляким припасом, так що оставало місце хиба для одної особи.

— Роздягай ся, воєводо і пливи зі мною. Ти не зумієш таким навантаженим човном орудувати, а притім — ту засміяв ся Вюн — доволі я намок ся, зможни і ти дещо!

— Нічого! Допоможіть Водяні!

Молодець скинув одіж, і серед кромішньої пїтьми всїв Рослав у човен і відбив від берега. За човном плив Мстислав, придержуючись човна одною рукою. Скоро щезла у тумані за ними понура вежа забутого замку. Через хвилю видніло ще у мраці світельце олив-

ної лямпи високо над водою, аж і воно щезло. Мрака, пітьма і дощ обняли утікачів звідусіль, мовчки посували ся вони до правого берега ріки.

І ось зачорніла перед ними темна пасмуга повна говору, шелесту та плюскоту филь, се прибережні очерети

Молодець став раз у раз зачіпати ногами о корняки шувару, о підводні рослини, вкінці застряг у намулі.

— Клади ся черевом на воду! — радив Вюн і зі здвоєною силою пер човен до берега.

Аж ось показали ся перші купини ситнику і купчатки, лозина та верби, а по хвилі вискочив Рослав на беріг.

Мокрий та перемерзлий Мстислав послідував за його приміром і одягнув ся у свою одіж. Рослав добув з човна два мішки, а з одного витягнув ухатий збанок з затичкою

— Напий ся, бо вхопить тебе пропасниця, а тоді хиба вертати прийшлоб ся.

Мстислав послухав. Сей простий чоловік вів його мов дитину і молодець слухав його без спротиву, бо знав, що тут більше значить знання місця і обставин, чим досвід, хитрість, відвага та хоробрість. У збанку було сильне грецьке вино і вскорі почув молодець, як любе тепло розливає ся по його тілі.

— Щож тепер? — спитав шептом.

— А ось глянь! — відповів Рослав, указуючи на ріку кільканайцять кроків від себе.

На темно сірому тлі води чорніло щось при самому березі, наче пень дерева.

— Що се?

— Се човен Калокира. У ньому є варта. Один спить до півночі, другий від півночі. Та нині хиба оба заснули.

— Де? у човні?

— Так.

— Ну гаразд! ось тобі долото! Коли дам знак, так ти сим долотом по голові сього, що спить. Я займу ся другим.

— Егеж!

Тепер обіймав провід воєвода і Рослав добре знав, що лицар, який є любимцем Святослава, мусить бути не аби яким борцем.

Проти усім сподіванням вартовий не спав, ані не сидів у човні, лише стояв, спершись на щит при березі. Але шум вітру приглушив кроки Мстислава. Коли підійшов на сяжень, шепнув Мстислав до товариша.

— Бігом до човна!

Не надумуючись пігнав Рослав бігом.

— Стіті! стій! — гукнув вартовий і хотів було пігнати за ним. Та в тій хвилі впало йому на голову щось важке, велике і м'яке. — Се Мстислав ударив його з усього розмаху по голові... мішком. Закітлувало са у темряві, залунав брязк щита, що падав на камінне відтак оклик: Кіріє! а потім замовкло усе.

— Рославе! — почув ся голос у темряві. — Ти готов?

— Готов! а ти воєводо?

— І я! але мій ще живий!

— Давай його сюди!

Мстислав затагнув Грека до човна, де лежав уже другий Візантієць, як опісля оказалось ся убитий долотом Рослава. Сміхун бач ударив у висок і череп пук від удару.

Сейчас вкинули молодці у човен мішки та виплили на середину ріки. Там вкинули у воду небіщика, а покріпивши другого, якого лише приголомшив удар Мстислава, посадили його до весел і плили аж до ранку.

Коли на сході перед ними стала вода біліти у сїрині розсвіту, покермував Рослав човен до багнистого лівого берега ріки, де припочивали оба весь день. Вечером поїхали далі, а Грека пустили живим. Не так-то швидко міг він вернути до своїх.

Усі грецькі та болгарські сили були по тому боці ріки. Тому не бояли ся зради. Рівнож не бояли ся погоні, бо з острівця не міг ніхто рушити ся без човна Калокира та чайки Вюна.

І так їхали вони нічю, а днем спочивали, доки не доїхали до Доростола

* * *

Вже ранком тої самої днини побачили на овиді луну пожарища, а коли зійшло сонце, чорні дими мов

від пожежі. Східній ранішній вітер приніс їм воню диму та спаленини.

— Ось ми вже і дома, — сказав Мстислав.

— Ба, але годі буде дістати ся у город. На ріці фльота.

— Щож робити? підем далі пішки. Згода?

— Твоя воля, воєводо, а Богів ласка... може дійдем.

— Так ходім!

Перейшли ріку і у добре укритому місці, недалеко від міста, там, відки виїздив у перве Святослав на погром фльоти, вийшли на беріг. Хильцем вилізли на малий горбок і з між корчів поглянули на город та його околицю.

До міста було ще звідсіля доволі далеко, але мимо сього уся рівнина була вкрита гуртками людей. Мало було одначе між ними вояків. Були се головно болгарські мужики, які під доглядом грецьких вояків і офіцерів тягли на шнурах величезні машини. Були там катапульты, що виглядали наче величезні ворота з грубезними пружинами зі скручених конопляних линв, далі звичайні метавки з величезною деревляною vareхою, у яку кладено камінне, шопи з таранами та сверлами до розбивання мурів, далі журавлі наче при колодязях, при яких місто відер висіли коші. У сі коші сідали лучники, журавель підіймав їх горі і з відси мали вони обстрілювати оборонців міста. Але найбільшою та найгрізнішою машиною була велетенська вежа з дерева, гуляй-город з кількома поверхами. На долі стояв таран до розбивання мурів, на першому поверсі вікна з помостом для піхотинців, що ішли приступом на мури, на другому вікна для стрільців, а на горі рури для грецького огню.

Страшна ся вежа, уся крита шкірами, посувала ся вперед по помстї з дошок на деревляних валах мов чайка на волоці, але до сього треба було і соток рук. Тому византійські війська зігнали з усіх дооколичних сіл населенне, щоби підкочувати машини під місто на вал, який усипало військо рівнобіжно до стін Доростола.

Розглянувши ся у положенні, оба молодці стали радити ся шепотом. Але недовго тревала ся нарада. Вони могли лише крзь табір Греків пробити ся у город.

бо на ріці стояли судна та їздили човнами варті. Скоро уложили собі плян, а по хвилі кинувши списи і щити, поховали ножі та топори під плащі і змішалися з найблизшою ватагою мужиків.

— Відки ви? — спитали їх.

— З під Преслави! — відповів Вюн. — Зловили нас і пригнали, Бог-би їх побив.

— Гей, гей, неволя! — зітхали мужики. — Минувся добрий час правди та свободи. Бояри та Греки горою.

— До шнурів, до шнурів! — собаче насінне. Гей! — закликав у сій хвилі офіцір.

Всі, а з ними Мстислав і Вюн кинули ся притьмом тягнути гуляй-город до валу під містом.

Останні дні Доростола.

У великій гридниці доростольського замку сидів князь Святослав. Підперши голову на руку, глядів перед себе недвижно, оком, що бачить лиця і події не з сього світа, оком пророка, ворожбита. І бачило се око чубаті дружини Олега і його щит на воротах Царгорода. Бачили і побиті, потоплені війська Ігоря та свої побідні вої ген далеко у південній Македонії. Вони бачили діла батьків, побіди, пораження, сором і славу минулих віків та важкі, криваві бої теперішности. Але вони бачили і будуччину і тому саме грізно стягали ся брови над впалими очима героя. Одначе не було у сих очах смутку. У них блестіло одушевлення, запал і віра, що з усіх сих ран, боїв, крові, недуг та смерти одноуратуєть ся мов золото у огні — вічна, невяла, лицарська слава руського імени на всі часи, на всі землі...

Швидко одначе опала гордо піднесена голова Святослава. З за вікон у рівних відступах часу доходив глухий ломіт... се бальки та камінне, кидані махінами Ромеїв, падали на доми та шатра, на людий та коні. Часами слідував за ударом тріск, ломаних вязань дахів і грохит руйнованих стін. Деколи зате звіщав крик людий, стони та проклони, що стрільно влучило людий. Хвилями втискав ся в кімнату гризкий дим — се горіли запалені грецьким огнем будинки. Але князь не йшов глядіти, де саме горить, бо на вулицях лежали ранені, трупи побитих і померших від голоду мешканців міста і вояків. Сі пожовклі, почорнілі трупи лякали Святослава. Він привик до побоєвищ, де тисячі завда-

вали смерть тисячам, де рікою лила ся кров. Але тут крові не було. Тут убивала усіх жовта, кістлява змора голоду, проти якої не міг остоятись ніхто. Вона за два три дні з героя робила дитину, а за чотири немічного старця. Тут на нічо не придали ся благородність, відвага, хоробрість. Голод змінював усіх без ріжниць у звірів і Святослав з жахом нагадував собі трупи жінок та дітей з пообтинаними руками та ногами, які находжено нераз у темних переулках, де жила неможна людність.

Пробували дружинники чинити виправи за поживою до греського табору, але Ромеї самі голодували, а уся околиця була вже від давна до чиста ограблена.

Западав вечір. Чимраз невиразнійшими ставали очерти предметів, чимраз тяжшими думки князя. Крізь вікна заглянуло у GRIDницю зарево пожежі, почували ся оклики: „Води, води!“ та сик полуміни. А у рівних відступах часу ломіт руйнованих домів стони побитих і ранених, скрип метавок...

Святослав накинув на себе широкий чотирикутний византійський плащ і вийшов. На майдані перед замком крутило ся кілька тисяч людей. Минувшої днини під ослоною махін ударили на табор Руси болгарські комонники. Вони з іменем свого царя на устах ішли у бій і побідили, бо усі дружини розлетіли ся перед ними мов полова на боки. Так доїхали Болгари аж до стін города, та нагло з усіх сторін кинули ся на них товпи руських дружинників з завязттем, про яке Болгари аж доси не мали навіть поняття. Але сі герої, що тепер кидали ся на товпу оружних побідників, не бачили у них ворожих вояків, а лише.. коні, з яких можна зварити поживу!

Ні оден з Болгарів не уйшов смерті. Згнули усі, а усі коні порізано сейчас. Не було їх чим годувати, а за день, два похудли-б були й так.

Вийшовши на майдан, бачив Святослав, як порізане на малі шматки мясо та кости паювали воєводи між військо. Бачив, як світили ся очі виголоднілих вояків від благої надії попоїсти хоч раз на кілька днів. Десь поділи ся зневіра, туга за родиною, смуток; жарту, сміх почували ся у зборі і князь сам зрадів, дивлячи ся на се. Відтак пішов дальше вулицями міста і тут бачив порозкладані огні, при яких варено жи-

ву. Траву, листе, кости, останки борошна, сушеного мяса, огородовини, кусні шкіри з поясів, чревіїв, щитів, усе те варено у горшках на якусь юшку. Нею годували ся усі, хто мав ще що вложити у горшок. Хто вже зовсім нічого не мав, ішов на ріку. Дехто находив рибу, інший скальки, раки, водяні рослини, але найчастійше находили рибалки рани або і смерть з рук грецьких варт, які ненастанно кружили попід берегами ріки.

Всюди було видко товпи дружинників, які по послідній битві муїли відступити у город перед градом каміння, бальків, перед струями плинного огню та ударами панцирних катафрактів, яких коні для більшої відпорности боевої лінії сковувано з собою ланцями.

Святослав звернув лице на право у сторону пристані. Тут було темно і тихо. Князь повернув туди і ішов хвилю між рядами темних, неосвітлених домів... Тут і там блимали огоньки, а у їх слабому світлі рухали ся лїново якісь тїни. Хвилями почували ся слабї, плачливі голоси. Виразно чув князь плач дитини: „Майко, майко!“ лебедїла дитина і просила їсти... Але лише судорожній плач був відповідю на сльози... Хриплї, слабї голоси обзивали ся з темних углїв, а з деяких темних хат віяло невиносимим сопухом непохованих трупів. Тут і там здибав князь ідучи темні тїла простягнені на дорозі. Він оминав їх та навіть не глядїв, що се. Він знав, що се мерці — жертви голодної змори.

І тоді почув князь, що якийсь холод морозить його душу; відбирає відвагу і непокоїть совість... совість, яка доси не закинула князеві ні одної кривди, ні одної несправедливости:

— Змора голоду матїрю усіх сих чорних мерцїв, — казала совість, — але батьком ти сам, великий Святославе... Сї трупи, сей помір се тїнь, яку кидає твоя слава!

Нагло звернули увагу князя якісь нелюдські крики, стони, проклони, шетушня. Гурток людей товпив ся на розї вулиці при світлї огню, який горїв у сїни близької хати. У товпї блестїв меч та звучали руські проклони. Притьмом кинув ся туди князь. На вид його блискучої збруї, що засїяла, коли князеві зсунув ся плащ з плеча, розскочили ся напасники.

— Геть відси, опришки! — гукнув князь і добутиим мечем роздав кілька ударів поміж найбільш завзя-

І тоді побачив на дорозі руського убитого дружинника, а у його руці останок виділеної йому страви. Голодні міщани побачили мясо у нього та убили його товпою, щоби здобути невидане добро.

В першій хвилі гнів огорнув Святослава, рука сягнула до пояса, де висів усім добре знаний ріг, аж опала знову,.. безсильно.

— Ні! се не вони. . се голод! се не опришки, не злочинці... їх карати годі. Над ними смерть... перед ними пійма! Ні надії, ні виглядів на побіду, на хліб, на мир...

Голосний гаркіт, наче цькованої собаки перебив думки Святослава. Зирнув туди і мороз прошиб його. Над одним з небіщиків клячав напів нагий чоловік з лицем зарослим аж до очий, босий, висохлий наче Кошій з казки. У піймї світили ся горячкою великі, круглі очі барса, у руці блестів ніж. При непевнім блеску далекого огню бачив князь, як чоловік сей вбивав ніж у мерця...

Огида вхопила Святослава за горло, бігом пустив ся з поворотом і раз у раз здавало са йому, що чує за собою сей страшний гаркіт людської собаки.

— Пробі! — шептав про себе — пора кінчити, як будь... що скажуть батьки у Вираї, коли стану перед ними, а зі мною усі ті зголоджені мари людий? Вони скажуть: „Змора голоду матірю усіх тих мерців, але батьком ти сам. великий Святославе! Сі трупи, сей помір, се тїнь, яку кидає твоя слава“...

Не оглядаючись, біг князь аж у полудневий кінець города, де крізь відчинені брами раз у раз входили дружинники з поля битви. Тут панував горячковий рух. Воєводи визначували місця поодиноким відділам, особисто роздавали поживу... склади бач світили пустою. Голод подавав руку мстивим Ромеям, героїство оказувало ся слабшим від сього союзника За брамою дружини копали рови, а з землі сипали окопи проти кінноти.

— Будь у мене пожива хоч на пять шість днів не побачивби ні один Грек балканських провалів! — думав князь.

Рівнобіжно до руських окопів у віддалі яких двісті сажнів виднів, високий, стрімкий вал, усипаний Греками. На ньому видко було облогові махіни, з яких раз

у раз вилітали кусні каміння та деревляні бруси. Одначетут не робили вони вражіння, бо вояки навчили ся уже вчислятї, де і коли саме упаде стрільно і розбігали ся в час.

Якраз проти брами города стояла величезна деревляна вежа у прогалїні валу. Перед нею горїло богато огнїв і князь бачив двї лави піхотинцїв і полк катафрактів, які уставлено для ослонн облогових робіт. Саме тепер брали ся робітники присувати вежу аж під мури, укладали перед нею поміст з дощок та підставляли валки. Другі несли на плечах мішки вугля з сіркою та салітрою, клочче, скальний олій у цебрах, інші підвозили камінне.

— Завтра Ромеї здобудуть браму і будемо бороти ся по вулицям — подумав князь і важко зітхнув :

— Мстиславе, Мстиславе! чому тебе нема? Менї саме тепер треба твоєї молодечої відваги, сили, запалу. Я-б сам повів усіх на сю огненну потвору, та я міг би згинути, а що стало-б ся тїдї з сими тисячами?...

І велїв найблизшим покликати Шварна, Свинельда та інших воєводів на раду.

У напів збуренїй хатї при брамї засїли на печі, столї та порозї воєводи, Святослав на полomanїй лаві, яку найдено у куті.

— Воєводи! — почав князь, — велика вежа Ромеїв буде завтра за валом на кількадесять сяжнїв від городських стїн. Завтра загорить ся місто від грецького огню, а ми всі будемо мусїли тікати за мури, або вийти з міста на рівнину на сходї, а там здавить нас кіннота Радьте, що робити! Боги не покинуть нас, як що покаже ся, що ми не втратили ще духа нї надїї. За нами помолять ся і духи предків у Вираї, як що ми не зрадимо давної слави нашого племени. Радьмо отже, як відвернути від себе сю небезпеку!

Хвильку мовчали воєводи, вкінці обїзвав ся Шварно.

— Се за мало відвернути небезпеку. Нинї роздали ми останки поживи. Завтра по битві не буде вже що їсти. Як що не знищимо ворога, або не добудемо поживи, пропадом пропадемо.

— А чи дружина знає, що поживи нема? — спитав Свинельд, який все ще носив руку на перевязцї.

— Знає! — відповіли хором воєводи.

— І що кажуть?

— Кажуть, — відповів Шварно — ось що: „Будем бить ся, доки сил, а не стане сил.. так раз мати родила! між своїми і смерть легка! Де князя голова, там і наші.

— А де їх там і моя! — докинув князь.

І зно з замовкли усі.

— Щож ти, княже, придумав? — питав Шварно.

— Я?.. я бачив людоїдів, бачив убійство за кусник мяса, чув як діти, матері і батьки плачуть з голоду. Я знаю, що тисячі готові покласти голови і тому питаю себе: Чи є вигляди на побіду, чи ні? Наколи є, так биймо ся до загину, а нема, то кожду краплю пролітої крови почислять Боги і духи предків і кинуть нам у очі як убійство.

Воєводи мовчали, а Святослав тер обома руками поморщене чоло, з якого вже давно не здіймала руки чорна жура і тоска. Вкінці встав.

— Ось бачите, тому два дні посилав Циміській до мене посла з визовом на двобій о землю Болгарів. Зразу думав я, що з глузду зсуну ся від радощів, але Хорс-Сварог просвітив моє серце в час, кажучи: „Циміській добре знає, що я таких чотирох як він убив-би порожню коновкою“. Хто насилає убійників на другого, у сього сили не багато, а хто убиває зрадою, у сього і відваги не буває над міру. Видко кесар думав казати мене підстрілити з за своїх плечий затроєною стрілою, або погубити чарами. І я відказав, хоч серце аж скавуліло мов пес зі скаженої злости та аж горіло від охоти.. Оттак і тепер попробую ще раз ранком ударити на вежу та вал з усею силою. Як що удасть ся, то буду боротись далі хочби до вечера і згину або згинуть вони. А не удасть ся, то розібю їх фльоту таки завтра у ночі і зачну переговори. Щож, годите ся, воєводи?

Всі виразили свою згоду потакуваннем і вийшли збирати дружину та провадити єї перед розсвітом приступом на вали Ромев.

Саме тоді, коли Святослав закликав на раду воєводів, кесар Іван Циміській глядів з найвисшого помосту вежі на Доростол. З під лискучого шолому гляділи темні великі очі на огні, що горіли у городі. Закривлений наче клюв супа ніс свідчив про вірменське походження кесаря. Затиснувши грубі, мяські уста, Циміській морщив гу-

сті брови і не кажучи ні слова, слідив за рухами руського війська. Перед брамою гасли один по другому вартові вогні, зате у городі аж луна біла у небо наче від пожежі. Досвідний полководець пізнав з сього, що дружини сходять з поля у місто.

— То барбарікон февгей астіде!⁵⁶⁾ — сказав до високого, сутулуватого гетеріярха Скліра.

Сей пересунув ручкою меча по золотистих гузах начеревника, так що почув ся брязк наче від добуваного меча.

— Чи маю їх гонити? — спитав.

Імператор поглянув на воєводу з усміхом. Склір був мужем велетенського росту та страшної сили, але слабих спосібностей. Хитрий та розумний кесар уживав його наче інжинір тарана, але підсміхував ся з нього. Затем був Варда Склір найблизшим цареві дворянином, бо був за дурний, щоби вдавати ся у якінебудь заговори і не питаючи, убивав кожного, кого вказав йому деспот.

— Ні, Вардо! — відповів. — Ми пустимо на сих варварів твою сестричку!

І рукою вказав на вежу. Ціла дружина засміялася, коли кесар зволив закепкувати собі з Варди Скліра, а сам гетеріярх аж заходив ся від реготу, узявши ся за боки.

— Пересунути кінноту на східню сторону міста! — приказував Циміській. — Піхотинці стануть від полудня і заходу. А тут при нас катафракти і ти, Вардо. Стратігу Калокіре, прикажи висунути вежу вперед, уставити рури і ждати приказу. На даний знак підпалиш місто. А тепер просім Всевишнього о побіду над сими ворогами нашої віри і влади!

Кесар відкрив голову, а духовник прочитав голосно молитву і дав кесареві і усім христіянам полілувати темну ікону Богоматері у золотій ризі — Панагію.

По хвилі розійшли ся стратіги, гетеріярхи, протоспатарії та інші офіцери по відділам і почали ся рухи війск. Головно коло вежі кипіла робота на всі руки. Мужиків, які по вечері покладали ся були на супочинок, побудив грімкий голос команди і на даний знак вхопили за линву, щоби потягти потягу вперед. Послідний приступ на Доростол мав начати ся зі сходом сонця.

Між робітниками, яких побуджено о півночі, були Мстислав і Рослав Вюн. Вже кільканайцять днів працювали вони разом з болгарськими мужиками і Мстислав підучив ся дещо грецької мови, так що розумів її не гірше чим другі. Нікому й на гадку не прийшло глядіти їх між робітниками тим більше, що одіж Мстислава подерла ся до решти при ношенню каміння та неотесаних брусів і замазала ся скальним олієм. Воня земної смоли біла від нього на десять кроків, а лице, груди і руки покрили ся чорним, мастким болотом з земної ропи, змішаної з порохом та мілким вуглем. Рідна мати не пізнала б була молодців у їх теперішньому виді. Нераз Калокир бачив їх і переходив попри них, але ніколи не удало ся йому пізнати їх. Раз бачили вони урядника поліції з острова у таборі. Калокир ходив блідий і лютий, засуджував раз у раз когось на різки, кричав, проклинав і дуже пильно слідив з валу руський табор, наче питаючи судьби, кому судила ся побіда у сих змаганнях. Видко дізнав ся саме тоді про утечу Мстислава, заложника за свою голову.

На приказ стратіґа засвистали наставники раз, другий, третій — заскрипіли вужівки, вежа дрогнула і зі скрипіннем та гуркотом рушило чудовище з місця. Поміст під вежею рипів, гнув ся, тріщав, подавав ся, але вежа котила ся вперед. Крок за кроком, сяжень за сяжем сунула вона по помості, потом обливали ся мужики, нагайки свистіли, скрипіли линви, а через сей час на полудні та сході розставляли ся пересунені війська і збирали ся варити сніданок. Під самими стінами города не було уже ні одного руського дружинника, всі сиділи у городі і видко спали, бо лише ту і там блимали огоньки вартових.

— Се послідний приступ — казав Калокир наставникам, — прошепотів Вюн до Мстислава.

— Перун їм у тімя! — відповів молодець. — Треба буде підчас битви обійти військо та зайти від сходу. Приступ буде відси, то від сходу не буде варти. А як що побють Ромеї наших, то наші саме на схід тікати муть і наскочать на нас.

— Мудро говориш... але що се? Тсс!

У віддалі почув ся якийсь гамір, а в слід за сям приказ стратіґа.

— Стій! Рури і огні на гору!

У віддалі заревли роги і якісь крики Хвильку вслухував ся Мстислав у сі гомони разом з другими мужиками і нагло оклик: „Роси ідуть!“ зазвучав у ухах усіх. Болгари сейчас покидали мотузи і пустили ся в ростіч, офіцири побігли до полків, наставники надармо брали ся спинювати утікачів, блідий мов смерть Калокир кричав:

— Огні на гору! на гору! Смолу, рури, підпал! Нагаями опірних! Матінко божа, Христе Царю, елейзон! елейзон!⁵¹⁾

— Бери рури, чуєш! — гукнув нагло Мстислав товаришеві в ухо!

— Рури, на що? тікаймо краще! — здивував ся сей.

— Іди, дурний! пощо нам тікати, ми радше підпалім вежу. земної ропи чимало тут, одна іскра...

Страшний оклик: Перуне! Перуне! загремів нагло саме перед брамою міста і у сірині першого розсвіту побачили Ромеї товпу руських дружин, яка випливала з брами і розливалася по полі. Піші полки Ромеїв зривали ся з землі та порядкували ся з поспіхом. Заки одначе успіли станути в рядах, грянула на них філя напасників.

І як стадо зголоднілих мартових вовків вірветь ся у отару овець, так ударили виголоднілі, палаючі жаждою мести Русини на ситих, заспаних та неприготованих Ромеїв. Показало ся, що византійські піхотинці не оперли-би ся руським навіть у переважаючій силі. Один удар невеликої ваґаги розбивав цілий полк. Тугі, меткі та звишні полянські й тиверські молодяки сікли довгими мечами ромейських легіонерів мов капусту. Під ударами пукали щити і шоломи, ломили ся ратища спис, розлітали ся шкіряні кубраки на лохмітте і один за другим валили ся побідники Персів і Арабів у кривавий порох побоевища. На стінах города появили ся лучники і вкоротці стали пірнаті післанці смерти зі свистом літали коло голів дальше стоячих відділів. Вкінці пукла лінія піхотиинців і розсипала ся по полі, а за нею у дикій погоні розбігли ся юрби побідників. Оклики: „Перуне!“ гуділи уже у підніжа самої вежі, якої боронив Калокир з останками запасних відділів. У вежі і біля неї остало лише кількадесятьох робітників, які носили знадїбе до гренького огню на поміст вежі.

Мстислав і Вюн бачили погром Ромеїв і сміяли ся

у душі з блідого лица стратіга, який що хвиля повторяв послідний приказ; „Огні на гору!“ і заломивши руки, глядів з перераженнем на маси Русинів, що підходили до вежі чим раз ближше і ближше.

Аж нагло замовк, упав навколішки і закрив лице руками, наче осліплений лискавкою. А коли молодці глянули йому через плече на поле, побачили у блеску єгнів розкладених довкола вежі... Святослава, який з мечем в руці та з золотистим щитом на лівому рамени з суворим, грізним лицем вказував дружині вежу. За ним товпили ся його прибічники — цвіт руських дружин, вояки Мстислава. Перед ним тікали Ромеї мов заяці, взиваючи помочі усіх святих та просячи грому з неба на голову побідника кесарів.

Одначе не судило ся Святославу самому здобути вежі. Якраз коли розлетіли ся послідні ватаги грецької піхоти, а з вежі на стрімголов повтікали послідні Волгари, Греки і сам Калокир, задудніла земля під копитами рослих кападокійських коний. Се Варда Склір ішов у поміч розбитому війську і провадив два тисячі катафрактів, пострах усіх піших та легко оружних ворогів. Були се закуті у збрую іздиї у високих гребенастих шоломах, блискучих латах, з довгими списами та мечами і кратами на лице. Вони ішли мов вітер і горе усякому, хто забіг їм дорогу. Він падав під копита коний, розбитий самою вагою сих кентаврів. Сотки розбитих Русинами Ромеїв лягли осьтак від розгону власних братів. Вони бач не мали часу оминати утікачів. Погинули і Русини, що запустили ся були за ними. Як північня хуртовина на Руському морі гнали катафракти на Святослава.

А Святослав підняв меч у гору і гукнув :

— Гей! дружино, здасть ся тут нам полягти прийдець ся. Тож полягнем славно за нашу славу, за память наших блаженних предків, за землю Руськую. Мертвому нема сорому і я перший за нашу честь покладу голову!

— Де твоя голова, княже, там і наші! — загуділи як один муж чисячі gridнів. Не зносити нам наших голів без твоєї.

І відвага вселила ся у серця усіх.

Катафракти ішли з брязком, криком та ломотом, наче скальний обвал, що котить ся весною в долину...

Здавало ся, що ось, ось і упаде сей герой свого народу, роздоптаний у поросі... коли нагло здержала ся лїнія перед покопаними у передполї ровами. Ряди катафрактів зломили ся, пїрвали ся, перемішали ся, перемінили ся у ватаги — обвал гори перемінив ся у поодинокі каменюки, які торощать собою усе, що стрічать, але перед якими можна втічи. Все таки удар їх був страшний і побідники спинили ся відразу. Перші дружинники лягли головами на місці, дальші стовпили ся подальше за ровами, долами, купами трупів, то-що — почала ся січа. Дружинники метали списи і чекани, стріляли з луків, праш, прискакували до закутих у сталь їздців з мечами в руках, а сі побивали їх мечем, разили довгою списою, або насакували на них кіньми. Варда Склїр в окруженні найхоробрїйших устремив ся на самого Святослава, що спокійно рогом і криком давав прикази дружинам. Побачивши велетня їздця, на величезному також панцирному конї, холоднокровно пересунув щит наперед себе і вхопив правицею ратище.

— Пробі! — кликнув в сій хвилі Мстислав, — він стає до бою! Хорсе, Свароже, Велесе, Перуне — батьку хоробрих, бережіть його!

— Цить, почують, гамуй ся чоловіче, зрадиш себе і мене! — крикнув і собі Рослав, хапаючи товариша за руку.

Але острога була зайва. У вежі не було уже ні живої душі. Стоячи у вікні першого поверха, оба молодці цілим єством перемінили ся у зір і слїдили перебіг бою між князем-героєм, а велетнем Склїром. Здовж валу Ромеїв горіло уже кілька облогових машин і було ясно мов в день. Наче а-гел смерти налітав велетень Склїр на Святослава. Сей пōхилив ся усім тілом вперед і ждав.

Перед самим ровом, за яким стояв князь, кинув Варда чеканом, а сам влявив остроги у боки коня, так що сей болїсно заїрзав, став на диби і... одним скоком пересадив рїв. Варда Склїр, пострах усіх, хто його знав, був лише о яких десять кроків від Святослава...

Блискавкою мигнув чекан у воздуху, але князь схилив голову і вістря топїрця зачіпило о гребїнь шолома. Посипали ся пера, а важкий чекан полетїв вертячись дальше і застряг у щиті Шварна. Коли одначе кінь гете-

ріарха найшов ся по сьому боці рова, скочив нагло Святослав як барс, що у Мазандерані нападає на буйвола і користаючи з маленької хвилини, якої потребує кінь до відзисканя рівноваги після скоку — кинув з усею силою нехибне ратище. Ратищем сим низав Святослав отвори не більші від арабського дінара а й тепер не дрогнула йому рука. Влучений у око кінь, відкинув голову в зад і усім тягарем звалив ся на землю враз в їздцем. Заревли нелюдськими голосами Ромеї і мимохїть подали ся в зад. Грімкі оклики дружини голосили славу князя.

— Убий його! убий, заки стане! — радили голоси князеві, але він не послухав. Він ждав усміхаючись на противника з мечем і щитом — не бажав бач користати з хвилевої певеваги над ворогом. Своім ратищем вирівнав лише умови бою, бо Варда Склір мав коня, а він ні.

Аж ось зірвав ся з землі гетеріарх, червоний мов бурак і крикнувши хрипло, кинув ся на Святослава. Але і тут не повело ся йому. Його удар певно був би розрубав щит та відтяв принайменше руку князеві. Тому підставив князь у останній хвилі щит скісно, а усім тілом подав ся дещо в зад. Нагальний удар зсунув ся боком і лише зі щита полетіли самоцвіти і золоті прикраси, а від розмаху похилив ся велетень Варда на право. Одначе заки зміг випрямити ся, блискавкою впав йому на шолом гартовааний у Дамаску меч Святослава саме у те місце, де шолом лучить ся з караценою. І не видержав шолом. Наче відтятий кравцем кусень сукна віпала карацена на плече, а з розваленого черепа хлинула ви око струя крови. Не видавши голосу, звалив ся великан, наче дуб під сокирою дроворуба, у порох побоевища.

А тоді шал радости огорнув руські дружини, а блідий переляк обхопив Греків. З новим розгоном та безпримірним завзяттем накинули ся на катафрактів гридні і почала ся різня людий і коний.

Половина панцирних їздців Византії лежала уже у поросі, прочі збивали ся довкола вежі у купу, коли нагло страшний гук роздав ся за їх плечима. Коли оглянули ся, побачили, що вежа горить наче смолоскип, клуби глизкого диму та полумя бухають усіми вікнами, а на добавок горішній поверх завалив ся нагло з ло-

мотом і на Греків посипали ся горючі бальки, шкіри, казани зі смолою то-що.

Тоді огорнув кожного нестримний жах і мов на даний знак розбігли ся оборонці валу Ромеїв наче воробці перед шуляком. З поміж утікачів вискочили два обсмалені, брудні мужики наче чорти з болота і побігли між Русинів.

— Не бий, ми свої! — гукали раз у раз, доки не дійшли до князя.

— Вели князю відступати, кесар завернув уже праве крило, за хвилю усі комонники будуть тут — крикнув Мстислав.

Святослав змірив його очима, воєводи обступили його і нагло кинув князь окервалений меч і щит та обійняв брудного та замазаного мужика мов брата.

Се ти, Мстиславе, підпалив вежу?

— Я, князю, я був-би єї і так підпалив, а ти поміг мені. Тепер тікаймо, бо тут на рівнині кіннота рознесе нас.

— Ти з вежі бачив?

— Так.

І справді побачили усі вскорі від сходу клуби пороку. Було уже ясно, хотяй сонце ще не зійшло. Ще його криваве зарево видніло на сході над водами Дунаю.

— Щити на плечі! — кликнув князь, — не оставити ні одного коня ні зерна збіжа у таборі! Идем назад.

Та сього не треба було дружині пригадувати. Щойно не втікли останні катафракти, коли gridні мов муравлі розсипали ся по грецькому таборі. Тепер на приказ князя завернули з дороги і тягнучи за собою добуту поживу, живий і побитий товар і коні зібрали ся у великий круг вже за покопаними ровами.

Спокійно, в порядку, дружина за дружиною входили gridні у город, несучи з собою усіх своїх раних товаришів та усю дбичу. Саме тоді надостів кесар з десяти тисячним кінним війском, та вже було запізно. Дармо силкували ся їзці розбити товпу Русинів. Хмари стріл, ратищ та каміння відганяли їх, покопані рови та купи трупів, згарища машин та руїни табору не позваляли на масовий наступ. Побоевище було в руках кесаря, але побіду забрав з собою Святослав у Доро-стол. Уся піхота Ромеїв вигинула на полі боротьби,

або розбігла ся по околиці. Зневіра огорнула її, не було ні одного полку, який би міг повнити службу при облозі. Самі комонники не могли добувати міста, а і катафрактів остала лише половина. Їх воєвода, гетеріярх Склір лежав з напів відрубаною головою над ровом Русинів.

Довго стояв Циміській над його трупом. Святослав не дозволив-gridням здирати з нього зброї, лише чекан забрав, кажучи, що се заплата за повиривані з шолома пера. Задумав ся кесар над погромом своєї піхоти, а коли зійшло сонце, стиснуло ся серце володаря, при виді страшного знищення, який розвернув ся довкола. Тримісячні криваві труди і половина війська були втрачені. У сьому році не міг уже Циміській надіяти ся побіди.

— Справді, лев сидить у серці сього поганина! — сказав голосно, а двірня піддакнула йому дружно.

Відтак глянув люто на царя Бориса, який крив ся позаду між слугами воєводів.

— Волів-би я бути з ним проти вас, чим з вами проти нього.

— Не забудьте ваша величності — вмшав ся Кадокир — що Печеніги також радї-б йому заплатити за погром на порогах. У нього більше ворогів чим другів.

— У кого лев в серці, у того не буває гадюки у мізку! — докинув Варяг Рольф Герюльфзон, протоспатарій варязких дружинників кесаря.

В годину опісля, послали кесаря, які несли мир героям півночі, серед звуку рогів і окликів дружини віддали у Доростол.

Лют і Рогдай.

Міжтим серед веселих окликів паювали воеводи добичу поміж гриднів, а і населенню дісталося дещо поживи. Але на загал було єї небогато, бо у Греків та кож вже від давна нераз кухарював голод. Іда була, але ні вояк, ні робітник не наїлалися завсіди до сита. Завдяки сьому одначе, що Русини здобули чимало коний та волів, показалося, що припасу стане ще на тиждень — два.

До сього часу надіялися гридні побіди та походу у Румелію і Македонію, де було усього вдоволь.

Лишень князь не поділяв загальної радости. З його ума не сходили страшні картини голоду з попередньої ночі і тому глядів у будуччину не так рожево як давнійше. Сидячи у гридниці на тому самому місці, де сидів перед битвою, обдумував саме пляни дальшого ведення війни, коли у кімнату вбіг обмитий та переодягнений Мстислав і кинувся князеві до колін.

— Вітай княже, світло очий моїх! — сказав. — Не гнівайся на мене, що не сповнив приказу, але як тобі ромейська лєсть відбирає болгарську волость, так мені узяла свободу.

Князь ласкаво підняв молодця та поцілував його в чоло.

— Нічого, сину, я знаю, що не ти винен, а я, що пустив Грека у Переяславець. Він украв тобі мій перстїнь...

— Не украв а видер силою... — перервав молодець, червонїючи.

— Ні, таки украв, — усміхнув ся Святослав, — бо силою не був би тобі його відобрав. Сила, се благородна річ, а лож, підступ, крадіж, се одної матері діти. Показавши сей перстїнь Свинельдові, приказав йому моїм іменем постягати війська з балканських проходів, а відтак розбив неприготованих одним ударом. Щоби ти однак не перешкодив йому, замкнув тебе у тюрму і минї дивно лише, що ти ще в живих.

Молодець розказав князеві про свою неволю та розмову з Калокиром, а князь слухав пильно. Вкінці сказав:

— То значить, що Греки непевні ще побіди над нами. І вони добре се обдумали, бо ся бушім - то побіда перемінить ся для них у погром. Хотяй би кесар мав навіть час і військо, то й тоді побідив би я його. На жаль нема у мене тільки дружини, кільки треба, щоб бороти ся, а рівночасно пильнувати болгарських бояр за плечима. Як на тепер, ні він ні я не можемо далі воювати, бо у нього нема пішого війська, а у мене поживи. Треба буде скласти мир, або знищити флоту на Дунаї, а на Русь післати воєводів, щоби привести більше дружини. Ми прогонуємо ся припасами з Білобережа, а заки Циміській збере військо, прийде моя дружина з Руси. Ти поняв мене, Мстиславе?

— Так, князю, поняв. Твоя гадка добра, видко Боги не поскупили тобі розуму. Але усе те потреває довго.

— До весни! На Купала будемо у Царгороді.

— Так, але у Греків все таки є чимало кінноти. Вони не дадуть нам ні хвилі спокою.

— У нас є човни, переїдемо у гирло Дніпра, на Білобережї презимуємо, або й тут останемо, як що пожива найдеть ся...

Голосні оклики та гомін труб перервав князеві. У кімнату війшов Шварно і звістив йому прибутте грецьких послів.

— Вийдїть усі, оставте мене самого з послом! — сказав князь.

Так само і від кесаря прибув лишень оден дїстojник зі службою. Видко кесар не бажав розголошувати умов мира перед дїстojниками держави, бо переговори відбули ся у чотирі очі, без свідків, протягом двох годин. Відтак зложено собі обопільно дари і посол відїхав.

Коли Мстислав увійшов зі Шварном та Свинельдом у гридницю, Святослав сидів все ще на тому самому місці з головою в руках. Він підняв її, скоро тільки воєводи посідали за стіл і сказав.

— Нову лєсть придумав кесар Циміській! Він дає нам поживу, багатий окуп за бранців і болгарські городи, а зяте бажає мира і повороту нашого на Русь. Мені видить ся, що темні є замисли Греків, а двійним їх язик. Сей посол не дармо позичав очий у собаки і лєстив ся на усї лади, що аж противно було слухати.

— Як що Ромеї дадуть припаси на дорогу, то ми перебудемо на Білобережі зиму, а на весну вернемо з більшою силою. Кесар перечислить ся — висказав гадку Свинельд.

— І я так гадаю! — підтвердив Шварно.

— А кільки має бути сього припасу? — спитав Мстислав.

— По два медімни збіжа на голову, потрібну скількість оливи, по трийцять сушених дунайських коропів та мясо з тисяча волів — відповів князь.

— Сього буде хиба доволі! — сказав Свинельд.

— Певно що так! — згодив ся і Шварно.

Але Мстислав почервонів і обізвав ся по хвилині.

— Вибачте воєводи, що я, головусий молодяк, таке говорю. Але Боги дали мині молоді зуби та молоде черево, а знаєте, що у молодих по битві та поході весь розум у череві та зубах. Добре є одначе часами послухати і черева, бо се скарбник сил вояка. Погадайте, що усї наші дружини виголоднілі і виснажені тримісячним постом та ненастанними боями і походами, трудами та небезпеками. У безділлі зимівлі на Білому березі минуть ся сї припаси до двох місяців або і швидше, а що тоді буде? Византійські стратіги обсаджать Корсунь і не пустять відси поживи у Дніпро, а тоді голод вигубить нас гірш помору — зарази. Припасу який обіцяють Ромеї, замало.

Святослав мовчав хвилю, а так само і оба воєводи не знали, що відповісти. Вкінці князь двигнув плечами.

— Ти добре кажеш, Мстиславе! — відповів. — Але годі дане слово брати назад. Та я пораджу собі і заки сам стану табором на Білобережі, вишлю Свинельда у Корсунь. Замкне стратіг місто, то остане ся його око-

лиця, стада, обсіяні поля, незамерзаюче море. Припасу не бракне. Але усе зависить від сього, щоби з першою травою, з кінцем березня, нова дружина була при Дніпровому гирлі. Ти, Шварне, збереш охочих з між Полян, Деревлян, Сіверян та Уличів. З ними прийдеш на Білореже і привезеш з собою увесь припас збуї та борошна, яке найдеш у київському острозі. А ти Мстиславе — ту князь звернув гя до молодця — збереш Тиверців і перекажеш до Бужан-Дулїбів, щоби зібрали ся на рать у Болгарію. Закупам — ізгоям обіцяєш заплату довгу та зворот прав, боярам волости, рабам свободу. Людий всадиш на чайки і Прутом попливеш сюди прямо у Дунайське гирло. З кінцем травня являй ся у Доростол. Засядеш тут і будеш берігти наших плечий та пильнувати болгарських бояр. Возьми з собою десятъох комонників і їдь сейчас горі Прутом, щоби розслідити дорогу, якою за девять місяців приїде ся тобі вести військо. Поняв?

Дністер, Прут, Тиверці, Бужани — слова сі збудили у молодця розкішну дрож.

На майдані вигукували весело гридні, пючи вино, якого чимало найшли у пивницях Калокира. У Мстислава була охота викрикувати разом з ними з радости, що побачить свою рідну земельку і... ну і єї... Калину! Стане перед нею увінчаний славою як дідич своєї волости і як княжий воєвода, права рука Святослава! І вдяка Богом, а заразом гордість, довіре до власних сил та гарна надія на будуче давали крила його любови і змінили ся у тугу. Коли князь відпустив від себе воєводів, пішов Мстислав сейчас ладитись у дорогу та вибирати собі товаришів.

Але чим більше думав про се, до чого так дуже спішив ся, тим більше сумнівів вкрадало ся у його серце.

Чи Лют не помер? Чи заплатив довг батька і відібрав волость у Рогдая? Що стало ся з Калиною? Чи не посягнув по неї Власт з Города? Питання сі мучили його, чимраз більше, аж другої днини вивіав їх з нього степовий вітер.

Щож діяло ся міжтим у волости Воєслава?

Другої днини по виїзді Мстислава рознесла ся чутка про його неприсутність. Калина з під ока гляділа на батька, але сей не показував ніякого гніву по собі. Противно, був радий та веселий і шкандибав як звичайно по усім закутинам чималого дворища, а відтак пішов підтюпцем на сіножать у лісі між Залісем а Городом, де була його пасіка.

— Не йдїть, тату, у пасіку — казала Калина, — бджола пожалить вас, як ось недавно.— Бджоли чомусь то не любили Рогдая, хотяй бачили його що кілька днів. Видко чули у ньому недоброго чоловіка.

Старий засміяв ся злобно у відповіді на слова дочки і блеснув люто очима.

— Як зловлю Воєславича, сього втікача, то прикую його до пня, або велю втяти йому ногу, щоби пильнував бджіл. Хай тоді його жалять! Хе, хе, хе, Тоді не втіче.

— Тату! — кликнула налякана дівчина, — що ви таке говорите? Чи то ви Грек, чи Варяг — або Лях, щоби калічити людий? Таж у нас як світ світом сього не бувало.

— Ба, певно що не бувало, бо не бувало і такої сволочі як ті Воєславичі. Двох подохло десь на чужині, старий протяг ноги таки тут, а тепер і сей повіяв ся світами тай забрав з собою моїх трийцять гривен... щоб йому руки і ноги на трийцять куснів поломило!

— Батечку! якжеж ви таке можете говорити при світлі Сонця -Сварога. Він же відверне від тебе своє лице: Домові ночують і покинуть нашу хату, а Лісові заведуть тебе у безвість, де чорти сидять у болоті і де Блуд водить людей у ночі. Ще щоб то було кому ловити, а то куди вам у ваших роках ганяти ся по лісах за молодяком.

— Не бій ся доню! — кпив старий, — найдуть ся такі, що за ним побіжуть у ліси та приведуть живим, або принесуть мертвим.

І Рогдай пішов у пасіку, а Калина остала у чорній рослуці. Їй нагадала ся розмова батька з Вістом і дрож прошибла єї.

Власт нераз їздив на західне пограниччя на лови і привозив відси багато шкір а деколи і рабів, русявих, яснооких, низького росту з ковутнистим волосем, диких,

брудних та неотесаних. Він волів їх чим своїх земляків, бо вони не чули у собі людської гідности і служили господинові мов пси. Вони сліпо сповняли його прикази, бояли ся батогів і на гадку не приходило їм думати, що їх господин не має права їх бити, бо вони також люди. Тому то були вони готові і на найгірший учинок і Калина бояла ся, що вони убють Мстислава.

Але під вечір вернув Рогдай домів лютий, прелютий і не кажучи ні слова, ляг спати. Пішли дні за днями одноманітні, звичайні.

Калина ходила нераз під липи, де стрічала ся колись з Мстиславом, але надармо сиділа, ждучи. Не прибіг Крук, не пішов сторожити стежки, а і суджений не являв ся. Батько займав ся жнивом, бігав по новинах, сварив на парубків - ізгоїв, падькав над кожним згубленим колоском, а навіть вставав в ночі глядіти, чи хто не краде його снопів з поля та клуні.

Аж минув липень і одної днини, сидячи під липами, побачила Калина на стежці, якою бувало приходив до неї Мстислав, Власта. Він був у збруї грецького виробу з червоним плащем на лівому рамени. На правому зіпняв оба кінці золотою запинкою, але у руці не мав ні щита, ні ратиша.

Він з усміхом поклів ся Калині і сів біля неї на жертівному камені.

— Гаразд з приходом Власте! — привитала його дівчина, встаючи. — Ти до батька? Він певно у полі, або у клуні. Ось я піду, покличу!

Власт засміяв ся і покрутив вуса. Очи його мали якийсь грабіжний вираз хижої птиці, коли відповів.

— Е ні, я не до нього у гості приїхав; у мене є діло до тебе, Калино, і ти мусиш мене вислухати.

Дівчина, яка завсіди чула якусь відразу до сього молодого боярина, глянула на нього гордо і відказала епровола:

— До мене маєш діло, Власте, се дивно! У мене нема ніяких діл з молодими боярами. А далі зятя собі, що доки я не звінчана, доси не „мушу“ нічого, а роблю лише те, чого хотять Боги, батько, або я сама.

— Саме сього, щоб мене послухала, хоче батько, а й ти, як почувеш, про що річ, захочеш. А тоді і Боги дадуть благословенство і тобі і мині і батькові.

Дівчина почервоніла мов жар.

— Ти упив ся, Власте, — сказала, — не будь ти гостем, покликалаб парубків, а так піду собі!

І відвернувши ся, бажала відійти. Та він задержав її силоміць.

— Послухай мене, — просив, — я не жартом бажаю розмови з тобою, я просив батька дозволу і він дозволив.

Хоч не хоч мусіла Калина сісти біля Власта і спустивши голову, слухала.

— Ти знаєш Калино, — начав, — що я знаю тебе не від нині, я знав тебе ще у Рогдаївці, коли була малою дитиною. Бач ти тоді мене не любила, але зате я тебе тим більше...

— Я тебе й тепер не люблю, Власте, — перервала йому дівчина і глянула просто у очі молодому бояринові. На її лиці стояв вираз поваги і кождей, лише не Власт, замовк би був сейчас, побачивши у її очах невідкличне рішення покінчити як найскорше розмову.

— Але ось літа йдуть, — продовжав Власт, — виросла ти на красавицю, на славу Ладі-богині, батькові й мені на радість. Пора тобі під вінець, пора батькові спочити на старі роки при дочці та зятеві, пора й мині женити ся. Калино, батько віддає тебе мині, схочеш ти мене на чоловіка, опікуна і оборонця?

— Ні, не хочу! — відповіла Калина холодно і знову глянула йому просто у очі.

Він глядів якийсь час у її блискучі зіниці, шукаючи у них жарту або непевности, але найшов лише тверде, невмолиме рішення.

— Батько ... і я...

— Батько і ти можете говорити і рішати що хочете і про що хочете, лише не про мене. Я за тебе не піду, бо тебе не люблю і кінець! Чи доволі з тебе сього, чи маю се повторити ще й перед батьком?

Скажена злість вхопила за горло Власта. Гарне його лице змінило ся в одній хвилі, очі набігли кровю, космата рука вхопила її руку і здавила до болю, Він тряс ся увесь і тупав ногами з лютости.

— Не любиш?... не хочеш? Га, знаю я, кого ти любиш і хочеш, та нічо з сього. Як що твій любий не подохне на Дунаї, як його брат, то тут жде його неволя у батька, або смерть з моєї руки. Так, тепер уже

знаю, хто його остеріг перед засідкою, се певно ти, бо ти бачила, як я радив ся з батьком ...

— Так, се я! — відповіла. Але ти, Власте, не клапай зубами, мов Бровко на мотузї, бо се тобі нінащо не здасть ся. Мій суджений, моє Ладо герой, запічників - лежнів не боїть ся, а і він і я волимо смерть чим неволю ... Згине він там, згину я тут, а силою не возмеш мене ні ти, ні батько.

— Ба, побачимо! Ти, дівко, сили не знаєш, бо бач батько розвів свою доню на славу, але я покажу тобі силу й насилу.

— Досить сього! — сказала Калина і відкинувши коси на плечі, встала, попрявляючи на голові віночок з рути, у якому звикли були ходити дівчата.

— Ти бажав послуху, я послухала, бажав відповіді, відповіла, сварити ся з тобою не буду, бо не яло ся. Тиж гість, післаний Богами. Ходи у хату, милости прощу, не гнівай мене і себе, бо увесь сей гнів, се сварка про торішній сніг.

Се сказавши, пішла передом, а за нею ступав Власт, позеленїлий з досади. Але доходячи до хати, здивували ся обоє, бо побачили чималий здвиг народу.

Перед хатою сидїв Рогдай на лаві, а поруч нього старий Івор і кметь Ярослав. Перел ними стояв високий, статний муж з блїдим лицем, у збруї княжого гридня. За ним чотирох вояків з довгими ратищами у варязьких шоломах та скіряних, металевими гудзами набиваних кубраках, з довгими мечами при боці та великими, круглими щитами на плечах. За ними багато мужиків окружало чотири верхові та чотири навючені коні, а між ними ...

Крик розпуки вирвав ся з грудий дівчині. Між кіньми лежав на землі великий чорний пес, утомлений та вихудлий. Обома руками вхопила ся дівчина за серце. Пізнала Крука... невідлучного товариша Мстислава. Він сам, значить Мстислав погиб ...

Прожогом кинула ся дівчина до пса, поглядїти, чи се справді Крук. Але ось і песь пізнав єї, бо маючи лїниво хвостом, підійшов до неї і лизав єї безсильно опавші руки ...

Тоді нагло страшний плач вирвав ся з груди Калини, плач яким плачуть лишень раз у життю на похоронї щастя. Бо одно лише щастє зацвіло у життю

людині, а коли за ним плакати прийдець ся, то рвуть ся усї вязла душі і кров пливе з очий, не сльози; пливе і забирає з собою усе те, чим живуть люди у світі: веселість, молодість, силу, бажання, надії. Остає лишень сумна руїна, блідий опир життя, зломана людина на весь вік. Бо плач сей не облегчує груди, ні! Він ще більшою вагою лягає на зболілу грудь і давить єї, мучить, убиває — до кону.

Такий то плач потряс усїм еством дівчини. Вона упала на землю, зірвала з голови зелений вінок і рвала волосє у нескazanому болю. Всї кинули ся до неї успокоювати та розпитувати, що їй стало ся.

— Калино, Калиночко, що тобі, чого ти?—питали усї один наперед другого. Рогдай сидів на лаві, наче громом ражений, не знаючи, що значить усе те, Власт розвів руками і нагло видало ся йому, що вона у громади просити ме оборони від нього. Тому заздальгїд покликав своїх людей, велїв принести своє ратище і щит та посїдлати конї.

Аж ось високий, блідий муж підійшов до дівчини і нахилив ся над нею.

— Калино, — сказав їй до уха — Мстислав живий, здоров, у почестях і богацтві. Здоровить тебе і каже: не забудь!

Чуючи імя дівчини, бачучи єї привитаннє з Круком та єї роспуку, він один догадав ся, відки те усе. Тому поспїшив ся розважити й успокоїти єї.

Але ось дівчина скочила на ноги, наче підірвана пружиною.

— Як то, а відки Крук тут узяв ся! — крикнула з блискучими очима і блїдим лицем. Здавало ся, що вона скочить до очий воякові, немовби він єї дурити брав ся.

— Ось успокій ся дитинко, послухай, а розкажу усе — відповїв зворушений пришелець. Тепер не дивно минї, що Мстислав тебе любить. У тебе доню ще більше видко вірности чим краси, а й сеї не відмовили тобі Боги.

— Хто ти?

— Я Лют, друг Мстислава, везу його слова Рогдаєві і громаді.

Калина вхопила ся обома руками за голову і відійшла. Власт заступив їй дорогу.

— Проч! — крикнула так люто і так поглянула на нього, що бутний боярин мимохіть подав ся в зад. Сівши на ослоні, який винесли їй служебниці з хоромів, уважно слідила за ходом розправи, що вела ся між прибувшими, а Рогдаєм.

— Я Лют, старший між гриднями князя, — говорив муж з блідим лицем. — З приказу князя їду з Корсуня, щоби увести його іменем у посіданне сеї волости воеводу і боярина Мстислава Воєславича.

— Як то? — розгорячив ся Рогдай. — Мині сей зло... воевода завинив трийцять гривен, тому я держу у залозі його волость. Ніякий князь не може відібрати у мене мого майна. Ти, Іворе і ти, Ярославе, були свідками позики. Правду кажу, чи ні?

— Так, правду! — potwierдив Івор.

— На жаль! — сказав і собі Ярослав.

Лют усміхнув ся.

— Князь дуже дивуєть ся — заговорив, — що за таку малу частину свого майна править боярин Рогдай у застав усєї волости довжника. Се лихва, князь лихварів не любить, а я нікому не радивби робити що небудь, чого не люблять Боги і князі. Тому сподію ся, що боярин Рогдай уступить з волости ще нині.

— То мої гривни пропали? — зверещав Рогдай, — так нехай кожда гривна йому...

— А ти гривен хочеш? — здивував ся буцім-то Лют, а ось вони!

І знявши з найблизшого коня скірянний мішок, висипав з нього з сотню злитків срібла певної означеної ваги, яких уживано як гроші.

— Кільки тобі гривен? трийцять? а ось вони! — повторив у друге і відчислив трийцять гривен рядочком.

— При свідках віддаю і у прияві Богів. Нехай благословлять довжника, що віддає в час позичене, а ви свідки бачили?

— Бачили!

— А хто ще бачив?

— Я, я, я, ми всі! — загула громада.

— Значить, довгу нема?

— Нема, нема!

— Коли так, то силою княжого приказу беру в посіданне залісецьку волость іменем Мстислава і на давних

правах полишаю усіх ізгоїв, закупів і рабів, а ти боярине, збирай ся у Рогдаївку!

Громада зареготала ся, побачивши, як витягнуло ся лице скупинді. Загорнувши виплачені гривни обома руками, поглядів він по зібраних і жалібно заголосив.

— Боги, світлі, Боги добрі, змилуйте ся наді мною! Я обсіяв, зорав, скосив сіно, а тепер женуть мене відсіля мов собаку, за мої гроші, за моє добре серце...

Але громаду не зворушувало скавулінне старого ба-ришівника.

— Геть відси!—кричали палкійші господарі.—Пропитай, хабарнику! Махай у свою пустку! На ліси, на гори!

— Хиба у тебе, боярине нема власного посілля? — спитав Лют.

— Є, чому ні, — відповіли кметі, — тільки його люди мало не всі перейшли жити у другі волости, бо їм від такого господина ні оборони, ні помочі не було, тільки драчки та неволя. Тому то й уся Рогдаївка опустіла.

Міжтим Рогдаєві прийшла нагло нова гадка у голову.

— Стійте! — крикнув. — Признаю, що сей гридень Лют заплатив мині довг за Мстислава Воеславича. Але хто поручить за нього, що він сам від Мстислава приходить? Може се мантий, який хоче за трийцять гривен добути посілле, вартє шістьсот гривен? Се розбій, се обман!

— За се, що я не мантий, ручить приказ князя і його гридні — ту підняв Лют руку і указав на коні та людей, яких привів з собою. На мішках та щитах були також княжі гербові знаки.

— Відтак — продовжав Лют, — кождий з вас знає Крука, пса Мстислава. Ось він зі мною, бо годі було молодому воєводі брати з собою на Дунай собаку. Вкінці не раджу нікому не вірити. Покаже ся, що я мантий, то проженете мене, а як що я прав, то горе сьому, хто стає на півперек волі Святослава. На се не зважаєть ся навіть кесар РOMEїв, а мав би поважити ся Рогдай?

— Я сїяв... орав... косив... залебедїв знову лихвар.

— І збирав! — докінчив Лют. — Що зібрав, се твоє, що остало, се моє, а радше Мстислава Воеславича, якого я тут заступаю. Одначе розстаючись, прика-

зав мині воєвода не проганяти відси Рогдая ані його невісти ...

— Невісти? якої невісти? — загомоніли господарі. Калині вдарила кров до лица. Вона весь час плакала нишечком, та єї сльози, се були сльози радості; се був весняний дощ, що орошує землю теплими плодородними краплями. Коли загомонів нарід, питаючи ся про невісту Мстислава, встала з паленіючим лицем і випрямившись гордо, сказала звучним голосом:

— На Ладу і Сварога! невіста Мстислава Восслави-ча перед лицем Богів та людий, се я!

— Слава, слава, — гукнула громада, — остань Ка-лино у нас! На щастє! на славу! на добро!

— То значить, що я не мушу тікати у Рогдаївку? — спитав Рогдай, який не розумів ще гаразд, про що саме бесіда.

— Ні! відповів Лют — можеш собі сидіти і тут, аж доки не перевезеш усього свого майна у Рогдаївку, або й до повороту Мстислава. Господарство віддаш мині й Калині, а сам роби що знаєш, але від волости тобі вара! Ти зорав і обсіяв, але ти й дістав Залісе у застав також зоране і засіяне. Тому мовчи і слави ім'я князя і ласку воєводи Мстислава, бо він тут стане княжим тисяцьким на усю тиверську землю.

Рогдай покірно схилив голову і серед насмішок та лайки присутних потьопав у хату. В сій хвилі коло воріт задудніли копита та залунали проклони. Побачивши покору Рогдая, пізнав Власт, що нічого тут не діждеть ся і поїхав дѳмів. Але у душі остала у нього шекуча жадоба мести.

Власт.

Через кілька слідуєчих днів Калина не оставляла Люта ні хвилі самим. Наче тінь ходила за ним слідком, договорюючи та розпитуючи про свого Мстислава, чи здоров, чи дужий, чи вже великі у нього вуса, що саме говорив про неї, а що казав князь про нього, як виглядав воевода, коли нападав на Печенігів, яка його збруя, яка одіж і тисячі найріжнородніших подробиць бажала дівчина знати від „дядька“. Вкінці Лют став обтирати піт з чола, а розказавши Калині ту саму подію на двацять зовсім відмінних способів, розвів вкінці руками і сказав:

— А леж дівко, найхитрійший Грек не набреше за рік стільки, що я тобі за сих три дні, а тобі ще мало? Шож, хиба стану і я до тебе женихати ся як ось Власт, то може відчепиш ся!

— Дядьку, дядьку! вже і женихайте ся, лише кажіть мені про Мстислава. Бачите прецінь, що з моїм батьком нема у мене злагоди, то з ким балакати-му? Яж мовчала уже три місяці.

Як Калина за Лютом, так снував ся Крук за Калиною і навіть відзискав дещо давньої моторности, хоттяй і не зовсім. Раз у раз ставав серед обійстя, нюхав воздух і скавулів зтиха. У місяшні ночі ішов під опустелу хатину Воєслава і вив годинами, сидячи у дверях.

— Німа звірина! — говорив Лют, — а більше у неї вірности чим у не одного чоловіка.

При сьому Лют господарював жваво, і заходив ся коло жнив при помочі своїх товаришів. Йому самому

треба було ще старання й опіки, бо рана у груді ледви що загоїла ся і нераз кров показувала ся на устах „дядька“. Тоді Калина клала його у постіль, напувала липовим цвітом, годувала медом і салом і не пускала ні до женців ні до вожіїв.

Старий Рогдай замкнув ся зразу у одрині, де стояли скрині з готовим грошем, дорогоцінностями та дорогими шубами, парчею і паволоками, бо бояв ся насили і грабіжі. Опісля вийшов раз і другий, але до господарки не мішав ся і наслуховав лише пильно, про що розправляла Калина з Лютом. Чуючи, що вони говорять про Мстислава, покликав Калину до себе і спитав:

— То ти, Калино, змовлена з Мстиславом?

— Так, батьку.

— Батьку, батьку. . . — повторив Рогдай злобно, — а де був батько, коли ви змовляли ся? Де була його влада і воля? Де божий закон?

— Дівчина спаленіла і склонила головку.

— Великою є влада і воля батька, — відповіла, — але більшою сила Лади та прилада Купальної ночі.

— Ага, то ви ще на Купаловому святі зійшли ся?

— Торік.

— Так, так! А знаєш ти, дівко, що ти призначена Властові з Города?

— Ні!

— Коли ні, то знай, що сеї осені по переїзді у Рогдаївку, відгуляєте весілля Заладкаємо на славу і станеш бояринею ще перед першим снігом.

Налякана глянула дівчина на батька, чи він справді сього бажає, чи може лише так передираєть ся з нею. Але на лиці Рогдая стояв той сам вираз тупого завзяття, як тоді, коли Власт мав живим або мертвим кинути йому під ноги Мстислава. І тоді пізнала дівчина, що Мстислав казав правду, коли відходив у Київ. Рогдай не любив єї, а тільки гріш та свої замисли. Тепер, коли єї воля станула всупереч його намірам, пропала десь і уся любов батька до дочки. Сей старець, який завсїди годив Калині у чомуб то й не було, ставав тепер проти неї мов ворог і бажав насильно переперти свої бажання, без огляду на щастє власної дитини.

Але Калина дозріла у послїдних переживаннях і перестала бути дитиною. Розлука з Мстиславом, душевний несупокій і грижа, розпука при гадці про його смерть.

зродили у неї свідомість, що їй щастє уже не при батькові. Її очі відкрили ся на батько і слова і діла і вона нагло побачила, що там, де бачила досі старечу неміч і упір, на ділі була злоба і нахабність недоброго й захланного чоловіка. Супроти сього зродила ся у неї постанова поберетти свого щастя всупереч волі батька та на упір відповісти упором. У своїй постанові звернула ся вона й до Люта і сей приобіцяв їй усяку поміч, якої буде потреба, хотяйби навіть прийшло ся ужити супроти Рогдая сили.

— Ти, доню, не бануй, — сказав їй раз Лют, — Рогдай батько, повинен дбати про твоє щастє, а як що не хоче, то треба його присилувати. Воно часами не завадить сказати і старому: „Так буде, бо так краще, а ти повинуй ся, бо лекше хату одним словом зруйнувати, чим на ново поставити“. Ось чого навчили нас війни і походи. Краще послухайте молодого, як що радить добро, чим старого, який верзе дурниці.

— Та я се знаю, дядьку, — відповіла дівчина — але бачиш, я бою ся кари Богів на мене і Мстислава, як що батько затнець ся.

Лют засміяв ся.

— Ха, ха, ха! маленьке ти ще дівчатко, ну і дурненьке ще до сього нівроку. Тиж була уже над водою на Купала?

— Ні... то єсть була! — сказала паленіючи дівчина.

— А з ким?

Дівчина глянула з докором на усміхненого дядька.

— Як то з ким? — обурилася, — з ним!

— З Рогдаєм?

— Ні бо... з Мстиславом!

— Ну, коли так, то що до сього Рогдаєві? Не кажу Властові, але Рогдаєві? Тьфу! щоб старий чоловік та ще батько, мішав ся у купальні чари...

Калина мовчала і ждала до чого гне Лют.

— Бачиш, доню, — скавав вкінці Лют, — на се й є Купальні ночі, пісні, віночки та чари, щоби молоді бачили та пізнавали себе. А найдеть ся двоє молодят, що себе причарували, а одно другому рівня, то божа кара впаде хйба на сього, хто їх розлучить. Наколиб Мстислаз був рабом, або остав ізгоєм, то й тоді треба було по божому закону розглянути, чи у нього

нема більше розуму, краси та сили чим у боярина. Але твій Мстислав боярин, а ще воевода, хто йому рівня? Рогдай хіба з глузду зсунув ся, що його не хоче. Нераз батьки змовляють діти з собою, але люди моторять, а Боги кермують судьбою, як їм видасть ся доцільніше. Дитина не товар, щоб єї можна було міняти та продавати. Від сього то й Купальні ночі, щоб молоді пізнавали, чи батьки їх добро раїли дітям, чи ні. Ось і я... — ту Лют попив меду з кубка — мав брати дочку сусідського кметя. Але на Купала над водою підійшов я до хороводу дівчат, побачив свою кралю — нічого собі Гарна, моторна, свіжа як соловейко у лузі. Гарно — думаю собі — батьки добро вчинили. Підійшов я до неї, заговорюю, женихаю ся, вона смієть ся, думаю собі: Гаразд, Люте! осьтут тобі й кінець! Але ба, при віночках поплили наші вінки у різні сторони. При нас був ще син кметя з другого села Моймир. Його вінок поплив за вінком моєї дівчини, а вона звернула ся до мене і каже: „Бачиш Люте, хто при мені? Моймир! Бачиш, чий вінок з моїм на воді сплітаєть ся? Моймира! Туди й мені дорога!“ Засміяла ся, а Моймир обняв і поцілував єї таки при мені. Ти знаєш, Калино, що у Купальній ночі насили та гніву нема. Се ніч любови, а не сварки. Я засміяв ся також і відійшов. Кажу се відтак батькові й мамі, а вони на се: „Щож си ну, не було божої волі!“ Прийшов кметь-сусід на другий день з дарунком тай нуж звиняти ся, ба й про насилу говорити... А батько питає:

— А Моймир гідний хлопака, роботящий, щирий?

— Ат куди йому до вашого. Але впрочім нема йому ніякої догани.

— А дочка його хоче?

— Ще би не хотіла. Сеж єї Ладо, біг зна, від коли.

— Ну коли так, — каже батько, — то не гнівіть богів, сусідо, відгуляйте у гаразді весілле, а нам не тільки світа що у вікні!

І нераз ще я міг був найти собі жінку, та більше війна тягнула мене чим домашні вигоди. Хозари, Вятичі, Болгари, чорні і не чорні, Греки та всіякі інші вороги не дали мені подумати в час про рідню, батьки померли, а тепер вже й запізно!

Потішена у своїому горі дівчина засміяла ся весело.

— Не кажіть, дядьку, запізно, Боги знають, де кому віночок плетуть дівочі руки. Ще вам до старости далеко, поздоровішаєте, вернуть наші з над Дунаю, тоді й вас возме оскома, не бійтеся! А на весіллі такої вам заведу пісні, що аж гей!

Аж ось стали зразу глухо, а що далі то й голосніше почувати ся недобрі вісти з Болгарії. Корсунські купці розказували у Каневі, що Святослава побили і облягли в Доростолі, що Переяславець упав і богато дружини лягло головами. Знову став несупокій мучити серце Калини та Люта.

Лют поволі приходив до здоровля і добув знову свою зброю та коня, стріляв з лука, ходив у ліс на лови, а раз навіть їздив у далекий Червоногород за вістями. Коли вернув, застав Калину у сльозах. Рогдай виїхав у Рогдаївку і велів дівчині збирати усе добро та ладити ся і собі в дорогу. Тоді Лют задумав ся, почував ся у потилицю, а далі післав до Ярослава питати ся о раду. Саме коли оба радили ся у світлиці, перед дворище заїхало кільканайцятьох оружних мужів верхом. Біда з переляку Калина скрила ся за плечі Люта, а в сій хвилі увійшов у хату Власт.

Він поклонив ся обом мужам та звернув ся до дівчини.

— Боярин Рогдай, твій батько, посилає тобі Калино, оружних людей і мене, щоб тебе у безпеці завезли у його волость, Рогдаївку.

На сі слова замовк Лют, а Ярослав вийшов з хати. Тоді виступила Калина з за плечий „дядька“ і відповіла.

— Я сама позбираю усі свої достатки і завтра або позавтра приїду сама. Дивно мені, що батько, боючи ся небезпеки, присилає якраз тебе.

— А се чому? — здивував ся Власт. — Чи ж я гірший за других?

— То ні! але ти сам є для мене найбільшою безпекою.

Власт засміяв ся.

— Саме тому батько мене й вибрав, хитрий з біса старий. Щоб я не присікав ся до тебе, велів мені тебе пильнувати. Оттак має безпеку для доні, бо у мене звязані руки

Кажучи се, усміхав ся, але у очах баямали хвилями жовтаві огники злости.

— Я з тобою не поїду! — відказала холодно дівчина. — І ти се знав і батько і тому післав вас щось з п'ятнайцять мужа.

— Може й тому! — втяв твердо Власт, а усміх сьез з його лица. Але саме тому мусиш їхати, бо силою візму тебе, чи хоч, чи ні!

І витягнув руку, щоби обняти стан дівчини та повести її до дверей. Але втім ударив Лют кулаком об стіл.

— Стій! — гукнув. — Яким правом приказуеш тут у чужій хаті чужій дитині?

— Правом батька і дідича, якого заступаю.

— Чортяку з болота тобі заступати. Геть мені відси, тут не твій двір ані Рогдаїв лише Мстислава, а єя дівчина під моєю опікою!

— Мовчи, княжий смерде! — відповів гордо Власт. — Не у своє діло устряваєш! Ходи Калино!

І силою потягнув її до дверей. Але дівчина вирвала ся силою, а коли Власт метнув ся за нею ловити, рука її упала з ляском на червоне, розпалене гнівом і пристрастю лице боярина.

Тоді кривава плахта закрила йому зір. Пірвавши руку дівчини, здавив її, що аж прїсіла з болю у його ніг, а другу руку підняв уже, щоби ударити... Коли втім Лют вхопив його впів, а піднявши, кинув ним до дверей, аж пукли одвірки, а боярин вилетів разом з дверми за поріг.

— Гей грідні, до мене! — гукнув Лют і вхопив зі стіни свій великий варязький щит і довгий широкий меч.

Рівночасно товариші Власта непокоїли ся, що їх господин не вертає. Довкруги них стали збирати ся оружні мужі, зразу кількох, далі кільканайцятьох, вкінці ціла юрба кметів, ізгоїв, разбів, молодих, старих, ба навіть баб, дітей і старців з цілого села.

Побачивши Власта на землі, кинули ся до нього його слуги підносити й боронити перед ударами. Одначе ледви підняли його, коли на приказ Люта уся товпа грянула на них з окликом.

— Геть відси, заволоки, проч опришки, рогдаївські смерди! За пліт з ними! у ріку!

Мечі вискочили з піхви, блиснули топіри, ратища, очепи, вила. І не достояли Властові слуги. Він сам був трус не аби який, тож побачивши товпу, скликану Ярославом на підмогу „невісті Воєславича“, поїхав з двора, не запускаючи ся у бійку.

Але тої самої днини вечером прийшов від Власта післанець, кметь з Заліся Кудлай, якого стрітили у лісі напасники і переказав ось що :

— Як що Калина не буде до двох днів у Рогдаївці, то третьої принесуть їй у дворище в Залісю голову Рогдая.

Всі оторопіли, а Калина як стояла з усміхом на устах та радістю задля побіди у серці, упала без чуття на землю.

У гнізді опришків.

Лісом, що купався у вечірніх блисках по цілоденній жарі їхала дружина їздців. Були се оружні комонники, за якими на привязі поступало з десять навючених, широкобедрих та низьких болгарських коний. Довкола при стежці віддихали марянки, материнки та чабри своїм пахучим віддихом — а всюди, всюди синіли дзвіночки звичайні і розбрілі. Місцями, де з під чорнозему добувалося вапняне підложе, повзли землею тонкі корняки темно зеленого барвінку, а навіть білів подекуди ломінь та жовтіла дівина. По обом сторонам стежки росли густо корчі ліщини та калини, ту і там чорніли спілі грозна чорного базнику на грубих губчастих білах. Далі зеленіли дуби, явори, дерени, а землю вкривали грубим шаром порошно, гниле листе та ягідник. У вечірньому повітрі не чути було уже жужжання хрущів, лише комарі виспівували тоненькі свої пісоньки та роєм вилітали з гушави, щоб пожититись. У гиллі почувалися крики птиць, що вертали до гнізда на ніч. Шуляки, кобузи, соколи, канюки наповняли воздух своїми хриплими криками, а з деяких дерев неслися хори гайворонів, які живучи громадно, відбували саме вечірню нараду. З дупла велетенського бука раз у раз обзивалася сова, наче сердилася на вивірки, яких п'ять чи шість виправляли свої потішні руханкові вправи якраз перед кривим носом премудрої боярині.

Мовчки їхали їздці, видко далекою була їх дорога та, уже усе вибалакали підчас довгих нічних постоїв.

Одначе по конях не слідно було надто великої втоми. Видко їздиці щадили свої звірята та давали їм потрібний відпочинок. А може й залежало їм на сьому, щоби гідно показати ся дома?..

На чолі їхав у блискучій византійській зброї молодець у червоному плащі з парчевою лямівкою. На нагруднику видніли всілякі ковані золотисті потвори, львині голови то що, ремені начеревника вкривали густо золоті гудзи, а пояс аж сіяв від самоцвітів та туркусів. Червоні сапянці опирали ся кінчиками о срібні стремена, а упряж коня, хотяй з доброго ременю, пишала ся шовковими поводами та срібними й мосяжними бляшками. Менше пишні були строї його товаришів, але все таки пізнати було по них, що неаби кому служать.

Лиця усіх були опалені вітром і сонцем, поорані трудами воєн та подорожий. Усі були ще молоді або в середніх літах, але найкрасший був таки провідник, у якого здоровий вигляд та краса черт лучили ся з нарядним одягом.

Аж ось станули їздиці на високому полудневому березі Дністра і глягнули на зелене море лісів, яке розливалось по лівому боці ріки. Кривавою полосою лягла ріка у їх стіп, а по тій стороні над залісецькими дворищами стелили ся дими. З ріки здіймав ся синявий вечірній опар і звільна підіймав ся в гору, щоби розстелити ся на ніч по берегам. Хвильку поглядів провідник дружини на прегарний краєвид, відтак наче збудившись зі сну, обернув ся до товаришів і кликнув.

— Чвалом!

І бігом поїхали товариші за мовчаливим воєводом.

Вони їхали горі рікою, лівим єї берегом, минули вкоротці село, минули положене на горбку дворище Воєслава, у якому не знати чому горіо кілька чималих огнів, минули оселю Ярослава на півострові і доїхали вкінці до перевозу, де перевізник залісецького боярина перевозив людей чайками і дарабою.

Але дармо кликали дружинники перевізника. Його не було і чайки не було. При березі стояла лише дараба, широкий сплав з грубих ялових пнів, критих драницями. Весь сплав був прикріплений на довгій гру-

безній линві до зрізаного у висоті сягня над землею дубового пня.

Хвильку ждали їзди на перевізника, але відтак всіли враз з кіньми на дарабу, воєвода станув при кермі, товариші взяли ся за жердки та весла і відбили від берегу. Один з них розвивав линву в міру сього, як сплав віддаляв ся від берега. Коні вояків привикли видко до таких мандрівок, би ні один не захропів, ані не пручав ся. Вправно, наче справжні моряки плили молодці.

— Лівим боком налягай!

— Запрись зліва! Ще раз! ще раз!

— Греби! дужше! рівно! разом!

— Раз, два, раз, два!

— Налягай зправа! запрись!

— Приставай!

Справно пристала дараба до берега. Всі висіли, а сплав знову вдрружили у воду. Він поколихав ся по філям, поплив з водою, але спинений линвою пристав під напором води знову до правого берега. Перевізник потребував лише намотати линву на коловорот, щоби привести сплав знову до стовпа.

Від перевозу їхали комонники стежкою. Але ось спинив ся провідник і вказав у сторону села рукою.

— Ось се моє посілле, се Залісе! сказав — Там має на нас жлати Лют. Се велике дворище, яке ви бачили на горбку, се мій двір. У ньому горять огні, видко щось дієть ся незвичайне. Тому мусимо обережно підїзджати, щоби не впасти ще у яку халепу.

— Може се лишень толока або пир, — здогадував ся один з гриднів, який видко найрадше бувби якраз на таке свято потрапив.

— Не знати! — відповів воєвода. — Лют не справляв би пирів без мене у моїй хаті, а жнива вже минули.

— А може се похорони? — сказав другий? — Лютові не багато належало ся вже у Корсуні; хай його Боги ратують, шкода булоб гридня князеві, а нам товариша...

По хвилі надуми рішив воєвода:

— Поїдемо стежкою прямо на північ і доїдемо до роздорожа. Там стоїть дуб, розторощений стрілою Перуна, коли Деревляни вбили князя Ігоря. Одна частина

віджила знову, коли князя Мала з дружиною погубила мудра княгиня Ольга, друга остала мертвою. Від сього дерева ідуть дві дороги. Одна на захід у Город, друга на північ у Рогдаївку. З відтам підідемо під дворище.

І знов мовчки посунула дружина лісом дзвонячи упряжею та збуєю у холоднавому вже вечірньому повітрі. На небі появил ся помаранчевий місяць, а його світло мішало ся з тінню ночі та послідними проблисками вечірнього зарева у якусь таємничу півтінь. Перед їздцями появил ся нагло наче величезний чорний хрест, розколений кріслатий дуб. Над одною його половиною здіймала ся кучерява китиця галузя та листе, друга торчала у воздух наче висілиця. Сіра дорога проходила попри дерево і ділила ся на три відноги. Одна на захід у Город, друга на схід у Залісе, третя на північ у Рогдаївку.

На дорозі показало ся щось невелике чорне, а вслід за сим голосний лай собаки потряс вечірнім воздухом. Здоровий, чорний пес скочив на коня воєводи, так що кінь станув дуба і наляканий став хропіти і вертіти ся на місці. Пес побрїхував без упину, бажаючи за всяку ціну дістати ся на сідло, а хвостом махав так сильно, що здавало ся ось ось і відірве його зовсім. Видко власник хвоста витав когось з незвичайним одушевленням.

— Крук! мій любий, вірний, друже! — кликнув Мстислав і скочив з коня, а у слідуючій хвилі Крук з виттем, скавуліннем та всіми іншими познаками шаленої радості скакав йому на груди, плечі, лизав руки, ласив ся на всі лади, наче розказати бажав своєму господинові про тугу та жаль своєї собачої душі за сих три місяці.

— Слава Богам добрим, світлим за гарну ворожбу! — сказав вкінці Мстислав. Першим стрічаю на своїй землі найвірнійшого друга, якого має вояк та ловець, а ще й під Перуновим дубом. Добро спливе на мою голову з сеї ворожби, тому радіймо душею усі і не тратьмо часу.

— А зі мною не звитаєш ся, воєводо? — спитав нагло якийсь голос і з під дуба вийшла висока, струнка стать оружного мужа.

— Лют! — крикнули дружинники та кинули ся витати. — Ти здоров, дужий? Якже там Боги милували тебе за весь час?

— Від чого сї огні у вас на обійстю? — допитував ся Мстислав місто відповіді на питання.

— Се громада зійшла ся боронити Калини від Рогдая і Власта, а тепер радять ся, що робити, бо Власт грозить, що вбє Калині батька, як що не віддасть ся за нього.

— Див би його побив, собачого сина! коли прийшов післанець?

— Саме тепер перед годиною. Власт жде до рана відповіді, а приїзду Калини до позавтра вечером.

— Щож Калина?

— Зімліла бідненька відтак сиділа у одрині та до нікого і слова не казала. Вкінці сказала: Люте, дай мені ніж і їдьмо: Чого? — питаю. А вона на те розсміяла ся, що мині мороз перейшов по тілі і каже: Їдьмо! Коли Власт доторкне ся мене, то вбю його, а не вдасть ся, то сама собі кінець зроблю. Загнав батько, як кажуть люди, матір у могилу, тож нехай похває й мене! Тоді нехай Боги прокленуть Рогдаївку, а Рогдай хай по віки вічні блукає опирем по руїнах. Не судило ся мині видко щасте у життю.

— Пробі! — кликнув молодець. — Їдьмо розрадити єї, а відтак відбиймо старого силою!

Але Лют потряс головою.

— Се не може бути! Як що поїдемо спершу до мів, повечеряємо, поговоримо — буде північ. Повстаємо аж ранком, а за сей час дізнає ся Власт про твій приїзд і буде беріг Рогдая і скарбів. Як що побачить нас під дворищем, вбє старого і втіче з грішми, а ми привеземо Калині на весільний дарунок трупа. Так не може бути. Тут треба або переговорів, або підступу.

— Переговори нінащо не здали ся! — відповів Мстислав. — Власт має у своїх руках гроші Рогдая, а бажає мати ще й Калину. Щож ми йому за неї можемо обіцяти? Якими скарбами його знадити? Тут треба підступу і сили, але сейчас, без проволоки. Заки лице Сварога усміхнеть ся до нас досвіта, повинен Власт висіти на найвисшому дубі у Рогдаївці. — Твоя правда, Люте, у хату їхати годі.

Відтак звернув ся до своїх дружинників.

— Хлопці, ви чули, яка халепа лучила ся мені від недруга мойого. Поможете мені у ній, чи ні? Поможіть,

братіки, нагороджу вас щедро, а відтак дам спочити у всякому дозвіллі, кільки забажаєте.

— Ідем з тобою, воєводо! гукнули хлопці радісно. — Віддячиш нам медом на весіллі.

— Покажемо ми сьому якомусь Властові, як підпалювати вежу серед трийцятьтисячного війська Ромеїв! — гукнув і собі наймолодший гридень, Снігур, який обожав премо Мстислава за його подвиги.

На жаль саме тому, що Снігур був наймолодший, а й до сього ще недавно занедужав був на пропасницю, не взяли його товариші з собою, а веліли таки тут під дубом переночувати разом з вючними кіньми. Як не просив ся хлопець, нічого не помогло. Воєвода і старший гридень приказали, мусів слухати. Прочих одинайцять поїхало у Рогдаївку.

Вже сама околиця Рогдаєвого посілля достроювала ся до власника самої волости. Була вона підмокла, багниста і недуже прихожа під засіви. Зате множество звірини було у лісах, а рої болотяних птиць аж сонце закривали на лету. Іздії зїздили у долину, якої береги вкривав густий, сильно підшитий ліс. У лісі росли вільхи, верби, отровниці, а берегами дивно вкривали землю протачники, бібники, настуриці. Подекуди ідовитий смертельник виростав понад другі зела та скривав ся поміж знітами, кervанями та коситнями. Над потічком, який лїниво слезив по підмоклому підложі, росли лоташі та червоний клещінець. Солодкий болотяний лепіх виростав поміж густим ситником, а далі вода розливалась у ставок, якого воду вкривала ясно зелена ряска. Одначе небогато було сеї води. Єї зеркало щезало під густим лісом очеретів, комишів, шувару та кошатника. Густо росли вогкі китиці рогозу, а маленькі віконця незарослі трощею, обняв у посіданне болотяний гребіш.

Над мокляком стояв густий туман, але вже здалека бачили іздії два світельця, які кидали на біляві плахти мраки рожеві відблиски. Саме над болотом на високому сухому півострові лежало дворіще Рогдая. Найблизші хати були віддалені о яких чверть милі і стояли на сухому місці над потоком, який випливав з багнистого ставку. Іздії знали, що у селі остало лише дуже небогато кметів, а ізгої, які мусіли у ньому бути, не дуже журили ся судьбою Рогдая. Тому доїхавши до півострова, дружина зсіла з коний, а Мсти-

слав розтолкував усім придуманий ним дорогою плян нападу. Видавши прикази, скинув з себе нарядну одіж і передягнув ся у звичайне боеве знадібє, скіряні штани, мідю виложений кубрак, грубі чревії, тугий деревляний, скірою оббитий та зелізом окований щит і вярязький шолом. На шолом накинув каптур, щоби відблеск місячних лучів на шоломі не зрадив його. Відтак запустив ся у густий очерет, бажаючи зайти у Рогдаєве дворище від заду.

Там стояв властивий дім боярина. У ньому горів огонь, видко ще не спав ніхто у дворищі. Також при двох великих ватрах з переду крутило ся чимало людей. Були се раби та ізгої Власта, між ними кількох парубків з заходу. Вони молили ся до Святовида, говорили мовою дещо відмінною від Тиверців, а одягали ся у шкіри по голому тілі. Брудні вони були і вонючі, але віддані своєму господинові тілом і душею та готові на всякий учинок. Сї парубки сиділи при осібній ватрі й пекли на огні кусні мяса, які пожирали напів сирими густо пониваючи пивом. При другій вечеряли Тиверці, які з відразою гляділи на „лядських“ товаришів. Вони стидали ся поведення свого боярина, який не завагав ся підняти руки на немічного старця та малолітню дівчину. Такого у руському роді ще не бувало.

У світлиці сиділо міжтим на запорошених ослонах двох мужів: старий Рогдай і молодець Власт. Великі, круглі очі старого лихваря гляділи з переляком на молодця, який спокійно доїдав печену курку, та допивав мід з кубка. Доївши, підійшов до стіни, де рядком стояли ковані скрині і відчинив одну з них. У скрині було чимало шкіряних, гарно повязаних мішків.

— Власте! — що ти робиш? — крикнув Рогдай, а позеленіле його лице виявляло усю роспуку, яка проймала його серце. — Сеж моє!

— Ха, ха, ха! — зареготав ся Власт. — Чи ти думаєш, що твоя доня визволить тебе з моїх рук? Ти мій і усе твоє теж міні припаде!

— Злодію! — прохрипів Рогдай і зірвав ся останком сил, щоби боронити свого десятками ліг надбаного майна. Але сильний удар в лице кинув його в кут. Старець вдарив головою о скриню і впав без памяти на землю.

У кімнаті горіли міжтим ясні грубі колоди, а ясне світло заливало усе її нутро. Зі свистом добу-

вав ся віддих з грудий старця, але Власт не зважав на нього. Мішок за мішком висипав Власт на стіл, скриню за скринєю відчиняв, вкінці на досках виросла чимала купа гривен, дінарів, драхм, а навіть золотих арабських та грецьких монет.

Лице Власта горіло румянцем, очі блестіли горячковим огнем, а руки трясли ся наче від пропасниці. Він не бачив ані не чув, що діяло ся довкруги нього. З роскошію заглибляли ся його пальці у купі монет, а ухо любивало ся металічним брязком. Розгорячена уява пересувала попри очі його духа барвисті сцени з життя вельмож та купців над далеким Боспором. Колись був Власт у Царгороді з купцями-гречниками та приглядав ся життю у сій столиці світа. З того часу безвизовно тужило його серце за сим соняшним раєм далекого полудня. Тепер ось, маючи гріш, міг він перенести ся туди таки на завсіді і осісти там як купець. Він торгував би, або й ограблював руських гречників по дорозі. Не бракліб йому певно гроша на будуче.

Лакомо облизував ся Власт, мріючи про царгородські гаразди і не звертав уваги на крики своїх посіпак, які веселили ся при ватрі. Не бачив він, як по добрій хвилі прийшов і Рогдай до себе, підняв голову, а відтак постогнуючи та покашлюючи, підняв ся і сів у куті хати. На його витріщені очі падав блеск огню. Сими світячими очима слідив він кожний рух боярина, що порав ся у хаті. Крізь голову пробігали лискавкою думки.

— Що робити? як утічи з сеї хати? Ба, втічи не штука, Власт навіть не замітить, що хтось рипнув дверми. Але що далі? Власні ізгої та раби покинули старого Вони його не любили - бо й за що? Він увесь вік давив їх що сил і видавлював з них, що лише дало ся: гривни на передзовку за крихітку борошна, скіри, мід, віск, збіже; рзбив ними як волами, коли мусіли шукати у нього зарібку, а як хто завинив йому гріш, так обдирав довжника зі шкіри. Усіх хто не виплатив ся, продавав безпощадно у Царгород... Тікати самому крізь ліс?... а гроші, дорібок усього життя, кров крові, житте життя його має пропасти у руках опришка — злодія? А притім там у лісі темно — страшно. Там нічу ходять понад багном блудні огники — се духи потоплених, що разом з чортами сидять у болоті, втягають у чорну вонючу глибину необережного саміт-

ника. Там мавки гріють ся до місяця на полянах та уводять за собою мандрівника у воду, або скобочуть до смерти. Там лісовії біси лякають прохожого вигуками та страшними тварюками, а Блуд водить його у безвісти. Там Див...

Старий потряс ся усім тілом.

— Ні! він не піде сам один відсіля. Він впалять очі у блискуче срібло та золото, які вкрав у нього його названий зять... ха, ха, ха! Його лютий ворог, гадина вигріта на його груди, якій він завірив, віддав у його руки себе, свою долю, життя, ба й більше ще чим життя — гріш! Нехайжеж бере одно і друге!

Ледви одначе майнула ся думка крізь голову Рогдая, коли нагло, якийсь холод став підступати від ніг горі хребтом аж до голови. Якийсь безмежний, звірячий ляк обхоплював його усе єство, ляк перед смертю, перед костром, могилою, тризною, хробаками, довічною питьмою. Десь щезла віра у Вирай, у якому батьки веселять ся по вічні віки на зеленій леваді Дажбога, а остав лише ляк перед сими останніми хвилинами, коли холодіє тіло, гаснуть очі, тратять владу руки й ноги, мовкнуть уста, а страшна Смерть-Морана давить к'стлявою рукою горло... Брр! І у душі старого обізвав ся голос спротиву.. Бороніть мене добрі, ясні Боги, борони мене Калино! Не віддавай ся сьому злодієві, що узяв мій гріш! Мстиславе!...

І нагло, наче привид-опир, що являеть ся на поклик чародія, у вікні зачорніла стать...

Яркий блиск огню упав на єї лице і Рогдай пізнав Мстислава. Чи се він, чи не він? Рогдай питає себе, щоби переконати ся, чи він спить чи ні, витріщає очі, вдивлюєть ся у стать за вікном і очам не вірить. Ажось Мстислав всуває передню часть тіла крізь вікно і зачіпає вершком шолому о низеньку оправу. У сій хвилині відвертає ся Власт і каменіє у зігненій поставі, — як стояв над купою гроша, — око в око з Мстиславом.

Голосний крик вирвав ся з його уст, оклик переляку, злости, а в слід за сим кинув ся боярин до вікна, щоби напасти на ворога, заки сей протисне ся крізь вузьке вікно хати. І хто знає, що булоб стало ся, коли нагло отямив ся і Рогдай і наче сей казочний кощій з витягненими руками кинув ся на Власта. Ведений інстинктом не нападав одначе на нього впрост, бо Власт держав вже у руках меч і був би одним ударом по-

збув ся напасника. Він вхопив Власта за ногу, а коли сей кидав ся до вікна, потягнув за неї з усеї сили. Боярин упав, а заки освободив ногу з рук Рогдая, Мстислав стояв уже в кімнаті і оба противники змірили себе очима.

— Приходжу до тебе, Власте у посольстві від Калини. Вона каже тобі ось що: Як що не підеш собі сейта з усіми посіпаками і не віддаси їй батька, так не жити тобі на білому світі!

— Як то, Мстиславе, сину мій! — залебедів Рогдай, який по хвилевій напрузі усіх своїх старечих сил знову охлялий сидів на долівці — а моя кров, мій гріш? Невжеж ви з Калиною віддасте мої скарби сьому злодієві?

— Твій гріш остане при тобі! — відповів Мстислав. А ти Власте забирай ся у Город!

— Га! — зверещав тоді Власт, якого опанував шал злости. — То ти собако не здох на Дунаї враз зі своїм князем. Так пожди, ось тут на родині постигне тебе твоя судьба!

І кинув ся на Мстислава, стукнули мечі...

Але недовго бороли ся противники. За другим чи третім ударом ліве плече Власта забагрило ся кровю. У нього не було щита, а Мстислав не міг свого перетягнути крізь вузьке вікно. Боярин уступав та вив нападаючого за собою до дверей. Він бач задумував знечевя вискочити на двір та покликати своїх посіпак... І вже двері туй, туй... вже плечі Власта оперли ся об одвірок, коли нагло громом залунав дружній оклик ва вікном.

Бий, собачу віру!

Рев переляканих та покалічених Городян відповів на сей оклик, свист мечів, брязк зброї та замітний стук щитів почував ся через хвилю, відтак замовкло усе.

Міжтим і у хаті скінчило ся усе. Почувши вереск за дверми, завчав ся Власт на хвильку, не знаючи, що йому робити. Та в сю мить меч Мстислава впав хочай на щастє лиш плаздом на його лице. Мов колода повалив ся Власт на долівку, а у слідуочій хвилі відчинили ся двері і голос Люта поспитав:

— А що там? Рогдай є?

— Є! — відповів Мстислав.

— А Власт?

— Є також.

Лют увійшов у світлицю.

— А деж вони?

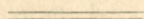
— А ось!

І молодець указав на Рогдая, який з горячковим поспіхом горнув зі стола гроші у мішки та скрині і забув навіть про подяку за спасення життя та майна. Біля нього лежав на долівці Власт з посинілим та опухлим лицем.

Лют засміяв ся і обтер меч об одіж лежачого боярина.

— Спіши ся, старий скряго! — сказав, пора нам усім у Калинин двір!

Старий не відповідав, а Мстиславове серце у грудях стрепенуло ся на згадку Калини.

Про князя, що чужої землі шукаючи, та свою втеряв.

Побіда була повна. З парубків Власта не остав живим ні оден, а городські ізгої навіть рук не звели в обороні свого господина і лише просили дозволу вертати домів. Ранком повсідали на коні й поїхали у ліси, а Рогдай Лют і Мстислав веліли поставити перед собою Власта, якого на ніч звязаним кинено у хлівець. Хтож зобразить одначе зачудуванне усіх, коли сторожа звістила, що Власта нема. Виломана стіна та сліди у болоті вказували, що боярин тікав крізь багно навперейми.

Вислані Рогдаївці не найшли слідів на берегах, видко Власт утонув у багні.

— Пробі! — сказав Лют. — Хто у багні увесь вік скоротав, тому у багні й кінець!

Мстислав велів зарізати когута та кинути у багно, а відтак відіхали усі у Залісе.

Ніхто не опише повитання та сих щасливих блаженних хвиль радости, коли Мстислав вернув у посілле батьків своїх, до свого дворища, до своєї невісти. Кінця не було питанням, оповіданням, сльозам, дотепам. Один лише не брав участи у загальній радости — Рогдай.

Пережиття останніх днів добили у ньому старечого духа, не стало йому уже сил обійняти умом загал вражінь та примінити ся до змінених життєвих умов. Годинами сидів старий недвижно і усміхав ся лише прияз-

но, як що приходили до нього люди. А й залісецькі люди замітили вскорі перемену, яка зайшла у душі Рогдая, бо усі нашішки, якими гостили його давніше діти, жінки та парубки, замовкли нараз. Усякий бачив у ньому лише старця, який осліп уже на справи сього життя, а глядить скляним зором на той бік — на зелену леваду Дажбога. Його уха не чули уже й нерозуміли усіх людських слів, бо вони вели гутірку з Дідами у Вираї. Тому кожний здіймав радо шапку й здоровив старого по закону вічливо та поважно.

Мстислав і Калина не-кидали себе й на хвилину. Вона розказувала йому про свої переживання, а він їй про бої на Дунаї, про Варягів, Греків, Болгар.

І плили дні за днями, аж у дванайцять днів після приїзду Мстислава відгуляли весілля.

* * *

А міжтим змаліли дністрові води і прибрали темно зелену краску, яка ярко відбивала від глинистого та пісчаного берега Луки та поля посіріли, пожовкли... Усі краски від ясно-жовтої до темно-червоної пишалися у лучах сонця та у чистому холодновому уже осінньому повітрі. Наче яркі воскові свічки горіли берези та вільхи, темнійший відтінок красив кучеряві дуби, а наче кровю опливали буки та граби у лісі. Тут і там, де виступала глинка, де росли й ялиці або модерев, там іставали тьмно зелені плями у краєвиді. Жовкла уже о ліщина і лозина й верби, жовкли вязи, тиси, явори, відцвітали останні цвіти і лиш на висших місцях бивно розцвітали осінні пізноцвіти.

Почалися у селі свати, весілля, толоки, збиралися прядільниці на вечерниці та досвітки, не вгавали у селі спів, танець, веселість, радість з життя, здоров'я та добрих жнив.

Аж ось повернули з над Дунаю купці-гречники, які їхали горі рікою у Червоні городи і принесли вістку, що Святослав зимує на Білому березі з усею дружиною, але з весною застукає знову до брам Доростола і Преслави.

— Калино, — сказав тоді Мстислав до молоді своєї жіночки, — верес цвіта, погідні дні настали, а заки пічнуться осінні дощі, мушу і я сповнити кня-

жу волю. З весною прийде пора й мені сідати на човни, а покищо треба зібрати дружину з Тиверської землі. Тому прашай і оставай з Богами у гаразді, нехай Домові бережуть твоєї дорогої головки!

Калина поблідла і засумувала ся, але не здержувала Мстислава.

— Іди, Мстиславе, — відповіла, — куди тебе кличе князь і повни його волю. А з першим снігом вертай, щоб Корочун⁵²) найшов нас знова у купі при народинах Сонця-Дажбога, при Коляді зваримо коливо з медом та натішимо ся собою до весни.

Поїхав Мстислав по червенських городах по усій Тиверській землі, а навіть до Бужан заглянув. І всюди витали його радо старі й молоді. Молоді збирали ся йти у Болгарію і з радістю вступали у дружину, а старі просили передати князеві жалі на князя Олега та його дорадників. У Червоногороді стрітив його тисяцький Ростислав і просив переказати князеві ось що:

По усій руській землі гуляє самоваля молодих князів та прибічних їх бояр. На тих нема суду, нема правди ні божої ні княжої. Боги високо, князь далеко, а кметі-хлібороби та земські бояри відцурали ся їх. Народне віче собі править краєм, а вони собі. З усього того вийшло таке, що князь господарить лише у своїй волости, а у прочій землі він наче чужинець. Не дай Боже ворога, то хто має боронити краю: Князь чи віче? Лишень у Новгороді мир і лад, але Олег і Ярополк вже тепер починають „крамолу“. Нехайжеж вертає Святослав, бо прийдець ся хиба прогнати з княжого стільця таки його синів.

Коли груда покрила шляхи, а з дерев обсіпало ся листе, вернув Мстислав з кількома молодими боярами, які ходили уже нераз човнами у Грецію. Під їх доглядом почали дроворуби рубати дерева у лісі та жолобити човни на близько десять тисяч мужа — бо тільки дружинників назбирав Мстислав підчас своєї п'їздки.

• Мстислав привіз з Подунав'я від князя срібні гривни, мідяні та спіжеві перстені, кружки та плитки, якими нашивано череси та кубраки, або набивано щити. Отсими то грішми оплачував воевода робітників і майстрів та купував для них поживу.

На південь від Заліся над Прутом кипіла робота на всі руки у шопах, побудованих окремо до сього. При величезних ватрах варили одні робітники живицю, другі набивали ребра, на які кладено ялові клепки, а spoїни конопачено ключчем та заливано смолою. Оттак повставали човен за човном, а мало їх бутп поверх сотні.

Також по усіх селах та дворищах просторої тиверської землі ладили ся молодяки у похід. Збруя, харчі, одяг ставали найважнішими питаннями у життю, а дружинники найзамітнішими людьми у громаді. Всі ждали лише весни, шоби йти у Залісе сідати на човни, їхати добувати слави та вчинити зі столиці світа, тоб-то Царгорода волость руського князя.

* * *

Аж прийшла і весна і повторила ся знову ся довічня переміна у життю природи. Відроджений у зимі Дажбог вивів у світ завітчану, умаєну княгиню Весну тк указав лісам, горам, степам, лугам, людям і Богам.

Вийшли люди з задимлених хат витати Весну-богиню співом, танком та жертвою, а і Боги глянули ласкаво на гожу дівчину, що з далекого південного підсо-ня ішла у зморожений край — землю Дажбога, увінчати світ красою. Зірвав ся Стрибог з ложа снігових хмар та кинув ся захити весні прієм. Віддих його ніс ся з полудня та заходу, стопив сніги своїм теплом, а шоб остало ся, сположав теплим весняним дощиком. Поплили леди-криги ген у Руське море, заграли води, а на чорному, сірому, або бурому гиллі дерев указали ся жовтаво зелені пупянки.

Був вечір. У світлиці в Залісю сиділи по вечері воєвода з жінкою, Лют та кількох бояр. Старий Рогдай вже спав у одриї, а Калина клала на порозі мисочки з останками поживи для Домових та душ померших, що у весняному вітрі відбувають свої мандрівки з темного Заходу у золотий край сонця на Сході.

Мужі радили ся, коли їм виступати у похід.

— Крига сплила і перші повени минули — говорив Мстислав. — Води ще доволі і певно не бракне єї під човнами по мілинах. Завтра досвіта розідемо ся по селам та городам і до вісьмох днів зідемо ся на перевозі. Там заждемо ще пять-шість днів, принесемо ко-

ня в жертву Перунові, а кізла Водяним і поїдемо.

Дрогнули уста у Калини. Вона відвернула ся і рукавом закрила очі.

— Не плач, Калино, — сказав Мстислав, усміхаючись до своєї любої „хоти“. — Боги добрі, Боги ласкаві вернуть тобі чоловіка. Не усі падуть у бою, а мене кличе туди не лише бажанне невмирущої слави, але й вдяка до князя, якому усе завдячую.

Похлипала трохи Калина, аж сей і той стали посміхатись.

— Плач, Калино, плач, — сказав Лют, — як добре плакати-меш, то Мстислав не поїде, бо Дністер знову прибере.

Бояри засміяли ся, але Калипа обтерла очі і поважно глянула по присутних.

— Не смійте ся, мужі, з безсильної жінки. Плачу я з безсили, але плачу і з жалю над вами. Пощо Святославові Болгарії? Чи у нього своїх волостий нема? А як що йому їх треба, то чому не найме собі Варягів, Печенігів чи яку иншу дрян і не йде з ними розбивати головою стіни. Наколи б ви бороли ся за руськую землю, у обороні жінок, дітей, земляків, Богів чи хат, я перша благословила-б Мстислава на рать. Але бороти ся й гинути для волі одного, се недобре діло і Богам воно не може бути по нутру. Побачите, що сі війни скінчать ся колись нещастем усеї землі, а тоді згадаєте моє слово.

Очі Калини горіли, лице паленіло, від неї ішов якийсь блеск, коли говорила сі слова. І слова сі не минули без вражіння на присутних. Всі замовкли, ніхто не сміяв ся, аж Лют відповів молодій жінці.

— Усе, що кажеш, се правда, але правда і се, що Боги не на те дали людині силу, щоб гнила за печею. Нема ворога в краю, треба пошукати його на чужині. Крім сього Святослав не силує нікогò іти у похід, а як хто підійметь ся чого у життю, то повинен сього довершити, або згинуть, бо самі Боги прокленуть сього, хто обіцяє, а не додержить. Ми добровільно пустили ся йти за князем, тому мусимо стояти при ньому до нашої або до його смерти.

— Так, — сказала на се Калина, — тому-то й я не здержую Мстислава, але ще й помагаю йому де мо-

жу. Все таки вільно мені жаліти його, вільно і серцю віщувати лихо ..

Голосний лай собак перервав розмову у хаті. Крук, який звичайно лежав під столом у ногах господаря, кинув ся й собі до дверей. Вони відчинили ся, а з надвору вірвав ся у світлицю сильний подув весняного вітру. Запалахкотів огонь на комині, сипнув іскрами, у хаті потемніло, а коли знову розгоріли ся ялов колбди ярким полум'ям, у дверях явила ся неначе якась мара. На порозі стояв худий, обдертий чоловік, покрити грязюкою від стіп до голови. Очі його горіли горячкою, уста зчорніли, а на висохлому жовтому лиці видніли темно червоні плями.

Нагло, заки ще ся мара проказала слово, зірвав ся Мстислав з лави, кинув ся до прохожого і обняв його як брата, як друга.

— Рославе, брате, що з тобою? — крикнув, — відки тебе судьба несе у мою волость? Гей, ратунку! — закликав, коли бідолашний мандрівник опав йому на руки мов неживий.

Метнула ся Калина за грітим пивом та сорочкою у пекарню, а мужі роздягли міжтим омлілого сміхуна. О як мало нагадував він колишнього рибалку з забутого острова! Скіра й кости, зле погоєні рани та синці на усьому тілі, два відморожені пальці на нозі, а у грудях аж клекотів важкий віддих.

Миттю уложили други Рослава на вовняних покривалах на запічку, укрили кожухами, напоїли горячим пивом. За якийсь час прийшов до себе і важко переводячи дух, спитав.

— Мстиславе, се Залісе?

— Так! ти у мене, брате, між своїми. Не бракне тобі тут нічого, тут подужаєш, набереш сили та поїдеш за нами, бо ми завтра їдемо на Дунай.

Лице Сміхуна поблідло.

— Не маєте вже чого туди їхати! — прошепотів. Ми вже своє відколядували, дарунок дістали, тепер попили ся й мемо дуріти! Господаря нема — мишам свобода!

Наколиб грім ударив на майдані залісецького дворища, не вчинив-би більшого вражіння чим сі слова Рослава.

— Якто? нема господаря? Що з князем? Хто ме дуріти? — питали оден через другого зібрані.

Але не під силу було сміхунові розказувати. Він знову ослаб і замовк. Та Калина догадала ся, чого потреба бідолаї

Вона принесла йому у горшку м'ясної юшки, а відтак свіжих яєць. Не хотів зразу їсти Рослав, але відтак розсмакував ся і треба було йому відібрати миску, щоб ще не охватив ся. Все таки їда, тепло і кріпке вино піддали йому сили. Не будь у нього горячки, він певно бувби сейчас заснув, а при тому й жолудок який від довшого часу не мав поживи, не позваляв йому спати. Він вигідно розсїв ся і став розказувати, густо попиваючи вино, якого винїс Мстислав чималий глиняний збанок для гостя.

— Не маєте чого їхати воеводи, та гридні. Ідїть хиба на жальник тризну правити по сьому князеві, що чужої землі шукаючи та свою втеряв. Ти знаєш, Мстиславе, наміри князя по договорі з Греками. Правда?

— Так!

— Він сам згадував тебе і твої ради нераз на Бібережі, де прийшло ся нам зимувати.

— Я остерігав тоді Святослава перед підступом Циміскія і перед голодом — додав для пояснення Мстислав.

— Егеж! мудрий ти був собі, Мстиславе. Ти один знав, що ми будемо голодувати й тому утік сам, оженив ся, розбогатів, розжив ся на славу, на щастє, Богам і родині на потїху, а ми... облизували ся.

— Не кинув би я був князя нї вас без приказу... — спротивив ся Мстислав.

— Яж не питаю про приказ, але саме про те, чому тоді, коли ти женив ся, платили ми кочевикам по гривні за кінську голову. — Оттаке то було гаразде. Припаси Ромеїв зіли ми щось за сорок днів, з Корсуня вивезли ше задалегідь Греки кораблями усю поживу; Печеніги нападали на нас мало не що другий день... одним словом, ми усї булиб дуже радо поміняли ся на долю з болгарськими рабами, а навіть з сими, що погинули.

Голод, холод, недуги, мучили нас, видко Боги станули проти нас, навіть найвеселїйші утратили дотепи, і сидїли у снігу, мов чорти в болоті. Дехто ранком і встати не хотїв. Бувало збудиш ся ранком, заговориш до товарища, а він лежить мов довбня. Замерз

на кість, усе тіло аж гуде під ударом як смерековий трам.

Тоді князь зібрав ся вертати на Русь. Але ба! ми вертали з Болгарії, мов гречники, або як небіщик Ігор з „полюдя“. Усякого добра було у нас тільки, хоч паволоками гать гати! Лише пōживи не було, а саме сього найбільш було потреба. Дійшли ми до порогів, а ту проти нас вилягли усї Печенїги, кільки їх лише вивело ся у степах. Анї думати було про перехід. Радив Свинельд князеві покинути добичу, а самим іти пробосєм. Не послушав князь: Вертати без добичі, мовляв, значить признати ся до пораження. З чого покладемо жертву Перунові, з чого заплатимо дружині, як не буде добичі?

Побили ми кілька печенїзьких орд, пограбували їх оселі і знову вернули ся на Білий беріг. З десять днів годували ся ми чередями Печенїгів, вкінці і сього не стало. І знову телячий хвіст став більшим паном від воєводи. Простяг ноги воєвода, то й пес не брехнув за ним, а за хвостом бігали усї мов посолені. Гай! гай! До того морози обципували у кого ногу, у кого руку, у кого вуха або й ніс — усей краси позбавляли. Нїяка Печенїзка дівка і не глянулаб на такого безносого побідника-гридня... Дуже невеселий був час...

Всї слухали зі здержуваням віддихом оповідання Рослава, Лют і гридії гляділи понуро у огонь на печі, Мстислав тер чоло рукою та торгав чуприну у безсильній злости. Лише Калина була спокійна. Вона гладила рукою голову чоловіка та раз у раз підливала вина Рославові. Сей попив знову з кубка і кінчив оповіданне тихим змученим голосом.

— Аж ось зварили ми уже всю мягку шкіру, усї відпадки та жили лишень рибою з полонок на Дніпрі. Коли звільнів мороз, князь зібрав усе, що остало з нас — може четвертина, — велїв закопати що ціннійшу добичу по могилам, решту полишив і пішов на порогі. Страшна се була дорога. У глубоченному снігу брили ми день і ніч, а наш шлях значили трупи людей. На кождому нічлігу оставала залога з трупів та умираючих. Святослав не їв нічого по два-три дні, з очий гляділа горячка. Він терпів тільки що й другі і ніхто не міг йому робити закидів, бо він найбільше картав себе сам. Раз остав я позаду, бо відморозив ногу. Я тер її снігом, обвивав шматами, коли втім побачив Свято-

слава. Він стояв сам оден посеред пустого табору. Довкола лежало чимало небіщиків мов після битви. Князь розглядав ся довкола і нагло вхопив себе обома руками за голову та придавленим голосом мов крізь сльози сказав :

— Сі трупи, ся смерть, се тїнь, яку кидає твоя слава! Горе тобі!

І раз у раз повторяв сі слова, аж доки я не встав та не поволік ся за походом, що щезав у снігах, у віддалі. Тоді підійшов до мене Святослав і каже :

— Погоди товаришу, я підведу тебе!

— І нехай Боги подадуть йому найкраще місце на зеленій своїй леваді, він довів мене аж до гурту. Тої самої днини наскочили ми на печенізький табор. Сейчас всів князь на коня і велів усім хто дужший їхати разом з ним. Поїхало їх з сорок мужа. Поїхали ранком, щоби добити ся до Канева.

Ми порізали і поварили прочі коні та на силу поживили ся. Відтак пішли поволі протореним слідом Святослава. Аж ось зачорніло щось перед нами наче свіжа чорна могила. Приходимо близше... і нагло душа уся затрясла ся у нас з переляку. Се було побоевище. І що за побоевище? Доростольські бої були іграшкою в повівнанні до сього, що тут побачили наші очі. Здавало ся, що тут змагали ся з князем усі сили пїтьми.

Кров, кров і кров — всюди, всюди. Посередині купка трупів пошматованих, покалічених наче у різниці. Мов коли осїню стануть парубки у бочці січи капусту, а на посіченій верстві ярини слїдно ще усі послїдні удари, оттак виглядали тіла княжих прибічників. Вони валяли ся у грязюці з персти, снігу й крові, яка замерзла у тверду мов камінь груду. Посередиві валяв ся і труп Святослава з порубаними до останка відломками щита на зломаному лївому рамени, а з відломком меча у правій руці. Від крївавої поволоки не видко було безлічі ран, з яких вона виплила, а голови не було зовсім. Сї відрізано ножем, мабуть на те, щоб зробити з черепа чарку для хана, як се звикли робити Печеніги з черепами побитих ворогів. Довкола лежало покотом кількасот коний, повідрубвані пальці, руки, ноги... у двоє стільки мусіло згинуту „поганих“, скільки валяло ся коний, та побідники забрали тіла упавших братів з собою. Довкола на якої чверть милі ви-

топтано сніг, раз попри раз. Видко тисячі накинули ся на тих кілька десятків, але сотки наложили головами, заки послідний гридень з розчерепленою головою поляг на трупі Святослава. Страшна се мусила бути січа — бій роспуки одного проти двайцятьох, бій до послідного руху, до останнього віддиху змучених грудий. Страшні були й лица упавших героїв. Усі у зморщках у які строїть ся лице борця у хвилі скаженности, усі зі сціпленими, вишкіреними зубами барса. Нічого людського не було у них.

Здавало ся нам тоді, що князь та його дружина нарочно гляділи смерти і свідомо кинули ся у нерівний бій, щоби завдавши ворогові втрату, скоротити собі довгі муки конання з голоду, а нам проторити дорогу... І справді! наколиб Печеніги були напали на нас тоді, то й нога не уйшлаб була з побоевища.

Як стріла Перуна, що розторочить дуб, оглушує зовсім мандрівника, який під дубом заховав ся від вітру, так одуріли ми усі. Один кликав Богів, другий проклинав, третій плакав мов дитина, кількох навіть пробило себе мечами, других на силу здержали ми прочі від самогубства.

Аж старий Свинельд вийшов з гурту, станув при тілі Святослава і сказав :

— Говорять до вас уста, які уже не відчинять ся, ніколи ні до слова, ні до усміху, уста вожда дружин усеї руської землі. Відходячи ранком, переказав мною до вас ось що : Слухайте !

Ми усім духои ловили слова воєводи, а він передав нам заповіт князя.

— Ви всі, що остаєте, — говорив, — ідіть моїми слідами. Як що я згину, то не буде уже у ворога сили заступити вам дорогу. А як що убють мене зрадою, пімстїть мене, або погібнїть за славу руської землі. Хто переживе сю хвилю, сей нехай жде нового сонця нашої вітчини, а імя йому — Володимир, князь Новгороду! Він один піднесе мої знамена, знамена слави і величі. Йому повинуйте ся, бо лише він позбирає до купи усе те, що по моїй смерти порозтягають недруги. Але памятайте одно : Добре і похвально є гинути для слави з іменем Перуна на устах, але краще є жити для рідної землі, жити з народом, трудити ся і працювати. Я, що згинув для самої воєнної слави, не знав

сього і дізнав ся про се аж тепер у „люте время“ голоду і недостатку. Шукаючи чужої землі, я свою утратив, горе мені, горе й вам, які слідували за моєю звздою, бо Боги світлі, Боги добрі питають мене й вас на зеленій леваді Дажбога: Що вчинив ти для своїх дітий бояр, кметів, ізгоїв, рабів, огнищан, купців? Тому вернувши, просіть Богів прощення для себе й для мене, а вони добрі, ласкаві не відмовлять нам сього. Слава руського князя а добро руської землі — се не все одно.

Тоді отямили ся усі у нашому жалі, взяли тіло князя, позабирали побиті коні і пішли у Канів. Ніхто не здержував нас, бо Печеніги витратили у послідньому бою мало не половину своїх найкращих комонників. З Канева поїхав і я сюди, не вступаючи до Київа.

По дорозі чув я уже, що Олег і Ярополк почали межиусобиці та що дружини їх уже бють ся на Деревлянському пограничі...

Рослав замовк, голова його опала на вовняні ліжники. Останню частину свого оповідання кінчив уже без дотепів та порівнань тихим, зломаним голосом. Звільна прибігло лице бідного Сміхуна, горячка видко покидала його, а з горячкою і сила. Його члени простягнули ся і заки ще хтось з присутних міг позбирати гадки та відповісти, запав Рослав у тяжкий, подібний до омління сон.

— Горе! — озвав ся перший Лют. — Страшну спадщину оставив нам Святослав. Безурядиця дома, два молоді князі з лихими дорадниками зісуть усю силу землі та народу. на глум „поганим“, Болгарам, Вятичам, Ляхам...

Понуро гляділи у огонь гридні Святослава. Для них певно не було місця у дружинах молодих князів. Хто знає, чи не пропаде й їх доробок у Київі, де князь переховував паї добичі своїх дружинників, добути у війнах. Валив ся світ, збудований мечем, а з ним падали й усі його будівничі...

Мстислав сидів довго без руху, закривши лице руками. Нагло встав.

— Братя! — кликнув, — не попадайте у зневіру! Вона ворогом добра — се сестра Морока, Чорнобога, Дива. Правда, лишив князь нам безурядицю у краю, але оставив і заповіт. Киньмо кривавий меч, добудьмо плуг і живім для нашої землі, як жили для князя. Він

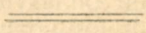
сам пізнав, що не добро творили його походи, що воєнна слава кидає тінь... Живім життєм народа, працею доробком, а збуємо відражуймо лише ворогів. Бо як що понесемо у чужу землю огонь і меч, втратимо свою землю, шукаючи чужої,,.

* * *

Розїхалися бояри по своїм селищам, по городам та хуторам, дружинники Святослава, які були у Залісїю поїхали у Київ допоминати ся о свої паї. На дивне диво віддали їм їх, але ніхто не здержував їх при князеві. Свинельд і Малуша поїхали були у Новгород, тому й гридні, порадившись з собою, на літо вернули — у Залісе. Тут молодий господар Мстислав переводив нові корчунки, а на новинах осаджував утікачів зі сходу, які спасали ся утечею від Печенігів та від княжих дружин, що грабили села противників. У праці помагала йому Калина по смерти Рогдая, який помер у червні, саме якось в рік по похоронах Воєслава. Не багато жалю лишив по собі старий скупиндя.

Все таки похорон відбув ся по закону Залісецькі і Рогдаївці прийшли усі на тризну, не задля помершого, але задля любови до його наслідників Мстислва і Калини. При них осїв і Лют зі своїми товаришами і Рослав, який своїми дотепами усіх веселив і стали усі займати ся працею, хто торговлею, хто хліборобством, інші ловами то-що. Розцвітало життє довкола, у громадах.

Вони розживали ся, багатїли, множили ся, росли, хотяй на пограничі у у овруцькому окрузі вели ся боротьби між князями. Народ привик не оглядати ся на них і жив своїм життєм, ждучи на нове, заповідане Святославом сонце руської землі — Володимира.

Замітки і пояснення.

1) **Закуп.** Закупом звали на давній Русі невиплатного довжника, який ставав наслідком невиплатности рабом вірителя ізгоєм, викупленого раба, або сироту.

2) **Житниця** — клуня, стодола.

3) **Варязький** — Варягами звали в давній Русі скандинавських дружинників.

4) **Сварог** Бог сонця, те саме, що Хорс-Дажбог. Усі ті три імена значать те саме, але, як здаєть ся, є у їх розумінні деяка ріжниця. Сварог — се соняшне світло і тепло, Дажбог — се родюча сила сонця, Хорс — се блискуча поява Бога, що пробігає небосклін.

5) **Вирай** — Той світ, призначений для померших душ. У ньому жили померші Діди мов на землі, на зеленій леваді, пируючи і співаючи. У Вираї панувала вічна весна, світло, тепло, веселість.

6) **Отчич і дідич** — пан-во юдар з діда-прадіда.

7) **Морана-Мара** — уосібленне смерти, ночі, темряви.

8) **Волхв** — жрець. **Перун** — Бог грому, лискавки і бурі, а також війни.

9) **Лада** — богина любови, уосібленне любовного чару і принади.

10) **Купальна ніч** — ніч на Купала, коли круг сонічний та сила сонця найбільші. У сю ніч пускали на воду вінки для вороження будуччини любовних пар та очищували товар і себе святим огнем. У сю ніч „змовляли ся“ з собою хлопці й дівчата.

11) **Катафракти** — панцирні византійські їздиї.

12) **Тисяцький** — намісник.

13) **Велес** — Бог пастухів і товару, а також торговлі і поезії.

14) **Лати** — панцир, броня.

15) **Кесар** — грецький цісар-імператор.

16) Гляди зам. 4.

17) **Жальник** — кладовище, де палили мерців на кострі. Плачки жалібниці оплакували смерть небіщика, кости збирали у попільницю-урну з глини і ховали у могилі. У огонь кидали всілякі жертви, а й у могилу клали поживу та всіляке знадібе, якого померший міг потребувати у Вираї. По похороні відбувала ся тризна, похоронний пир, при якому співали пісні, усроювали ігрища і різали когути на жертву помершому.

¹⁹⁾ **Тиверці** — одно з руських племен, що жило у полуднево-східньому куті української території. Поляни сиділи у Київщині, на південь від них Уличі, над Прип'ятю Деревляни, на захід від них Волиняни, або Бужани й Дуліби, на півночі Сіверяни.

¹⁹⁾ **Гречники** — грецькі купці, або й Українці, які їздили торгувати у Царгород. Там мали вони цілий ряд ріжних полекш і привілеїв, а також особі заїздні доми на передмісті св. Маманта (святого Мама).

²⁰⁾ Богатші люди могли мати у давній поганській Русі більше жінок чим одну. Видко одначе, що сей звичай був мало розповсюднений та обмежував ся лише до деяких князів та найбогатших купців, бо устав сейчас після введення Христової віри зовсім.

²¹⁾ Гл. зам. 17.

²²⁾ Гл. зам. 4.

²³⁾ **Мал** — деревлянський князь, який після смерти Ігоря убігав ся о руку княгині Ольги і на якому вона люто піустила ся.

²⁴⁾ Гл. зам. 19.

²⁵⁾ **чревії** — шкіряні черевики.

²⁶⁾ Погани на Русі заселювали усю природу ріжними духами й демонами і любували ся у уосібленнях загальних понять. У воді жили біси, русалки та мавки у лісі лісовики, у хаті дідьки й домовики, у болотах чорти. Силу добру зображав Білобог, силу темну Чорнобог, Морок, Змора і т. ин.

²⁷⁾ **Острог** — двір окружений частоколом, валом і ровом.

²⁸⁾ **Полюде** — збиранне дані князем по волостях. При такому збиранні убили Деревляни великого князя Ігоря.

²⁹⁾ **Патрицій** — титул достойника у Византії.

³⁰⁾ **Доростол** — нині Сілістрія на Дунаї.

³¹⁾ **Переяславец** — українська назва болгарського города Преслави (нині село Преслава).

³²⁾ **каган** — хан, володар. Ся назва приняла ся після й у нас.

³³⁾ **конунг** — назва володаря у Варягів.

³⁴⁾ **Ярль** — скандинавський князь.

³⁵⁾ **Протоспатарій** — византійський полковник.

³⁶⁾ **Хрізотріклійні** — золота палата византійських цісарів.

³⁷⁾ **Гель** — Пекло у Скандинавців. **Норни** — богині судьби.

⁵⁸⁾ **Гетеріарх** — византійський генерал.

⁵⁹⁾ Природну смерть називали поганські Германці „соломяною“ і дуже її бояли ся, бо хто так помер, сей не йшов у рай Вальгалю, лишень на сумний, мрачний Нальштранд т. зн. до пекла. Тому Германці старали ся гинути у бою, а варязькі старці отвирали собі жили, щоби при їх смерті плила кров.

⁴⁰⁾ **Азґард** — місце пробування германських світлих богів у Вальгалі. Богів сих звали Азами. Найзнаменитшими богами були Одін, Льокі і Тор. Крім сього були ще у Германців боги пітьми, Ніфлюнґи, які перебували у Ніфльґаймі, а дальше велетні і карлики. Перші з них се уосібленне сліпих, живлових сил природи, другі се твірча сила, яка в укриттю перед велетнями копичить скарби у підземних печерах. Сі скарби се богацтво природи, яке Ази (лучі сонця) добувають на денний світ весною, убивши велетня снігу, що лежав на сих скарбах (Фафнір).

⁴¹⁾ Гл. зам. 40.

⁴²⁾ **Див** — злюче, неприхильне божество пітьми.

⁴³⁾ Варяги карали трусів і зрадників смертю, кидаючи їх у гнідівку під важку залізну крату.

⁴⁴⁾ **Стратіґ** — византійський воєвода.

⁴⁵⁾ Грецька напись на старих корсунських монетах. Значить : царствующого Херсонеузу.

⁴⁶⁾ Гл. зам. 40.

⁴⁷⁾ Гл. зам. 40.

⁴⁸⁾ Гл. зам. 39.

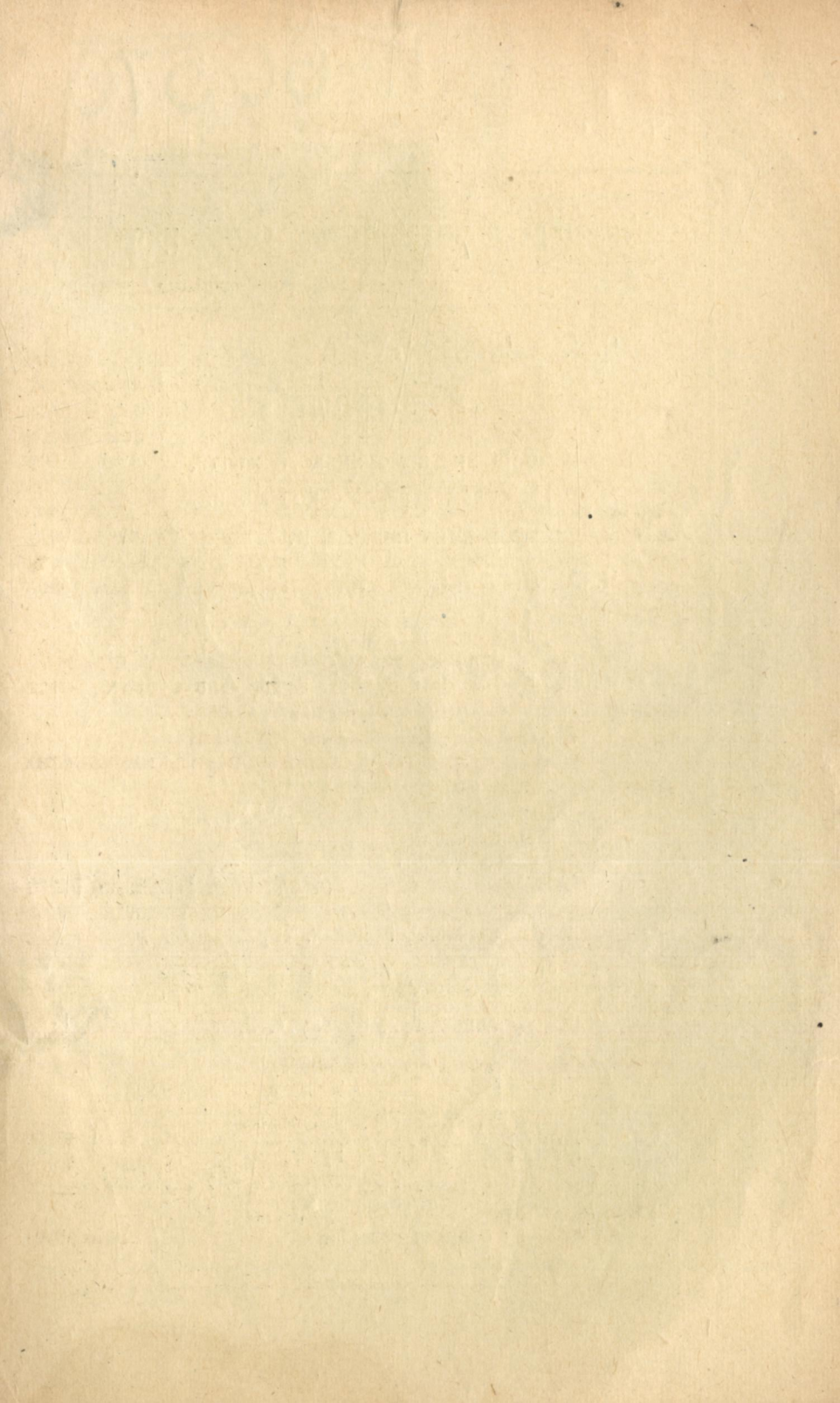
⁴⁹⁾ Болгари, імя турецької орди, що підбивши славянський нарід, який жив на Дунаї, перейняли від нього культуру, мову, звичаї й обичаї, а надали їм своє імя. Нечисленна орда розплила ся у славянському морі і утворила лише боярську верству, яка зразу задержала ще деякі сліди свого походження, але по якомусь часі і їх зовсім затратила. Ось чому Болгари славянський народ з турецькою назвою.

⁵⁰⁾ По грецьки : Варвари тікають у город.

⁵¹⁾ По грецьки : змилуй ся !

⁵²⁾ **Корочун** — найкоротший день у році, від якого соняшний круг знову побільшуєть ся. Є се свято народин сонця, яке з введеннем Христової віри злило ся зі святѠм Різдва.

⁵³⁾ **Хоть-и** — жінка-дружина у староукраїнській мові.

В.

III
И 60.576

Українська літературна скарбниця
у Львові.

Ч. 1. СТВЕНЗОН:

Острів з закопаними скарбами.

Оповідання з моряцького життя.

Переклад з англійської мови.

Ціна прим. 8 К.

Ч. 2. ОПІЛЬСЬКИЙ ЮЛІАН:

„ІДУ НА ВАС“.

Історичне оповідання з часів князя Святослава.

ΔΔΔ

Набути можна:

у Книгарні Наукового Товариства
ім. Тараса Шевченка

у Львові, Ринок ч. 10,

у Книгарні Ставропігійського Інститута

у Львові вул. Руська ч. 3,

або впрям заповіти

в Літературній Скарбниці

на руки ЮРІЯ РУДНИЦЬКОГО, проф.,
вул. Рутовського ч. 22 у Львові.

Кто замовляє впрям у накладі 50 примірн. або більше,
одержить 15% опушту.

— — УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА СКАРБНИЦЯ Ч. 2. — —

„ІДУ НА ВАС“.

Історичне оповідання
з часів князя Святослава (960 — 972 рр.)

Написав

ЮЛІАН ОПІЛЬСЬКИЙ.

Львів 1918.

Накладом видавничого Товариства
„Українська Літературна Скарбниця“.
З друкарні „Діла“, Львів Ринок ч. 10.